

Az Athenaeum
Könyvtára

53.440 OSZK
A./3.

RIGHTON

A római nép
története

Éco. 1. köv. 20 fill.

Budapest

Athenaeum r. társulat kiadása

Petőfi összes költeményei

az alább megjelölt kiadásokban.

Petőfi Sándor összes költeményei

hazai művészek új rajzaival és a költő arcképével. Több mint 150 műbecsű rajzzal. 2 kötetben. Tizennyolc előkelő magyar művész munkája. Ára két elegáns vászonkötésben, a címlapon a költő domborművű arcképével 72 kor. Pom-pás selyemkötésben 84 kor.

Petőfi Sándor összes költeményei

4 részben. Ára négy csinos damaszt díszkötésben ... 20 kor.

Petőfi Sándor összes költeményei

4 rész, 2 kötetben. A két kötet ára diszes vászonköt. 10 kor.

Petőfi Sándor összes költeményei

Képes népkiadás. Ára vászonkötésben 4 kor.

Petőfi Sándor összes költeményei.

Milleniumi kiadás. Ára füzve 1 kor. Vászonkötésben 2 kor.

Petőfi összes művei.

Első végleges teljes kiadás. Életrajzi bevezetéssel ellátta Jókai Mór. Eredeti kéziratok és kiadások alapján rendezte, jegyzetekkel és variánsokkal kísérte Havas Adolf. Hat kötet nagy 8-rét. Három rézkarccal. Ára füzve 38 kor., hat diszkötésben 56 kor.

A magyar népköltés gyöngyei.

A legszebb népdalok gyűjteménye, összeállította Benedek Elek. Diszes kiállítású kötet, diszkötésben ára 6 kor.

ISKOLAI KÖNYVTÁR cím alatt egy gyűjteményes vállalat
indult meg, mely az új tanterv által ki-
jelölt irányban az ifjúság komoly irodalmi művelésének szolgálatába lép.

Ezen iskolai könyvtár I. része :

Magyar Olvasmányok Tára

Szerkeszti BEÖTHY ZSOLT.

Ezen gyűjteményben eddig a következő munkák jelentek meg, melyeket a nagymélt.
vallás- és közokt. minister úr a középiskolai könyvtárakba való beszerzésre ajánlott :

1. **Petőfi válogatott lyrai költeményei.** Kiadja BADICS FERENC.
Ára kötve 1 korona.
Engedélyezési szám 1889/13732.
2. **Petőfi válogatott elbeszélő költeményei.** Kiadja BADICS F.
Ára kötve 1 korona.
Engedélyezési szám 1889/13732.
3. **Tasso, Megszabadított Jeruzsálem.** Kiadja PINTÉR KÁLMÁN.
Ára kötve 2 korona.
Engedélyezési szám 1900/3202.
4. **Beöthy Zsolt, Széchenyi.** Kiadja TÓTH REZSŐ. Ára kötve 1 K 20 f.
Engedélyezési szám 1900/3202.
5. **Madách, Az ember tragédiája.** Kiadja ALEXANDER BERNÁT.
Ára kötve 3 korona.
Engedélyezési szám 1900/3202.
6. **Cervantes, Don Quijotte.** Kiadja HUSZÁR VILMOS. Ára
kötve 2 korona 50 fillér.
Engedélyezési szám 1900/2444.
7. **Csokonai válogatott munkái.** Kiadja TÓTH REZSŐ. Ára
kötve 1 korona 20 fillér.
Engedélyezési szám 1900/2444.
8. **Berzsenyi Dániel költői és prózai művei.** Szemelvények.
Közéteszi DR. VÁCZY JÁNOS. Ára kötve 1 korona 80 fillér.
Engedélyezési szám 3090/1901.
9. **Az oktató mese és szemelvények magyar meseirókból.**
Szerkesztette DR. KOLTAI VIRGIL. Ára kötve 1 kor. 40 fill.
Engedélyezési szám 3090/1901.
10. **Katona József Bánk bánja.** Magyarázta DR. HEVESI S. Ára
kötve 1 korona 80 fillér.

Kaphatók a kiadó-társulatnál, valamint minden könyvkereskedésben.

Az Athenaeum Kézikönyvtára

egy-egy tudományszaknak vagy egyes részlete-
nek feldolgozását felölelő, első rangu hazai és
idegen írók tollából eredő munkákat tartalmaz.

Az Athenaeum Kézikönyvtárának minden kötete csinos kötésben
jelenik meg: a kötetek ára terjedelmük szerint 1 kor. 20 fillér,
1 kor. 80 fill., vagy 2 kor. 40 fill. — Eddig megjelentek :

1. **A magyar szépirodalom története** a legrégibb időktől Kisfaludy Károlyig. Irta *Kardos Albert*. Kötve Ára 2 kor. 40 fill.
2. **Római régiségek.** Irta *Wilkins A. S.* manchesteri tanár. Nyolc ábrával. Harmadik kiadás. Kötve Ára 1 kor. 20 fill.
3. **A római nép története.** Irta *Creighton*, oxfordi tanár. Tíz történeti térképpel. Kötve Ára 1 kor. 20 fill.
4. **A görög nép története.** Irta *C. A. Fyffe*, oxfordi tanár. Ford. Öt történeti térképpel. Kötve Ára 1 kor. 20 fill.
5. **Az ókori művészet története.** Irta *Ménard Ede.* Franciából. Kötve Ára 1 kor. 80 fill.
6. **A görög irodalom története.** Irta *R. C. Jebb*, glasgowi egy. tanár. Ang. ford. *Fináczy Ernő*. Kötve Ára 1 kor. 80 fill.
7. **Ó-görög élet (Görög régiségek).** Irta *Mahaffy I. P.* dublini egyet. tanár. Két képpel. Kötve Ára 1 kor. 20 fill.
8. **A német irodalom története.** Irta *J. Sime.* Angolból ford. *Angyal Dávid*. Kötve Ára 1 kor. 20 fill.
9. **A német nép története.** Irta *J. Sime.* Angolból fordította *Angyal Dávid*. Kötve Ára 1 kor. 20 fill.
10. **Az olasz nép és irodalom története.** Irták *J. A. Symonds* és *A. Bartoli*. Angolból. Kötve Ára 1 kor. 20 fill.
11. **Izrael népének története** Jeruzsálem második pusztulásáig Irta *J. Wellhausen*. Ford. *Kardos A.* Kötve Ára 1 kor. 20 fill.
12. **Az őskor története.** Irta *Sebestyén Gy.* Kötve Ára 1 kor. 20 fill.
13. **Ókori földrajz.** Irta *H. F. Tozer*. Fordította *Lauko Albert*. Kötve Ára 1 kor. 20 fill.
14. **Az észak-amerikai Egyesült-Államok története.** Irta *Higginson W. T.* Angolból. Két rész. Egy történeti térképpel. Kötve Ára 2 kor. 40 fill.
15. **A római irodalom története.** Irta *Wilkins A. S.* Angolból. Második javított kiadás. Kötve Ára 1 kor. 20 fill.
16. **A francia irodalom története.** Irta *Saintsbury G.* Angolból. ford. *Hegedüs Pál*. Kötve Ára 1 kor. 20 fill.
17. **Aesthetika.** Irta *Pilo Mario*. Ford. *Yartin J.* Ára 2 kor. 40 fill.
18. **A magyar nyelv.** Irta *Balassa József*. Füzve 1 kor. 40 fill. vászonkötésben Ára 2 kor.
19. **Bevezető a zenetudományba.** Irta *Dr. Molnár Géza.*
Ára 2 kor. 40 fill.

AZ ATHENAEUM KÉZIKÖNYVTÁRA.

IRODALMI ÉS TÖRTÉNELMI SOROZAT. III.

A RÓMAI NÉP TÖRTÉNETE.

*

IRTA

M. CREIGHTON

oxfordi tanár.

ANGOLBÓL.

TIZ TÖRTÉNETI TÉRKÉPPEL.

HARMADIK KIADÁS.

BUDAPEST.

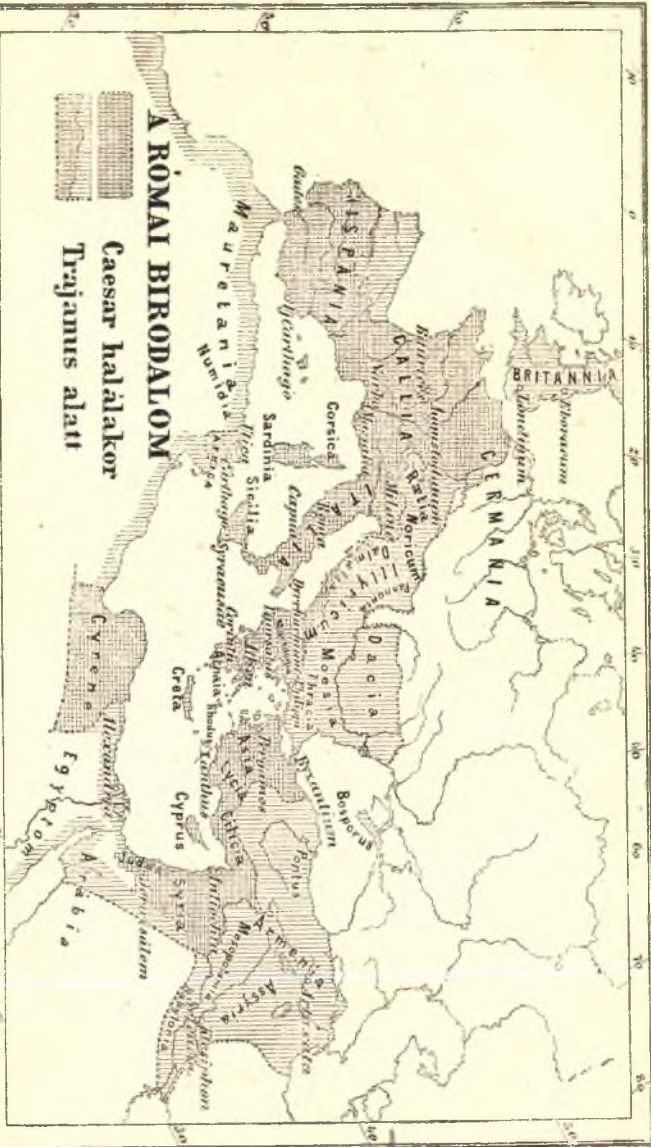
AZ ATHENAEUM IROD. ÉS NYOMDAI R. TÁRS. KIADÁSA.

1898.

A RÓMAI BIRODALOM

Caesar halálakor

Trejannus alatt

Bevezetés.

1. Miként magyarázza meg a római történelem a mostani Európát. — Ha Európa mostani népeit tekintjük, azonnal szemünkbe ötlük, hogy azok nyelv, törvények, szokások és sajátságok tekintetében igen elütnek egymástól. De egyuttal azt is látjuk, hogy ezen különbség dacára mégis nagy a hasonlatosság köztük, mely megkülönbözteti őket a többi világ-rész népeitől. A római történet mondja el azt a fontos dolgot, hogy Európa népei hogyan fejlődtek, s mikép történt, hogy ámbár egymástól sokban különböznek, mégis Ázsia vagy Afrika lakosságával összehasonlítva, csaknem egy népek tünnek fel.

Mert hogy Európa népei oly sok tekintetben meg-egyeznek, annak főoka az, hogy valamennyien törvényeik, szokásaik és ismereteik nagy részét a rómaiaknak köszönik, kik őket meghódították és kormányozták. Hogy pedig egymástól elütnek, az onnan van, mert egyikök többet, másikuk kevesebbet vett át a rómaiaktól; az egyik jobban hozzá simult a rómaiak eszejárásához, a másik meg inkább a germánok szokásait fogadta el, kik a rómaiak uralmát megtörték, s új népeket alkottak Európában.

2. Mit tanít a római történelem a régi időkről. — De a mellett, hogy arra ügyelünk, mikép fejlődtek Európa népei Róma befolyása alatt, azt is fogjuk szemmel kísérni, hogyan terjedt Róma hatalma régi időben mind ezen népek meghódítása közben. Látni fogjuk, hogy a rómaiak mindenenek előtt Itália többi népei fölött vergődtek túlsulyra,

s hogy csak azután haladtak tovább mindazon népek meghódításában, melyek a Földközi tenger körül laktak. Azt is látjuk, hogy ezen nemzeteket nemcsak legyőzték, hanem a maguk törvényeit is rájuk szabták, s kisebb-nagyobb mértékben saját magukhoz hasonlókká tették őket. Akkor ama népek, melyek a Középtenger körül laktak, voltak az egyedüliek, kik városokban laktak, kik maguknak törvényt szabtak, könyveket irtak, s az voltak, mit most *civilizáltak* nevezünk.

A rómaiak története tehát, mint majdnem minden nagy nemzeté, a régi idöket és egyuttal saját napjaink történetét is megvilágítja. Róma a világ történetének nagy kapcsa — mert a régi kor valamennyi népét Róma győzte le, mind a hatalma alá került, míg azután minden mostani európai nemzet Róma elpusztulásából keletkezett, és sokat tőle eltanult.

3. A római történetnek főpontjai. — Következök a főpontok, melyeket Róma történetében megjegyezniünk kell:

1. Miképen vált Róma oly nagy hódítóvá?
2. Hogyan folytak hódításai?
3. Mily eszközökkel biztosította foglalásait?
4. Mikor a világ ura lett, mi módon kormányozta?
5. Miért dőlt meg?

I. FEJEZET.

Mikép keletkezett Róma városa.

1. *Itália a régi korban.* — Róma, mint tudjuk, Itáliának fővárosa: Itália pedig a középső azon három félsziget közül, melyek Európa déli részét képezik, s melyeknek partjait a Középtenger mossa. Jelenleg Itáliát éjszokról az Alpok határolják. De a 753. évben Kr. sz. e., mikor Rómát alapították, a nagy síkság, mely az Alpok és az Apenninek között fekszik, s melyet mostanság Lombardiának nevezünk, a galloké volt, s Galliának nevezték. Továbbá a nyugati parton az Apenninek és a Tiberis folyó között az etruskok laktak, kik akkoriban a félszigetnek legnagyobb népe voltak. Azon vidéknek, a hol laktak, róluk most is Toscana a neve. Délre a galloktól és etruskoktól Itália népei estek, kik között a latinok voltak a főfaj. A latinok a Tiberistől délre elterülő síkságon laktak, s földet művelő nép voltak. Helységekben laktak, s mindegyik helység a maga dolgát vitte, de időnkint közös ügyek érdekében össze is gyülekeztek s ezt a gyülekezetet *ligának* nevezték.

2. *Róma alapítása.* — Úgy látszik, hogy K. e. 753 körül ezek a latinok a Tiberis mellett gyarmatot telepítettek, hogy a folyót a félelmetes etruskok ellen megvédhessék. Ezt a gyarmatot Rómának nevezték, s mivel Itália ezen részének nagy folyója mellé rakták, csakhamar forgalmi fontosságra is jutott.

3. Róma alapításáról szóló római regék. — Voltaképpen csak ennyit tudhatunk bizonyosat Róma alapításáról; maguk a rómaiak azonban a következő regét mondják róla. Alba Longában Amulius nevű gonosz király uralkodott. Megfosztotta volt bátyját a királyságtól, s annak fiait megölette, de

leánya iker-fiukat szült, kiknek Mars isten volt az apjuk. Amulius megparancsolta, hogy vessék őket a Tiberis folyóba; de megmenekülve, lefelé úsztak a folyón, míg felakadtak azon hely közelében, hol később Róma épült. Elsőben egy anyafarkas táplálta, majd pedig valami juhász találta meg, s úgy vette magához őket. Mikor később felnövekedtek, megismertek nagyatyjukkal, és miután a gonosz Amuliuszt agyonütötték, visszahelyezték őt királyi székébe. Azután az ifjak, kiket Romu-

Iusnak és Remusnak hívtak, elhatározták, hogy a Tiberis mellett várost fognak építeni. E munka közben azon vesztek össze, hogy kié legyen a város, s civódásuknak vége az lett, hogy Romulus megölte Remust. Így tehát Romulus építette a várost, és saját nevééről Rómának is nevezte. Ő volt az első királya s nagy háborúk által hatalmat is szerzett neki. Atyja Mars végre magához az égbe ragadta, és a rómaiak istenként tisztelték.

Miután eltűnt, a nép a Numa Pompiliust választotta királyának, ki békeszerető király volt, s nekik törvényeket adott s vallásra oktatta őket. Utánna megint háborút kedvelő király következett, Tullus Hostilius, ki legyőzte és elfoglalta Albát, nem rendes harczban, hanem hármas párviadalban, melyben mindegyik részről három-három testvér harczolt. Negyedik király volt Ancus Martius, ki Róma hatalmát a latinok fölött még tovább terjesztette.

Jelenleg már nincs kétség, hogy mindez csak rege, de annyi egészen bizonyos, hogy mind ez idő alatt Róma hatalomban folyton öregbedett, s noha a latin telepek között a legfiatalabb volt, ő lett a latin helységek ligájának (vagyis gyülekezetének) feje. Látjuk tehát, hogy Róma elejétől fogva hódító volt.

4. Róma városa. — Róma a Tiberis partjain épült, vagy három mérföldnyire a torkolatától. Kezdetben csak néhány ház volt a folyó közelében fekvő kis halmon, mely köré falat emeltek. Mikor azonban az oda telepedő népnek száma jobban és jobban gyarapodott, más halmokat is belefoglaltak a városba és a falat körülöttök folytatták. Nem telt bele 150 esztendő Róma alapítása óta, s már hét halom volt a falon belül, melynek közel egy mérföld volt a kerülete. Innen van, hogy Rómát néha »a héthalmu városnak« is nevezik.

5. Róma lakossága. — A város népessége szüntelenül növekedett, mert az emberek oda sereglettek, s ott éltek a falon belül, hogy ellenségeiktől megmenekedjenek. Ez emberek közül sokan kereskedők voltak, s csolnakjaikon föl- és lejárta a Tiberisen. De a nagyobb részük földműves volt, kik a város körül fekvő talajt művelték. A mint a

város lakókban gyarapodott, birtokuk szintén tovább-tovább terjeszkedett. Az együttlakó polgároknak természetesen gondoskodniok kellett, mikép védjék magukat ellenségeiktől és földjeiket a pusztításoktól. Azért közös javukra már kezdetben összeállottak; vagyis, amint mondani szokás: *államot* alkottak. A közjóról való gondoskodást pedig a *kormányra* bízták.

5. Hogyan kormányozták Rómát régi időkben. Kezdetben igen egyszerű volt Róma kormánya. Az államot a családok összesége képezte, s mindegyik családot annak feje igazgatta. Az állam ügyeinek elintézése végett a családok fejei, kiknek *patres* vagyis *atyák* volt a nevük, a *senatusban* vagyis a *vének gyűlésében* gyülekeztek össze. A király feje volt a senatusnak, s atyja az államnak, melyet valami nagy családnak lehetett tartani.

Mikor azonban Róma hatalomban gyarapult, sok új népség sereglett oda, mely nem fért el a régi családokban, a melyeknek nem volt része a kormányban. Az ösnép megvetette őket s *plebesnek* vagyis *csöcseléeknek* nevezte. Ily módon képződött Rómában az *aristocratia* vagyis az *előkelők kormánya*, melynek tagjai, a *patriciusok*, igen rosszul bántak a közönséges néppel (*a plebejusokkal*), mivel ennek nem volt része a kormányzásban. Róma tehát saját keblében viszálykodott s majd meglátjuk, mire fordult ez a versengés. Jó hosszú időre megállította Róma hódításait: hogy is hódíthatott volna meg másokat, mikor saját felei ellen kellett küzdenie?

7. Mikép lett vége a királyságnak. — Meg is gyűlt az Ancus Martius után következő három királynak otthonn a baja. Először Tarquinius Priscus, ki a latinok ellen is viselt háborút, próbált meg némi változásokat tenni az államban, de az előkelők megakadályozták benne. Utána következett Servius Tullius, a kinek sikerült a vagyon szerint való új népbeosztás által a plebejusokon némit segíteni. Ő tudniillik azt rendelte, hogy minden férfi vagyonának megfelelő fegyvert viseljen, s hogy az egyforma fegyverzetű férfiak *centuriákban*, vagyis *századokban* együtt gyakoroljanak

és szolgáljanak. Idővel, minthogy a sereg igen fontos dolog lett, a kormánynak sok ügye fölött a *centuriák* gyülekezetében végeztek. Ilyformán a plebejusok közül a gazdagok most igen jól jártak. De nagy lett az elégedetlenség a nemesek között, s a jó Servius királyt saját veje: Lucius Tarquinius gyilkolta meg, s követte is a trónon. A rómaiak *superbus* vagyis dölyfös melléknévvel illették, mert csak a maga akarata szerint uralkodott. Viszálykodásaikat hasznára fordította, s tyranussá lett, vagyis olyanná, ki a maga akarata szerint kormányoz s nem az állam törvényei szerint. A helyett, hogy atyja lett volna az államnak, urává tette magát. Nagy harczos volt, s Rómának hatalmát Latiumban még öregbitette. De végre a rómaiak nem tűrhették tovább, feltámadtak ellene, családostul elűzték, s elhatározták, hogy többé nem kell király.

A királyfutás 509 K. e. történt, a királyoknak 244 évnyi uralkodása után; de ezen királyok felől, vagy azon időről, melyben éltek, nem tudunk elég bizonyosat, mert a római írók jóval később éltek ezen kor után, s oly történeteknek, melyeket az írók három-négyszáz esztendővel utóbb írtak, nem adhatunk mindenben hitelt.

8. Róma mint köztársaság. — Amint a rómaiak elhatározták, hogy többé nem választanak királyokat, úgy látszik, hogy elsőben a király tisztjét egy emberre ruházták, ki azt csak egy évig birta, s kit *dictatornak* neveztek. Később úgy vélekedtek, hogy ezen hatalom nagyon is sok egy embernek, tehát azt évenként választott két emberre bízták, kiket kezdetben *praetoroknak* (elüljáróknak), később *consuloknak* (főtanácsosoknak) neveztek el. De e mellett még a dictator hivatalát is főntartották, s ha az állam nagy veszélyben forgott, külön dictatort neveztek ki, ki hat hónap hosszat egymaga volt a hatóság, s ki az állam fölött a régi királyi hatalmat birta. Azonban a rendes hatóság a consulok voltak, kik a senatusban elnököltek, s kik a sereget is vezérelték. Így azután az egy évi hatóság alatt sokkal nagyobb lett a senatusnak hatalma, mint a milyen a királyok alatt volt: továbbá a népgyűlés is, melyet katonai fegyverzetük szerint

beosztott *centuriákban* hívtak össze, sokkal hatalmasabb lett, minthogy a törvények szerzésénél szükség volt beleegyezésére.

9. A köztársaságnak első zavarai. — Mindezeknek megalkotása jó időbe került, s Róma a köztársaság első idejében nem volt hatalmas, mint királyai alatt. Megtámadták a többi latin városok és az etruszkok, s ők nagy zavarban voltak. Földjeik elpusztultak, s az etruszkok Róma városát is ostromolták, s majd hogy el nem foglalták. Mikor végre ezeket visszaüzték, a plebejusok estek nagy nyomorba. Legnagyobb részük földműves volt s földjeiket a háboru teljesen elpusztította. Magukat is kötelesek voltak eltartani a hadseregben, a nélkül, hogy valami fizetést húztak volna, sőt ha az állam bajban volt, még bizonyos összeget fizetniök is kellett. Nem is lehet tehát csodálkoznunk, hogy a plebejusok adósságba verték magukat, s minthogy a patriciusoktól kértek pénzt kölcsönbe, ezek, úgy látszik, kizsákmányolni kívánták azoknak zavarát, hogy saját hatalmukat az államban gyarapítsák. A régi kölcsöntörvény igen szigorú volt, s az adóst egészen a hitelezőnek hatalmába ejtette: ha akarta, elcsukathatta, ha úgy tetszett neki, rabszolgának adhatta el. Voltak börtönök is a patriciusok házaihoz építve, melyek tele voltak plebejus adósokkal.

10. Hogyan szereztek a plebejusok saját hatóságot. — Végre 494. évben, csak tizenhat esztendővel a királyok elűzése után, a plebejusok azon meggyőződésre jutottak, hogy a dolgok állapota nem maradhat meg tovább így. Tehát valamennyien együttesen kiindultak Rómából, s néhány mérföldnyi távolban a várostól egy halmon telepedtek meg, kijelentvén, hogy ott új plebejus várost fognak alapítani, s hogy a patriciusokat ott fogják magukra hagyni Rómában. Elképzelhetni, a patriciusok nem igen örültek, hogy így cserben hagyattak; el is küldtek hozzájuk egy bölcs férfit, Menenius Agrippát, a ki, hogy visszatérésre bírja őket, elmondott nekik egy mesét: »Egykor a testnek többi tagjai összeesküdtek a gyomor ellen; azt mondták, hogy minden munkát nekik kell végezniök, míg a gyomor szép nyugod-

tan ott fekszik a test közepében s henyélve élvezi azt, a mit ők hoznak neki. Beszüntették tehát a munkát, s meg-egyezttek abban, hogy addig éheztek, míg meg nem hunyázkodik. De míg a gyomrot éheztek, az egész test is kezdett sinleni, s a többi tagok azt vették észre, hogy maguk is soványodnak. Ép így ti plebejusok is, meg fogtok győződni, hogy a patriciusok megrontásával magatokat is tönkre fogjátok juttatni.« A plebejusok átlátták, hogy sok ebben az igazság, s elhatározták, hogy visszatérnek, de azon föltétel mellett, hogy nekik is legyenek saját tisztjeik, kik őket megvédjék.

E tisztviselőket *tribunoknak* nevezték; kötelességük az volt, hogy a plebejusokat minden igaztalanság ellen megvédjék. Bárkiket kiszabadíthattak a patricius hatóság kezéből; házaik menedék-helyei voltak minden üldözötteknek; kapujuk éjjel-nappal nyitva állt. Sőt mi több, ha valaki megsértette vagy bántalmazni merte őket, azt számkivetésbe küldték; személyük oly szent volt, akár a követeké.

Ily módon a consulok alatt álló patricius állam mellett, tribun tisztviselőket bíró plebejus állam alakult. A két osztály viszálykodásai annyira mentek tehát Rómában, hogy az többé nem volt egy állam, hanem kettő.

11. A patriciusok és plebejusok közti küzdelmek. — A rómaiak úgy hitték, hogy túlesnek bajaikon, ha Róma falain belől egy államból kettőt alkotnak. De elgondolhatjuk, hogy ez nem erősítette Rómát, s nem igen segítette hódító pályáján való előrehaladásában. De Róma mindemellett nagy hódítóvá lett. Mi volt ennek az oka?

Egyik főoka az volt, hogy a római köztársaság első 200 éve (500—300) a patriciusok és plebejusok közt szüntelen viszálykodásokban folyt le ugyan, de mind a két párt igen ragaszkodott Rómához s annak intézményeihez. Mindegyik párt a másikat polgártársainak tekintette, habár egyes dolgokban sokszor is iparkodott neki ellenére lenni. A viszálykodás nagy mérséklettel folyt. Igen ritkán omlott vér, s a viszályokból soha nem lett polgárháború. Elég volt az ellenség Rómán kívül, a kivel harcolniok kellett; nagyon

is gyakran félre kellett tenniök saját per-patvaraikat, — akár milyen hevesek voltak is azok — s együtt indulniok a harcza-

12. Mire okultak viszálykodásaikból a rómaiak. — Ez a küzdelem jó iskola volt a népnek nagygyá nevelésére. Megtanulta, hogyan lehet hajthatatlannak, de a mellett igazságosnak is lenni. Megadta minden embernek az embertársai vagyis az állam iránt való szigorú kötelességtudást; rávitte, hogy minden erejéből küzdjön azért, a mit elérni akar; mert mindig volt valami, a miért küzdeni kellett. A plebejusok tisztelték a patriciusokat, s tudták, hogy csak úgy tehetnek túl rajtuk, ha a közös ügy mellett nagyon buzgólkodnak, s ily módon bebizonyítják, hogy megérdemlik a követelt jogokat. A patriciusok meg, amíg lehetett, erősen tartották kiváltságaikat, de ha valahol vereséget szenvedtek, csakhamar megtanulták a plebejusokat méltányolni; mikor már nem győzték tovább az ellenzést, akkor engedtek s rajta voltak, hogy lehető szép szerrel megalkudjanak. Ily módon tanulta meg a római nép az engedelmeskedést, a magán való uralkodást és kitartást. Így nemcsak magán-dolgaikban tanultak meg élelmességet, hanem a közös nyilvános életben is, mint társpolgárok és ugyanazon állam tagjai. Ezen úgynevezett »politikai okosságuk« később nagyon hasznukra volt. Mert bár erősen ragaszkodtak régi intézményeikhez, meggyőződtek, hogy néha kell változásokat ejteni rajtuk, s megtanulták, hogyan kell azokat meggondolva és lassankint eszközölni, a nélkül, hogy a dolgok rendes során többet rontanának, mint lendítenek, mert megtanultak engedni, ha engedni kellett, s bölcsen és meggondolva változásokat ejteni; azért tudták a rómaiak kormányozni a világot is, mikor meghódították.

13. Min viszálykodtak a patriciusok és plebejusok. — Most néhány dologról akarunk szólni, melyek fölött a patriciusok a plebejusokkal viszálykodtak. Egyenetlenkedésük közel kétszáz évig tartott, de ezen időt két korszakra oszt-hatjuk fel.

I. 494—450 K. sz. e. Ötven év, mely idő alatt a plebejusok azon voltak, hogy nyomoruságukból kiszabaduljanak.

II. 450—300 K. sz. e. Százötven év, mely alatt a plebejusok rajta voltak, hogy a kormányzásban oly rész jusson nekik is, mint a patriciusoknak.

14. Spurius Cassiusnak agrarius (föld) törvénye. — Az első kísérlet, mely arra irányult, hogy a plebejusoknak sanyarúságán könnyítsen, Spurius Cassius földtörvénye volt, K. sz. e. 486. Maga Spurius Cassius patricius volt, consul is volt, s consulsága idejében jó szolgálatot tett az államnak, a mennyiben oly békét kötött a latinokkal, hogy ezentul Rómának szövetségesei lettek. — Átlátta ő a plebejusok szomorú állapotát; látta, hogyan kell belebukniok az adóságokba, s hogy ez tönkre- és nyomorba juttatja őket. Azt javasolta tehát, hogy az államföldekből egyes részeket a szegény plebejusok között osszanak szét. Az államföldek azon földek voltak, melyeket háborukban nyertek, s melyek az államhoz tartoztak. Némelyeket ezen földek közül, mikor elfoglalták, a polgároknak adtak, másokat meg templomoknak adományoztak a rómaiak által tisztelt istenek szolgálatának ellátására. Ez az államra nézve igen rossz dolog volt: az állam tudniillik eddig a patriciusok voltak. A patriciusok az államföldekre hajtatták legelőre marháikat, s úgy használták azokat mint sajátjukat; Spurius Cassius pedig azt javasolta, hogy egy részét a földeknek osszák ki a szegény plebejusok között, s hogy a patriciusok, kik a többi földeken legeltetik marhájukat, az államnak a legeltetés fejében bizonyos díjat fizessenek. Ugy látszik, hogy ezen törvényt keresztül is vitték, de mivel a patriciusok nehézségeket gördítettek elébe, soha életbe nem lépett. Gyűlölték is ők Spurius Cassiust ezen törvényeért, s avval vádolták, hogy népszerűsége törekedik, hogy így királylyá lehessen; s ezen vád alapján halálra ítélték (485 K. sz. e.)

De ezen agrarius törvény eszükben maradt, s nekünk is meg kell tartanunk emlékezetünkben, hogy mi volt célja, mert a történet folytában még fogunk róla hallani.

15. Hogyan jutottak hatalomra a tribunusok. — Cassius halála után a nyomor még nagyobb lett, s ennek következtében a néptribunusok hatalma is növekedett. A plebejusok

csak a saját hatóságukra, a tribunosokra hallgattak; s ezek szokásba vették, hogy felmerülő kérdések megvitatására a népet összehívják. Ha a tribunosok a plebejusokat összehívták, azok gyülekezetükben tribusaik (törzseik) szerint meg is szavaztak; de kezdetben befolyásuk csak az volt, mi a mi népgyűléseinknek, mert határozataikat érvényre juttatni nem volt hatalmukban. A patriciusok nem jó szemmel nézték ezeket a gyűléseket, s próbálták is szétzavarni. De a plebejusok csak annál sűrűbben tartották meg, úgy, hogy csak még fontosabbak lettek. S ezentul valóban két állam volt Rómában; a consulok a senatussal tanácskoztak s azután a centuriák gyűlésén a nép beleegyezésével csinálták a törvényeket. Másik részről meg a tribunosok tanácskoztak a plebejusokkal a tribusok gyülekezetében, s bár nem volt szabad törvényeket alkotniok, mégis igen hatalmasak voltak. Mert ha a consulok valami törvényt hoztak, mely a plebejusoknak nem tetszett, a tribunosok azt, ki ezt a törvényt megszegte, a büntetéstől megóvhatták: a törvény tehát nem léphetett jogérvényre.

16. A *decemvirek*. — A dolgok ily állapotban nem maradhattak meg sokáig. 461-ben a plebejusok azt követelték, hogy jövőben se consulok, se tribunosok ne legyenek, hanem válasszanak tiz hatósági személyt, egyaránt ötöt-ötöt a patriciusok és plebejusok közül. Ezen hatóságnak az legyen a kötelessége, hogy a törvényeket kidolgozza, s azokat a *forum*-on, vagyis a vásártéren, a hol a nép összegyűlni szokott, kiírja; hogy ott mindenki megismerkedhessék velük és senkit ezentul jogtalanul elnyomni ne lehessen. Eddig csak a patriciusok értettek a törvényekhez, úgy hogy a plebejusok fölött saját kényük-kedvük szerint ítélhettek. Tiz esztendő hosszat hevesen viszálykodtak ezen indítvány fölött, míg végre 451-ben megválasztották a tiz új hatósági tagot, kiket számukról *decemvirinek*, vagyis *tíz férfiúnak* neveztek el. A plebejusok nagy öröme ezek közzé is tették a törvényeket. De a decemvirek közül az egyik, Appius Claudius, patricius, büszke és döllyfős ember volt, ki a maga kénye szerint akarta az ügyek sorát vinni. Szolgájának valami Virginius nevű plebejus

leányát kívánta; felfogadott tehát egy embert, kivel azt híreszteltette, hogy Virginia, ez volt a leálynak a neve, voltaképen nem Virginius leánya, hanem annak valami rabszolgájáé. A dolgot azután Appius Claudius elé vitték, hogy abban ítéljen, s Appius Claudius kijelentette, hogy Virginia rabszolgánő. Erre az atyja, ki katona volt, s táborban időzött, haza sietett, félrehívta leányát, mintha neki istenhozzádot mondana, azután pedig fölkapott a vásártéren egy mészáros-kést s beledöfte leánya szívébe, e szavakkal: ez az egyetlen út, hogy fölszabadítsalak. — E fölötti elkeseredésében a népfellázadt Appius ellen, elűzte a decemvireket, s újból választott consulokat és tribunosokat.

Csakhogya a plebejusok azt nyerték, hogy most törvényeik voltak, s hatalmuk igen meggyarapodott, úgy, hogy a decemviratus után (450 K. sz. e.) nem voltak többé oly nyomoruságos állapotban, mint azelőtt.

17. Hogy lettek a censorok. — 450—300, mikorára a két párt közötti viszálykodás egészen bevégeződött, a plebejusok azon voltak, hogy néhányan közülök is ép úgy, mint a patriciusok, bírának és népkormányzóknak tétessenek meg. 450-ben a plebejusok semmi állam hivatalra nem tudtak még szert tenni, de 300-ban már bármelyiket viselhették, melyre megválasztattak; sőt biztosítottak maguknak néhány tisztséget, melyeket patricius nem viselhetett. A fő tisztség, melyre a plebejusok törtek, a consulság volt. Kétségbeesetten harczoltak a patriciusok, hogy azt meggátolják; s mikor már nem bírták megakadályozni, megnyírbálták a consulok hatalmát az által, hogy újféle tisztségeket alkottak, melyeket kizárólag csak patriciusok viselhettek. Kezdetben 443-ban *censorokat* neveztek ki, kik öt évig tartották meg hivatalukat; ez abban állt, hogy *censust* vagyis *népszámlálást* kellett végezniök, s jegyzékeket kiadni, melyektől minden polgárrangfoka függött. Ezen censorok bárkinek a magaviselete után tudakozódhattak, s ha úgy tetszett, rangjától megfoszthatták; így tehát igen nagy volt a hatalmuk. A népszámlálást most is *censusnak* nevezik, csakhogya a rómaiaknál eszközül szolgált a népnek rangfokozatokba való beosztására.

is, s nem csupán, mint most, megszámlálására. Látszik, hogy a rómaiak mennyire szerették a rendet mindenben, a mit csináltak.

18. A tribusok gyűlésének hatalma. — Ez időben, a mint látni fogjuk, Rómának háborúkkal gyúlt meg a dolga, s a plebejusoknak az által, hogy elismert jó katonák voltak, otthon is gyarapodott a hatalmuk. Az egyik út, melyen ezen hatalom jelentősége önmagától növekedett, a tribusok gyűlése volt. A plebejusok azt követelték, hogy az, a mit ott határoztak, ép úgy legyen államtörvénynyé, mint azon törvények, melyeket a consulok és a centuriák gyűlésén csinálnak. A patriciusok kényszerítve voltak ugyan ennek engedni, de a plebejusok gyűlésén csinált törvényeknek soha nem engedelmeskedtek. Így tehát a viszálykodás csak folyt tovább.

19. Licinius és Sextius törvényei. — Végre 376-ban Caius Licinius Stolo és Lucius Sextius tribunusok elhatározták, hogy megszerzik a plebejusoknak a consulságot. Három törvényt szerkesztettek s kimondták, hogy mind a hármat egyszerre kell megnyerniök. Ezen három törvény kedvezett egyrészt a gazdag plebejusoknak, másrészt a szegényeknek is; mert a plebejusok közt sok gazdag volt, de az ős patricius családok még mindig csak megvetették őket. A plebejusok tehát, szegények és gazdagok egyformán, buzgólkodtak a javaslatokért. A törvények a következők voltak:

1) Hogy a szegénynek megkönnyítsék adósságainak fizetését.

2) Mihelyt a szegénység adósságait leróttá, kapjanak részt az állam-földekből; a gazdagoknak azokból csak bizonyos részekben legyen szabad szántani, vagy legeltetni.

3) A consulok egyike mindég plebejus legyen.

Ezen nagyfontosságú törvényeket, szerzőjük után, Liciniusi törvényeknek nevezték. Tíz esztendeig a legnagyobb makacssággal küzdöttek a patriciusok ellenük. De Liciniust és Sextiust évről évre újra megválasztották tribunusoknak, s ők tribunusi hatalmukat a lehető legjobban zsákmányolták ki. Öt éven keresztül megakadályozták a consuloknak és egyéb hatóságnak megválasztását, mert azt mondták, hogy

ők tribunusi hatalmukkal majd mindenkinek pártját fogják, ki ezen hatóságoknak nem akar engedelmeskedni: tehát hiába lett volna a megválasztás. Végre mit tehettek egyebet a patriciusok, engedniök kellett, s 366-ban megválasztották az első plebejus consult.

20. A patriciusok és plebejusok közti küzdelemnek vége. — Ez a 366. év a plebejusok győzelmének az éve. Mindazáltal a patriciusok ellen folytatniok kellett a küzdelmet, hogy meg is tartassák velük a liciniosi törvényeket, miután a népgyűlés azokat elfogadta. Ezután rákényszerítették a patriciusokat, hogy osszák meg velük a többi hivatalokat is, s a 300. évben a patriciusoknak és plebejusoknak, mi az igazságszolgáltatást és kormányzást illeti, Rómában egyenlő jogaik voltak. Voltaképen a plebejusoknak még jobb dolguk volt mint a patriciusoknak, mert nekik azonfelül saját tribunusaik is voltak, míg a patriciusoknak nem volt külön hatóságuk. Továbbá az egyik consul szükségképen plebejus volt, s a másik is, ha a szavazás ép úgy esett, szintén az lehetett. Látjuk tehát, hogy a patriciusok bármilyen makacsan iparkodtak is mindent maguknak megtartani, valóságban csak vesztek a hosszú harcban.

Valóban csodálatos dolog a patriciusok és plebejusok közti hosszú viszálykodás, mert nem szabad megfedkezünk, hogy mind a két párt ugyanazon városban élt, s az utcán egymással mindig találkozott. De csak nagy ritkán volt csődülés, verekedés vagy zendülés. Viszálykodásaikban mindig csak olyant tettek, mit a törvény engedett, s a plebejusok is, bár megváltoztatni kívánták, mindig engedelmeskedtek a törvényeknek. Mindkét párt makacsan harczolt ugyan, de mértéket tartott: nem hamarkodtak, mert tudták, hogy végre az erősebb fél mégis győzni fog. Anglián kívül nincs ország, mely valaha ily bölcs és mérsékelt lett volna pártviszályaiban.

II. FEJEZET.

Hogy lett Róma Itália ura.

1. **Itália népei.** — Mig a patriciusok és plebejusok között a viszálykodások folytak, Róma nem tudott valóban nagy nemzetté lenni. De azért félelmetessé mégis lett Itáliában; s hogy a patriciusok végre mégis engedtek, az részben

azért volt, mert a plebejusok oly hőiesen harczoltak Róma ellenségei ellen.

Hogy tiszta kepet szerezzünk Róma háborúiról, jól kell tudnunk, hogy kik voltak a körülöttük lakó népek. Emléke-

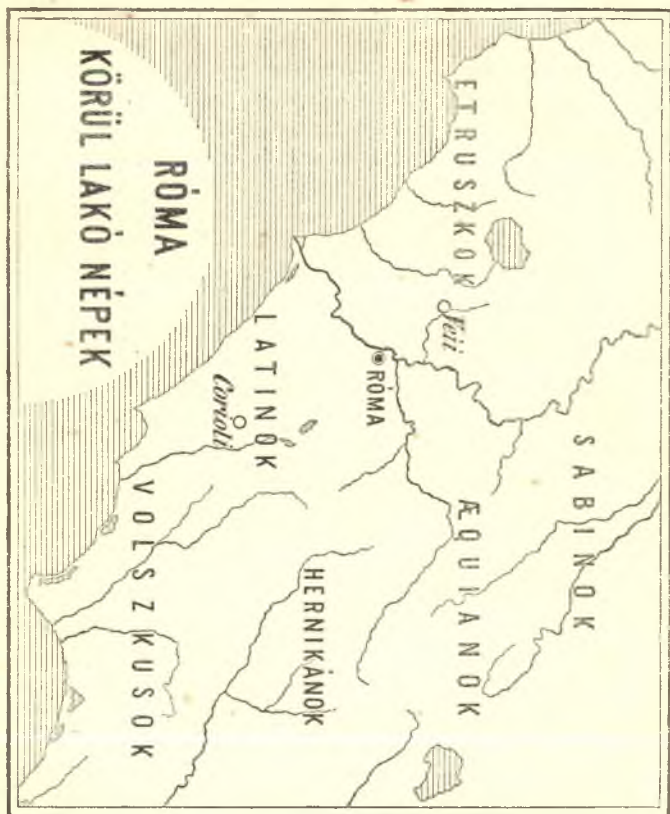
zünk még, hogy az Alpoktól délre a gallok laktak; azután a nyugati tengerpart hosszában, Rómától éjszakra az etruszok; míg a keleti parton, Rómától délre, egész sereg virágzó város volt, melyeket görög gyarmatosok alapítottak. Nagy és gazdag görög városok voltak ott, egész a sicíliai partig. Italia többi részeit tiszta itáliai törzsek birták, melyek közül az egyik, a latin nép, Róma környékén lakott. De ezen itáliai törzsek szokásaikban és életmódjukban igen elütöttek egymástól, s volt köztük némely harcias is, kik az Apenninek völgyeiben laktak, s kiktől a latinok is igen rettegetek.

2. Róma régi háborúi. — 494-ben Spurius Cassius consul szövetséget kötött Róma nevében a latinokkal; nem sokára egy másik törzs járult hozzá, a hernikusok. Ez a három szövetséges egymást védte ellenségei ellen. Róma kezdetben igen gyenge volt, s 405 körül két törzs ellen, tözsom-szédjai: az aequusok és a volszkusok ellen kényszerült harczolni; a térkép mutatja, mily közel laktak ezen törzsek Rómához, s Rómának kezdetben milyen csekély volt a birtoka. Igen keveset tudunk ezen háborúk felől, csak két történetet mondunk el, mert érdemes őket elmondani.

3. Caius Marcius Coriolanus története. — Caius Marcius Coriolanus története mutatja, hogy mennyire lesilányították Rómát az ottani viszálykodások és egyuttal azt is bizonyítja, hogy a rómaiak mennyire tisztelték szüleiket. Caius Marcius patricius volt s nagy hős. Egykor részt vett a római hadseregnek a volszkus Corioli város ellen indított ostromában. A volszkusok kijöttek harcolni, de a rómaiak visszaverték, s Caius egész a városukba üzte őket. De a többi római nem követte s ő egy maga rekedt benn az ellenség között. Oly hős volt azonban, hogy a volszkusokat egymaga üzte el a kapuktól, és kinyitotta azokat a római hadseregnek. Így foglalták el Coriolit, s Caius Marciusnak hőstetteért *Coriolanus* lett a mellékneve.

Később egyszer nagy éhség támadt Rómában; midőn pedig a Sziciliából hozatott gabona megjött, a senatus azt kívánta, hogy adjanak belőle a szegény plebejusoknak is. De Caius Marcius azt mondta: »addig ne adjatok nekik gabonát,

«míg a patriciusoknak nem engedelmeskednek.» Mikor ezt a plebejusok megtudták, roppantul felháborodtak s a tribunusok Caius Marciust vád alá helyezték. Caius tudta, hogy el fogják ítélni, tehát elmenekült a volszkusok királyához, s

annak felajánlta szolgálatát. A volszkusok királya nagy sereget adott neki, s ő megindult Róma ellen. A rómaiak megrémültek, s békét kérőket küldtek hozzá. Elsőbb a fő szenátorokat küldték, kik az előtt Caius Marciusnak barátjai voltak, de ő visszautasította őket. Azután elküldték a papokat

az istenek képeivel, de Caius ezeket sem akarta meghallgatni. Ekkor nagyon kétségbe estek, mert nem volt reményük, hogy megszabadulnak, mikor valaki azt találta mondani: »Talán az anyját meg a feleségét meghallgatja.« Anyja, neje és gyermekei indultak tehát elébe, velük ment sok előkelő római nő is, mind halotti ruhába öltözve. Miker Caius Marcius meglátta az anyját, elébe szaladt, hogy fogadja, de az felkiáltott: »Ne csókolj meg addig, míg nem tudom, fiamhoz vagy ellenségemhez jöttem-e«; azután anyja, neje és gyermekei térdre borultak előtte és kérték, hogy kimélje meg Rómát. Erre Coriolanus sirva fakadt és azt mondta: »Anyám, fényes győzelmed ez neked és Rómának, de veszedelme és gyalázata fiadnak.« Seregét visszabocsátotta. S Róma felszabadult. Nemsokára a volszkusok között halt meg.

4. **Lucius Quinctius Cincinnatus története.** — Egy másik történet, mely az aequusok elleni valamely háborúban esett, mutatja, hogy mily egyszerű volt az életmódjuk a rómaiaknak, s hogy minden polgár mennyire kész volt hazájának szolgálni. Minucius consul az aequusok ellen harcolt, de ezek egy keskeny meredek völgyben körül fogták s a kijárást elfoglalták, úgy, hogy onnét nem birt kiszabadulni. Rómába jutott ennek a hire, s a senatus azt mondta: »Csak egy ember van, ki rajtunk segíteni tudna: Lucius Quinctius, tegyük meg dictatornak.« Követeket küldtek Lucius Quinctiushoz, kinek *cincinnatus*, azaz göndörhaju volt a mellékeve. Otthon, a hol élt, a jószágán, találták a senatus küldöttjei, ép mikor pörén ingujjban szántott. Mikor őket meglátta, csak akkor hozatta elé feleségével a tógáját, hogy megadhassa a követeknek a kellő tiszteletet. Kikiáltották dictatornak s elvitték Rómába. Ő azt rendelte, hogy minden fegyverbíró ember gyorsan készüljön fel az útra, vigyen magával élelmi szereket és tizenkét hosszú karót. Így indult utnak seregével, s éjjel eljutott az aequusok mögé. Most katonáival nagy zajt csapott, a mivel a consult és embereit kitartásra biztatá, mert jele volt, hogy segítség jön; rajta is ütöttek hát az aequusokon. Lucius ekkor azt parancsolta embereinek, hogy ássanak árkot az aequusok körül s karóikból körös-

körül kerítést emeljenek. Mindezt még éjjel tétette meg, s reggelre kelve, az aequisok azt látták, hogy most ők vannak megfogva. Ekkor megadták magukat a dictatornak; így szabadította meg a consult, s diadallal jött haza. Dictatori hivatalát azonban rögtön letette és haza ment a jószágára.

Ilyen emberek, mint Lucius Cincinnatus, ki ha a haza kívánta, otthagya az ekét és vezérnek ment, s azután visszatért s újra megelégedett az ekével, ezek nyerték meg Rómának csatáit és ezek tették nagygyá.

5. **Az etruszkok elleni háborúk.** — Az aequisok és volscusok ellen viselt háborúk bajt okoztak ugyan Rómának, de valóságos nagy háborúk még sem voltak. Rómának azonban készen kellett állnia régi ellenségei, az etruszkok ellenében is. Neki kellett a latinokat, az etruszkok ellen megvédeni. Az etruszkok nagy nép voltak, mely városokban lakott, nagy épületeket rakott, és sok szép dolog készítéséhez értett. Nagy kereskedést is űztek, voltak hajóik, s régi időkben ők és a karthágóiak voltak a Földközi tenger urai. De a siciliai és italiai görögök, kik ezen tengeren szintén akartak kereskedést űzni, az etruszkok és a karthágóiak ellen háborút indítottak s 474. évben az etruszkokat nagy tengeri csatában teljesen leverték. Ehhez hozzájárult, hogy az etruszkokat éjszáról a gallok szárazon is megtámadták, hatalmuk tehát kezdett csökkenni. Mikor a rómaiak ezt látták, ők délről estek nekik, s 405-ben megszállták a legközelebbi etruszk várost Vejit. Tíz évig tartott a megszállás, míg végre a rómaiak nagy vezére Marcus Furius Camillus azt bevette. Azután tovább indulva, sok más etruszk várost is elfoglalt, s így Róma birtoka a Ciminus hegyig terjeszkedett. Camillus tiszteletreméltó jellem is volt; Falerii ostrománál egy napon kijött táborába a városnak valamelyik iskolamestere, s kihozta magával valamennyi tanítványát, a legfőbb polgároknak gyermekeit. Azért hozta őket Camillusnak, mert mint mondá, ha ezek hatalmában vannak, rákényszerítheti atyáikat, hogy megadják magukat. Camillus erre igen megharagudott, hátraköttette a tanítónak kezeit, s megparancsolta a gyermekeknek, hogy verjék egész a városig, s ott mondják el apáiknak, mit tett

az alávaló. Falerii népének ezért oly nagy volt jóhite Camillus felől, hogy saját jószántukból adták meg magukat.

6. **A gallok győzelme a rómaiakon.** — De nem sokára a rómaiak nagy vereséget szenvedtek, a legnagyobbat, mely rajtuk valaha megesett. A gallok ugyanis az etruszkok országát éjszakon foglalták el, míg a rómaiak délen hóditgatták az etruszkok földjét. Később azonban a rómaiak az etruszkokat a gallok ellen segítették; erre a gallok nekimentek a rómaiaknak, s az Allia folyó mellett (309.) legyőzték őket. Ezután magának Rómának indultak.

7. **A gallok elfoglalják Rómát.** — A rómaiak annyira embert vesztek a csatában, hogy reményük se volt a várost megvédeni. A nép tehát mind elmenekült, s csak néhány, legvitézebb katona maradt, kik bezárkóztak a *Capitoliumba*, Róma fellegvárába, s kik elhatározták, hogy ezt nem engedik bevenni. Ott maradtak sokan a legöregebb patriciusok közül is, kik nem akarták vén korukra azt a várost elhagyni, melyet annyira szerettek. Felöltözködtek mind a legjobb ruháikba, s beültek helyeikre a senatusba. A gallok roppantul csodálkoztak, mikor berontottak a városba és azt üresen találták: csak ezeket a nagycsendesen ülő vén embereket látták. Végre egy gallus Marcus Papiriusnak, a papok egyikének, hosszú fehér szakálát simogatni kezdte, mire ez felharagudva, a kezében levő elefántcsont pálcával a gallusra ráütött. A gallok erre nekik estek s mindnyájukat megölték, a várost pedig felgyújtották. Azután a Capitoliumot akarták hatalmukba keríteni, de nem tudtak sehol odavezető utat találni, mert a sziklák meredekesek voltak. Végre találtak ösvényt, s éjjel egy csapat gallus oly lopva mászott fel, hogy a rómaiak közül senki nem hallotta. Voltak azonban a Capitoliumban Juno istennőnek szentelt ludak; mikor a gallusok már tetejébe értek, a ludak elkezdtek gágogni, s lármájukkal egy bátor rómaist, Marcus Manliust felébresztették, ki éppen jókor ottérte az első gallust, a mikor a szikla szélén felmászott. Ezt a pajzsával lelökte: a gallus leesett s esése közben levert többeket, kik utána másztak vala. A rómaiak ezalatt felébredtek, s visszaverték a többieket is. Így menekült meg

a Capitolium; nem sok időre rá a gallok visszamentek saját országukba, magukkal vivén a sok zsákmányt.

8. Róma ezen elpusztulásának következményei. — Jelenleg már semmi kétség nincs, hogy Rómának a gallok által való bevétele és leégetése az oka, hogy oly kevés bizonyosat tudunk Rómának régi történetéből. Mert azon időkben a papok jegyezték fel mindazt, a mi évenként történt s ezen iratokat templomaikban rakták le. Mikor tehát a templomokat a gallok leégették, mind eme jegyzetek és évkönyvek is ott égtek, s így nem tudhatunk bizonyosat azokról, melyek ezen idő alatt történtek. De később történtek már bizonyosabbak, s ez időtől kezdve többet is tudunk a rómaiak viselt dolgairól.

9. Marcus Manlius és a plebejusok. — Mikor a rómaiak visszajöttek s látták, hogy városuk fel van dülva, kezdetben arról beszéltek, hogy ott hagyják Rómát, s elmennek Vejibe lakni. De Camillus rábirta őket, hogy maradjanak és építsék újra fel városukat. Súlyos teher volt ez a szegény plebejusoknak, s nagy nyomorba, nagy adósságokba estek miatta. Egy napon egy derék katonát hurcoltak adósság miatt fogásba; Marcus Manlius, ugyanaz, ki a Capitoliumot mentette meg, ezen elkeseredett, kifizette adósságát s a katonát kimentette. Azt is mondta Manlius, hogy míg ő neki csak valamije lesz, nem fogja engedni, hogy valamelyik polgártársa adósság miatt rabszolga legyen. Nagyon megszerették ezért őt a plebejusok. Annál jobban haragudtak rá a patriciusok. Avval vádolták, hogy királylyá akar lenni, s halálra ítélték (383). Ebből a plebejusok látták, hogy nem egyes emberek, hanem csakis jó törvények védhetik őket az elnyomatástól.

10. A gallok betörésének eredményei. — A gallok ezen betörése voltaképen nem volt valami nagy szerencsétlenség a rómaiakra nézve. Igaz ugyan, hogy kárt vallottak, de nem annyit, mint régi ellenségeik az aequisok, kik ezentul soha nem bántották többé Rómát. Továbbá megtanulták fegyvereiket jobban használni, s a csatában elővigyázóknak lenni. A gallok ezután évről-évre előjöttek a Pó mentében levő országukból, s a hol megfordultak, mindenütt pusztítottak;

de ezentúl a rómaiak soha nem ereszkedtek velük elhamarkodott ütközetbe. Lassan-lassan üzték őket vissza, míg utoljára már nem mertek támadni. A 350. esztendő után berontásaik felől már nem hallunk semmit, míg Rómának az ellenük való harcokban hatalmas növekedett, s a körülötte lakó törzsek őt védőjüknek tekintették.

11. A samnit háborúk kezdete. — Az aequusokon kívül a gallok még másokat is elnyomtak, tudniillik a görög városokat, melyek Rómától délre Campania nevű tartományban feküdtek. Ezen városok igen gazdagok, hanem nagyon gyöngék is voltak. Azért miután a gallok már elvonultak, egy merész itáliai törzs támadta meg őket; tudniillik a samnitek, kik az Italia közepén végigfutó apennini hegyek közt laktak. A samnitek ama görög városok egyikét Capuát annyira zaklatták, hogy ez 343-ban Rómát hívta segítségül. Ez volt a samnit háborúk kezdete, melyek 290-ig tehát 50 évnél tovább tartottak.

A samnit háborúk ideje Rómára nézve a legnagyobb fontosságu volt; ez alatt dőlt meg, hogy fog-e uralkodni Róma Itáliában vagy sem. A samnitek voltak a legerősebbek és legvitázottabb ellenség, melylyel Róma eddigelé összetűzött; ép oly kitartók voltak, mint maguk a rómaiak, s majdnem oly erősek is. Az első samnit háború nem tartott sokáig, eredménye sem volt nagy: mindkét párt szívesen kötött békét, kivált a rómaiak, kiknek latin szövetségeseikkel gyűlt meg ekkor a bajuk.

12. A latinokkal való háború. — Hogy a gallok elvonultak, a latinok nem akarták tovább is a rómaiakat uralni. 340-ben követséget küldtek a rómaiakhoz, s azt követelték, hogy velük egyrangúakká tétessenek. Abba beleegyeztek, hogy ezentúl is Róma legyen a szövetség fővárosa, hanem a senatus tagjait kétszerezze meg, s esztendőnkint két latin és két római consult válasszanak. A rómaiak ebbe nem akartak beleegyezni, s így keletkezett a nagy latin háború, melyben el kellett dőlni, hogy a két hatalom közül melyik uralkodjék a másik fölött. Tartott három évig (340—338) s igen makacs volt. A legnagyobb csatát ezen háboruban a Vezuv

hegy tövében vívták, s a győzelem igen sokáig volt kétes. Mikor azonban a római consul Publius Decius Mus meghaltotta, hogy azon rész fog győzni, melynek vezére maga megy a halálba, fejére borította a köpenyét, s úgy rontott az ellenség közé, hol meg is halt. Ekkor a győzelem lassankint a rómaiak javára fordult.

13. Manlius ítélete. — Következő esetből, melyet a másik consulról, Titus Manliusról beszélnek, megláthatjuk, hogy milyen szigorúak voltak a rómaiak. Megparancsolta volt Manlius, hogy senki ne merjen egyes párviadalra bocsátkozni az ellenséggel. Egy napon saját fia valami módon összerúgult egy ellenséges harczossal, megvívott vele, megölte, s elhozta annak fegyvereit is. Mivel hogy nem engedelmeskedett, atyja megparancsolta, hogy fejezzék le, s maga is ott állt, hogy lássa. Borzalom kapott meg mindenkit, de mindenkinek el kellett ismernie, hogy Manlius ítélete igazságos volt.

14. Hogyan kormányozta Róma a latinokat. — Hogy a latinokat legyőzte, Róma valamennyi városukat elfoglalta. De különféle jogokat adott nekik, s valamennyiöket rászoktatta, hogy magukat Rómának alárendeljék, s jobban ragaszkodjanak hozzá, mint egymáshoz ragaszkodtak volt. Róma nem tekinthette idegenekül a latinokat, mert hisz ezek igen régi szövetségesei voltak. Hisz a római és latin egymásnak oldalán harczoltak, ugyanazon fegyverekkel vívtak, s úgyszólván testvérek voltak. Tehát mikor Róma őket legyőzte, nem hogy rosszul bánt volna velük, hanem inkább gondja volt rá, hogy ne támadjanak újra ellene. Azt azonban nem engedte meg, hogy a latin városok egymás között kereskedjenek; valamennyien csak Rómával üzhettek kereskedést; így Róma lett a fővárosuk. Abbeli reményt is adott nekik, hogy római polgárokká is lehetnek, ha hívek maradnak hozzá. Így azután a latinok feledni kezdték, hogy legyőzték őket, s büszkék voltak, hogy Róma uralkodik fölöttük. Róma pedig megtanulta ezúttal, hogyan fűzze magához a legyőzött népet úgy, hogy az ne próbáljon ellene feltámadni. Később is, minden háborúja után, ugyanazt tette: elkülönítette egymástól a meghódított városokat, s mindegyiknek

adott reményt, hogy elveszi jutalmát, ha híven megmarad mellette.

15. A második samnit háboru. — Jó volt Rómának, hogy kielégítette a latinokat, mert 327-ben kezdődött a második samnit háboru, mely 305-ig, huszonkét évig tartott. Oly háboru volt ez, melyben mind a két rész makacsan harczolt, mert tudták, hogy a melyikük győz, az lesz Italia vezérálama. A samniteknek igen derék vezérok volt, Caius Pontius, ki egy esetben majd hogy tönkre nem tette a római hadsereget. Ugy tett, mintha seregestől megfutamodnék, s a rómaiak legrövidebb úton utána keltek; de bezárattak egy völgybe, melyet a samnitek körülfogtak, úgy hogy nem birtak kijutni. Meg kellett magukat adniok Pontiusnak s ő békét kötött velük, szabadon is bocsátotta őket. De az otthon levő rómaiak nem akarták elismerni ezt a békét, azt mondták, hogy jogosan csak a senatus köthet békét s vissza küldték Pontiusnak foglyokul a consulokat, kikkel a békét megkötötte. Pontius erre azt mondta, hogy hiszen ha neki úgy tetszett volna, megsemmisithette volna az egész sereget, s akkor majd rá kényszerithette volna őket, hogy békét kössenek: ha nem akarnak békét kötni, ám küldjék vissza seregüket oda a caudiumi szorosba. De a rómaiak visszautasították ezt, s azt mondták, hogy ott a consulok, vissza küldték őket neki, ezek a vétkesek, ők maguk nem tartoznak felelni egyébről. Pontius visszaküldte a consulokat, s a háboru újra kezdődött.

A háboru folyamában az etruszkok megfélemlédtek Róma hatalmától, s a samniteket támogatták, de Róma mind a kettőjüket megverte. Végre 304-ben a samnitek fegyverüket lerakni kényszerültek.

16. A harmadik samnit háboru. — A béke azonban nem tartott sokáig; 300-ban kezdődött a harmadik samnit háború. Valamennyi italiai népet, kik ezen időig egymás ellen harcoltak, a Rómától való közös félelem egyesítette; s így ezen háború kétségsbe esett viaskodása volt a samnit, etruszk és gall népeknek, hogy Rómának igáját lerázzák, 295-ben Sentinum mellett nagy csatát vívtak, melyben Róma valamennyiöket legyőzte. Két évvel később a samnitek derék

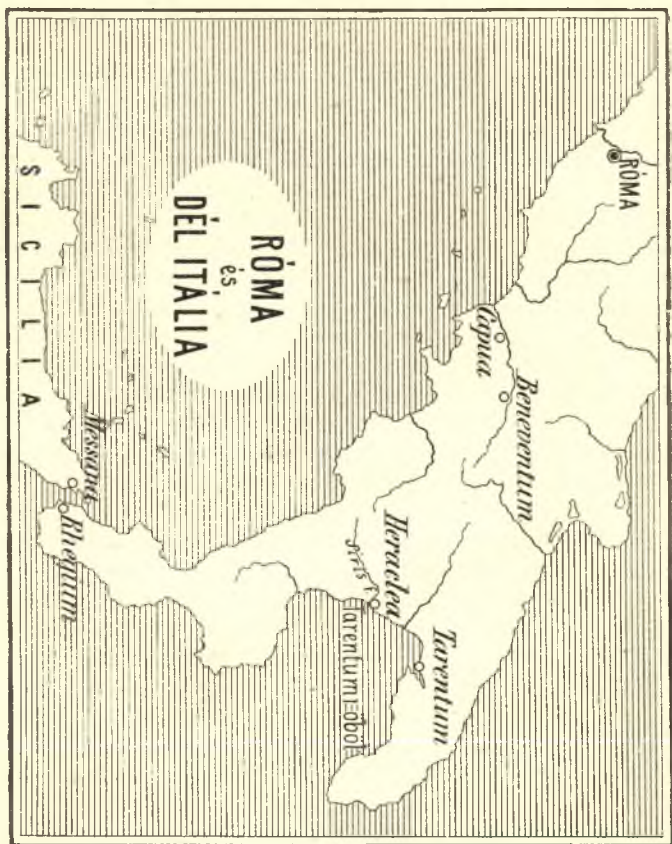
vezérét : Caius Pontius a rómaiak elfogták, s irgalom nélkül kivégezték. A rómaiak soha nem kegyelmeztek meg annak, ki ellenük valamikor fellázadt, s ez volt egy másik oka, hogy az egyszer legyőzött városok csak ritkán támadtak fel ellenük.

17. A görög városokkal való háborúk. — Az utolsó samnit háború által Róma ura lett déli Itáliának. Alávetette a samniteket és etruszkokat, visszaűzte a gallokat s csak néhány déli görög város állt neki ellent. Valaha ezen városok igen hatalmasak voltak, s még most is igen gazdagok voltak. Épen ezért nem szerették a harczot. Legnevezetesebb volt köztük Tarentum, a nagy tarentumi öböl mellett, Itália déli részében. A rómaiak Tarentum közelében néhány kis várost támogattak ellenségeik ellen, mi a tarentumiak féltékenységet felidézte. Egy napon a nép épen a színházban ült, mely szabadban volt, a tengerre szolgáló ülőhelyekkel. Egyikét azon daraboknak hallották, melyeket a görögök annyira kedveltek, mikor egyszerre csak látják a római hajókat szorosán a tarentumi kikötő elé vitorlázni. Nagy haragosan felkaptak hajóikra, megtámadták a rómaiakat, s azoknak felét megsemmisítették. Így kezdődött a háború 282-ben.

18. A Pyrrhussal való háborúk. — De a tarentumiak iszonyodtak attól, hogy maguk harcoljanak magukért, s Itáliában nem volt nemzet, mely elég erős lett volna Róma ellen harcolni. Tehát Görögországhoz fordultak, s Pyrrhustól, Epirus királyától kértek segítséget, kinek országa Görögországnak legközelebb eső nyugati partján feküdt. Pyrrhus igen szívesen jött segítségükre: mert fiatal volt s nagy hódító szeretett volna lenni: jó vezér is volt, jó katonákból való nagy hadsereget is hozott magával. Nem kis dolog volt ugyan a rómaiakra nézve oly néppel megvinni, mely nem volt itáliai, de saját védelmükre csak meg kellett tenniök.

280-ban nagy sereggel kikötött Pyrrhus. A rómaiak elmentek elébe, de a kis Siris folyó melletti Heraclea nevű városnál vereséget szenvedtek; lovasságuk távolról sem volt oly jó, mint a görögöké, s lovaik elvadultak, mikor a görögök néhány elefántját meglátták. Pyrrhus, bár megnyerte a

csatát, annyi embert vesztett, hogy felkiáltott: »még néhány ily győzelem, s tönkre jutok.« Követet küldött tehát Rómába, hogy próbálja meg s kössön békét neki és a tarentumiaknak kedvező feltételek mellett. Egy igen ügyes embert, küldött Kine-

ast, ki majdnem rávette már a békére a senatust; ekkor egy előkelő rómaint hoztak, ki valaha consul és censor is volt, s ki most vén és vak letére idehozatta magát a senatus házába; haladkló hangjával arra kérte őket, hogy addig ne kössenek békét,

mig Pyrrhus Itália földjén van. Ezzel a felelettel küldték el tehát Kineast; mikor visszaérkezett Pyrrhushoz, azt mondta: »hiába való dolog Róma ellen háboruszkodni, mert senátusának tagjai mintha megannyi királyok volnának.« Rávaló esztendőben megint megverte Pyrrhus a rómaiakat, de engedni mégsem akartak. Ekkor átment Siciliába s ott háboruszkodott két évig, mikor visszajött, serege jóval csekélyebb volt. Ezen idő alatt a rómaiak megtanulták, hogyan kell a lovasságukat jobban felhasználni, s az elefántok ellen is harcolni: most már inkább helyt állhattak Pyrrhusnak. Megütköztek 275-ben Beneventum mellett, s ők verték meg Pyrrhust. Vissza kellett mennie Epirusba, mert egész serege oda veszett s vele veszett hódításának minden reménye is. Három évvel később Görögországban halt meg; Argos ostrománál egy asszony a fejére követ dobott, attól halt meg.

19. Róma uralkodása Itália fölött. — Miután Pyrrhus kiűzte, semmi nehézségbe nem került Rómának, hogy Itália déli részét elfoglalja. Most Róma mindazon uralkodott, a mi délre esett azon vonaltól, melyet a nyugoti parton a kis Macra és a keleti parton a Rubicon között lehetett vonni. Éjszakra ettől laktak a gallok. Róma maga is város volt, s meghódított városok fölött uralkodott, mert egész Itália oly részekre volt osztva, melyek egyes városokhoz tartoztak. A dolog ekkor így állt Itáliában: Rómának polgárai kormányozták a többit, s mindenki kívánt római polgárrá lenni. A rómaiak után következtek a latinok, kiknek sok részük volt a római polgárok jogaiban, s kik remélték, hogy idővel a többi jogokat is megszerzik. A latinok után következtek az itálok, kik maguk kormányozták a városokat, melyekben laktak, de kik egyuttal Rómának is kötelesek engedelmeskedni, s kiknek a római hadseregben is kellett szolgálniok, ha azok kívánták.

Két móddal hajtotta Róma Itáliát hatalma alá. Meg kell ezt jegyeznünk, mert ezeket használta később is mindig hódításainál. És pedig:

1. gyarmatokat telepített;
2. országutakat készített.

20. Róma gyarmatai. — (1) A rómaiak elfoglaltak egy részt a legyőzött itáliai népek földjeiből, s oda azután elküldtek néhány római polgárt, hogy ott éljenek, s hogy ott maguknak államot alkossanak. Ily módon egész sor kis Róma volt Itáliában elszórva; s Róma bizhatott mindig gyarmataiban, mert soha római nem feledkezett meg Rómáról. Ezen

gyarmatok úgyszólván helyőrségek voltak, melyek az itálokat rendben tartották: de többet értek pusztán katonai helyőrségeknél, mert békés emberek őrségei voltak, kik jószágon erősen dolgoztak, és másokat is arra tanítottak. Ily módon tanulták az itálok a rómaiakat megismerni, s iparkodtak hozzájuk hasonlókká lenni, s belenyugodtak abba, hogy Róma uralma alatt vannak.

21. Róma országútjai. — (2) A rómaiak nagyon értettek utak építéséhez. Oly jól és oly erőre csinálták utjaikat, hogy némelyik római országut még most is használatban van. Ezen utak Rómából Itáliának különböző részeibe ágaztak szét s így Róma katonákat küldhetett oda, a hol szükség volt azokra, s hamar kaphatta a híreket. Ez igen jól szolgált a rend fentartására is. A térképről megláthatjuk, hogyan terültek el Italia földjén az országutak, mind megannyi lánczúl szolgálván, melyekkel Róma városokat fűzött magához.

22. A régi rómaiak jelleme. — Ily módon kormányozta Róma Itáliát. A samnit és Pyrrhussal való háborúk ezen ideje volt legszebb virágzásának kora. Mivel pedig a rómaiaknak fáradságosan kellett dolgozniok, s még nem voltak gazdagok: becsületesek, derekak és nemesek is maradtak. Sok történet mutatja, mily egyszerűen éltek a régi rómaiak. Nagy vezéreik és államférfiak nem éltek a többenél különb módon, s ha ajándékokat küldtek nekik, azokat visszautasították. Így történt egykor, hogy a samnitek holmi aranyat küldtek ajándékba egy nagy római vezérnek, Manius Curiusnak. A küldöttek jószágán találták, ép mikor az ebédjét készítette, mely a tűz parázsán süttött répából állt: nem volt több mint egy fa tála, a miből evett. Mikor a küldöttek kirakták a hozott aranyat, Curius visszautasította, s azt mondta: »nagyobb dicsőség, ha az embernek nincs aranya, de van hatalma azok fölött, kiknek van aranyuk.«

Nem sokára eljött azonban az idő, mikor a rómaiak idegen háborukban meggazdagodtak, s életük megszűnt ily egyszerű lenni.

III. FEJEZET.

Rómának háborui Karthágóval.

Nem telt bele több tizenegy esztendőnél, hogy Pyrrhus elment, s a rómaiak más idegen néppel, a karthagóiakkal keveredtek háboruba.

1. Karthagó eredete. — Ha a térképre nézünk, látjuk, hogy Karthagó városa Afrika éjszaki partján, még pedig azon a helyen feküdt, mely Siciliához legközelebb esik. Maga Karthagó gyarmata volt a phoinikiaiaknak, kik Palestina fölött Syria partján laktak, s kiknek Tyrus és Sidon nevű nagy városaik voltak. Ezek a phoinikiaiak ugyanazon nép

voltak, a mi a kannaaniták, kiket a zsidók űztek ki Palestinából. A zsidóval rokon nyelvet beszéltek, s ugyanazon nagy sémi fajhoz tartoztak, melyhez a zsidó is. Régente nagy kereskedők voltak; azt mondják, hogy hajóik egész Galliáig vitorláztak el, s hogy Britanniából ónt szállítottak a tengeren át. Azt mondják, hogy Karthagó Tyrusnak gyarmataként

alapúlt, 100 évvel Róma építése előtt, de sokkal gyorsabban hatalmasodott el mint Róma, mert kereskedéssel foglalkozott. Karthagót ép úgy mint Rómát, nem király kormányozta, hanem saját előkelői igazgatták, kik a kereskedelemben nyert pénzen igen meggazdagodtak. Éjszak-Afrikának egész nyugoti partját Karthago birta, de a legyőzött népnek ő náluk nem volt oly jó dolga mint az itáloknak a rómaiaknál. Meg fogjuk látni, mily nagy befolyással volt ez a következő nagy háboruban.

2. A karthagoiak Siciliában. — Siciliában találkoztak a rómaiak és karthagoiak először; nagyon természetes, hogy annak úgy kellett történnie, mert Sicilia szigete Itália és Karthago között fekszik. A síkélósok, kiktől Sicilia nevét vette, itál nép voltak, kezdetben ép olyan mint a latinok. De a görögök Siciliában már 735 előtt telepítettek gyarmatokat, s a síkélósok elgörögösödtek. A görögök nagy kereskedők voltak, ép úgy mint a karthagóiak, a két nép tehát mindig versengett, különösen mikor a karthagóiak Sicilia nyugoti partján megtelepedtek, s a görögöket kiszorítani iparkodtak. Mig tehát Rómának Itáliában a régi háborúkkal volt dolga, addig Siciliában folyton folyt a háboru a karthagoiakkal és a syrakusai tyrannus vagyis király alatt levő görögök között.

3. Az első pún háboru. — Ezen phoinikiai vagy pún háboruknak, a mint a karthagoiakkal viselt háborúkat nevezték, következő indító oka volt. Néhány itáliai kalóz Messanában telepedett le, mely város a siciliei városok közül legközelebb esik Itáliához. A görögök és karthagoiak egyaránt kiüzni kívánták őket; a kalózok tehát Rómát hívták segítségre, s Róma, kinek érdekében volt, hogy Karthago el ne foglalja Messanát, küldött is segítséget; így kezdődött a háboru; tartott huszonnégy évig (264—241).

A rómaiaknak nem voltak hajóik, míg a karthagoiaknak, minthogy nagy kereskedők voltak, hatalmas hajóhaduk volt. Másrészt meg a rómaiaknak jobb szárazföldi seregük volt, mert mindegyik római katona is volt egyszersmind, s a római hadseregben szolgáló itálok is szívesen harcoltak Rómáért. A karthagoiak csak vezért küldtek maguk

közül, a sereget alávetett népeikből bérelték; ezek pedig nem törődtek egyébbel, mint zsoldjukkal.

4. Róma hajóhada. — Kezdetben, mikor Siciliában a háboru megindult, a rómaiak visszaűzték a karthagóiakat, s a syrakusai görög királyt békekötésre kényszeríték, s arra, hogy a karthagóiak helyett ő velük szövetkezzék. De a karthagói hajók annyira nyugtalanították az itáliai partokat, hogy a rómaiak belátták, hogy addig semmire nem mehetnek, míg nekik is nem lesz hajóhaduk. Történt egyszer, hogy egy karthagói hajó az itáliai parton megfeneklett. Ezt mintának vették s így építettek ehhez hasonló hajókat. Ugyanazon idő alatt pedig, hogy hajókat építettek, evezősokeket is gyakoroltak be. Ezen időben a hajókat egymás fölött sorban álló evezősök hajtották: nagy tengeri hajókon öt sor ilyen evezős is volt — úgy hogy jó sok gyakorlat kellett hozzá, míg a hajókkal bánni tudtak. 260-ban tengerre szállt az új hajóhad. A rómaiak tudták, hogy győzhetnének, csak alkalmuk nyílnék a közelről való ütközetre: készítettek tehát hosszú fahidakat, melyek az árbócokhoz voltak erősítve, s melyeknek végén kampó volt. Ha elég közel juthattak valami karthagói hajóhoz, a hidat rádobták, s a horog oda erősítette egymáshoz a két hajót. Ekkor a római katonák átrohantak a karthagói hajókra s könnyű szerrel elfoglalták. Ily módon nyertek a rómaiak két nagy tengeri csatát a következő négy év alatt, pedig nem voltak valami jó tengerészek.

5. Regulus Afrikában (256). — Ezen felbátorodva a római consul, Marcius Regulus, Afrikába vitorlázott, s elpusztította az egész országot. A karthagóiak igen megrémültek, s békét ajánltak, de Regulus nem akart másra, mint teljes alávetésre ráállani. Ekkor a karthagóiak hevenyében összegyűjtöttek egy hadsereget, rajta estek a rómaiakon s megverték, Regulust is elfogták. Siciliában ezalatt a háború csak úgy folyt mint az előtt, 250-ben a rómaiak megnyertek egy csatát, melyben sok karthagói nemest elfogtak. A karthagóiak azokat visszaszerezni kívánván, Regulust küldték vissza Rómába, de megígértették vele, hogy, ha nem sikerül neki a cserét létrehozni, visszajön Karthagóba. Regulus azonban azt

vélte, hogy a rómaiak ezen csere által vesztenének, ki is mondta ezt kereken, s azt tanácsolta a senatusnak, hogy ne cseréljen. Így hát visszautasították, s Regulus nemesen megtartva szavát, otthagya Rómában nejét, gyermekeit és barátjait s visszament karthágói fogságába meghalni.

6. Az első pún háborúnak vége. — A háboru elhuzódott egész 241-ig, mikor a rómaiak nagy tengeri ütközetet nyertek. A karthágóiak bélefáradtak, s békét kívántak: nagy hadvezér is támadt köztük, Hamilcar, kinek mellékneve Barca vagyis Villám volt, ki belátta, hogy a karthágóiaknak nyugalomra volt szükségük, hogy oly katonákat képezzenek, kik a rómaiakkal szárazon is meg tudnak vívni. Így tehát a karthágóiak békét kötöttek, s beleegyeztek, hogy Rómának nagy pénzösszeget fizetnek, s neki Siciliát is átengedik. Tehát megkötötték a békét, de egyik fél sem hitt ennek tartósságában: mindketten időt kívántak csak nyerni, hogy új háborura készülhessenek.

7. Rómának első provinciája. — Róma most nyerte Itálián kívül fekvő első birtokát, Siciliát. Néhány évvel utóbb rákényszerítette a karthágóiakat, hogy átengedjék neki Sardinia és Corsica szigeteket is. A siciliai néppel nem úgy bánt mint az itáliaival, hanem azt csinált Siciliából, a mit *provinciának* nevezett, és ez alatt római hatóság által kormányzott országot értett. A siciliai népnek nem volt része Róma kormányzásában, de még csak reménye se, hogy valaha lesz: ők nem voltak Rómának *szővetségei*, hanem *alattvalói*. Rómából évenként küldött hatóság igazgatta őket, s Rómának *tributumot*, vagyis országuktól járó adófélét kellett fizetniök.

Sicilia igazgatásának ezen módját használta később Róma mindazon népeknél, melyeket legyőzött: jól kell ezt megjegyeznünk. Más-más módon igazgatta a latinokat, az itálokat s a provinciák népeit is.

8. A karthágóiak Hispániában (Spanyolországban). — Láttuk, hogy az első pún háborúnak azért szakadt vége, mert mind a két fél kimerült, s mert Hamilkar oly hadsereget akart teremteni, melylyel a rómaiak ellen is harcolni lehessen. Rábirta a karthágóiakat, hogy Hispániába küldjék őt,

hol azután katonái megtanulnak vitézül harczolni: mert Spanyolországban akkor számos szegény és vitéz törzs volt, kik csak makacs küzdelem után hódoltak meg. Mielőtt Karthagót elhagyta, Hamilcar sokat áldozott az isteneknek; áldozás közben odahívta magához kis fiát, Hannibalt, ki még csak kilenc éves volt, s megkérdezte tőle, ha szeretne-e vele a háboruba menni. Hannibal azt felelte, hogy »igen«. »Esküdjél meg tehát«, mondja atyja, »hogy soha nem leszel a római nép barátja.« A gyermek megesküdött s elment az atyjával: meg fogjuk látni, hogy mennyire nem feledkezett meg soha ígéretéről.

Hamilcar haláláig harcolt Hispániában, s meghódította Karthagó számára egész Hispániát egészen föl a Tagus (Tájo) folyóig. Mikor meghalt, veje Hasdrubal folytatta a hódításokat, míg 221-ben meggyilkolták, s Hannibal lett huszonhat éves korában a sereg vezére.

Ezalatt a rómaiak sem tunyálkodtak; nagy háborujuk volt éjszakra a gallokkal, a kiket vissza is üztek Éjszaka-Itália nagy folyója, a Padus (Pó) mögé. Olyféle egyességet is kötöttek Karthagóval, hogy ez Hispániában ne terjessze foglalásait az Iberus folyón, a mostani Ebrón túl.

9. Hogyan támadt a második pún háború. — 219-ben Hannibal úgy vélte, hogy most már elkészült a rómaiakkal való háborúra, s megkezdte azokkal a nagy háborút, mely tizenhét évig (219—202) tartott. A háború következő módon indult meg. Volt Hispánia keleti partján egy Saguntum nevű város, mely görög gyarmat volt. Saguntum megrettenve Karthagónak hatalmától, Rómával egyességet kötött úgy, hogy szövetségese lett. Hannibal azonban összetűzött Saguntummal, megszállta, s a lakosság keményen harcolt ellene. Végre, tizenegy hónapi megszállás után, a város főemberei látván, hogy tovább nem bírják, nagy tüzet raktak, abba belevetették kincseiket, s utoljára önmagukat égették meg benne. Így esett el Saguntum. Ekkor a rómaiak követeket küldöttek Karthagóba ez ellen tiltakozni, s követjeik egyike a karthagói tanács elé lépven, összefogta a köpenyét, mintha valamit vinne benne, s azt mondta: »békét és háborút hozok

nektek, válasszatok»; a karthagóiak erre azt felelték: »adj a mi neked tetszik»; erre feltárta köpenyét, »tehát nesztek a háboru«, s a karthagóiak erre nagy lármával ezt felelték: »úgy legyen«.

10. Hannibal tervei. — Hannibal ezuttal nem a tengeren akarta a háborut viselni, hanem seregét egyenesen Itáliába vinni s Rómát saját országában megtámadni. Ő úgy számított, hogy a gallok, kiket Róma nemrég győzött le, arra haragusznak s készek lesznek ellene feltámadni. Azt is hitte, hogy ha a rómaiakat egy vagy két csatában legyőzi, az itálok is mind az ő részére fognak pártolni, s így Rómának majd engednie kell.

11. A Hannibal elé gördült akadályok. — Mindazonáltal magába Itáliába jutni mindenképen nehéz volt, mert előbb a Pyrenéeken kellett átkelnie, hogy Hispániából kijusson; azután a Rhodanuson átkelnie (Rhône), a mi épen nem volt könnyű, mert a folyó igen sebes; de meg az Alpok ezen oldalán lakó gallus törzsek sem nézték jó szemmel, hogy Hannibal országukon megy keresztül, s ebben megakadályozni próbálták. Tehát, míg az Alpokhoz eljutott, a gallokon is keresztül kellett magát vágnia; azután még csak seregével keresztül törnie a hidegen, havon, jégen s mindazon veszélyeken, melyek ily magas hegységen való átkeléssel együtt járnak. Mindezen keresztül kellett mennie, míg eljutott az Alpokon inneni gallok országába, a mai Lombardiába; a rómaiak pedig azt hitték, hogy ők utóvégre is meg fogják útjában akasztani.

Mindezen nehézségek legyőzése tette híressé Hannibalnak Itáliába való útját. A rómaiak meg akarták támadni, mikor még az Alpok nyugati oldalán levő gallok között volt, s akkor soha semmiképen nem juthatott volna el Itáliába. Csakhogy nagyon is fürge volt, és sokkal gyorsabban haladt előre, mint a rómaiak hitték felőle, úgy, hogy ők mindig későn jöttek. Ily módon a rómaiak akkor értek a Rhodanus-hoz, mikor Hannibal már három napja átkelt rajta, tehát vissza kellett vonulniok és az Alpokon inneni Galliában vagyis Lombardiában rája várniok.

12. Hannibal útja Italiába. — Hannibal igen gyorsan kelt át a Rhodanuson; két nap alatt beszerezte a csónakokat, melyekre szüksége volt, hogy katonáit átszállítsa. A gallok a másik parton voltak, hogy megakadályozzák az átkelést. Tehát jó csapat katonát küldött el éjjel, hogy odább fölfelé vonuljon a folyó mentében, s ott keljen át, hol a gallok nem látják. Ezután valamennyi nagy csónakot összeköttette, úgy, hogy az áramlás erejét megtörték, s most ezeken alul embereit rászállította kisebb csónakokra, oldalukon usztatván a lovakat. Így várakozott, míg a gallok háta mögött füstöt látott felszállani, mert ez volt a jele, hogy előre küldött katonái a folyón átkeltek. Ekkor megparancsolta embereinek, hogy mind erősen evezzenek. Mikor a parthoz értek, a gallok rájuk rohantak, de hátuk mögött egyszerre nagy rivalgást hallottak, sátraik kigyúltak, s Hannibal katonáit onnan látták jönni, honnan nem is várták. Erre nagyon megrémültek, s elfutottak, a katonák pedig könnyen partraszállhattak. Sokkal nehezebb volt ennél Hannibálnak az Alpokon átkelni, mert a hegyilakók nagy köveket gördítettek katonáira, s hátulról akkor ütöttek rajt, mikor azt nem is várta. De még ez sem volt oly baj, mint a nagy hideg, s a hó és jég okozta veszélyek. Ez leginkább volt érezhető az Alpokon inneni Galliába levezető úton; az utak csak jégbelevén vágva, eltöredezték, s az emberek elcsúszva a meredek falakon, összezúzódtak. Elképzelhetjük, mily nehéz út volt ez, ha meggondoljuk, hogy Hannibálnak 59,000 embere volt, mikor a Rhodanuson átkelt, s mire az Alpok tövébe eljutott, csak 26,000 embere maradt.

13. Hannibal megveri a rómaiakat. — Gondolhatni, hogy a rómaiak mentül előbb kívánták Hannibalt megállítani, mert az alpokon inneni gallok is, kik a Padus vagyis a Pó mentén levő völgyekben laktak, a mint Hannibal remélte volt, kezdték a seregéhez csatlakozni. Az első csatát (218) a Ticinus folyó mellett, a Padus éjszakeről jövő mellékfolyójánál, vívták. A rómaiakat visszaűzték, s Hannibal átkelt a Paduson. Ezalatt egy második római sereg jött, melynek vezére Tiberius Sempronius Longus rögtön meg akart ütközni.

A Trebbia nevű kis folyó feküdt a két hadsereg között, s egy hideg reggelen a római vezér katonáit a vizen keresztül menesztette Hannibal ellen. A rómaiak teljesen megverettek, s Galliából kiűzetek.

Ily módon egész éjszaki Itália Hannibal hatásága alá került, s annak népei az ő barátjai lettek; következő évben 217-ben, Hannibal elment Etruriába, s délnek tartott egyenesen Róma felé, mindenütt pusztítván a hol járt. A római consul, Caius Flaminius Nepos, elment elébe, s a Trasimenus tó partjain megütköztek. Ködös nap volt, s Hannibal a rómaiakat, kik utána mentek, körülvette s meglepte: teljesen megverte őket, consuljok is elesett az ütközetben. Ekkor nagyon megrettentek a rómaiak, s dictatort választottak, Quintus Fabius Maximust. Ez látta, hogy nyílt ütközetnek Hannibal ellen nem volt haszna, tehát messziről kísérette és szemmel tartotta, s csak kis csetepatékba ceszkedett vele alkalom adtán: innen nevezték *cunctatornak*, vagyis halogónak.

14. A Cannae melletti ütközet. — Noha ez a halogató mód igen célszerű volt, a rómaiaknak még sem volt kedvükre, mert Hannibal dúlhatott, a mint neki tetszett, s a mellett mindig kellett attól tartani, hogy a többi itálok hozzája szegődnek Róma ellenében. A következő évben tehát a rómaiak erős kísérletet tettek, hogy tőle megszabaduljanak. Mindakét consult, az övénél kétszerte nagyobb sereggel ellene küldték, de Cannae mellett újra vereséget szenvedtek. 70,000 ember esett el közülük, míg Hannibal seregéből csak 6,000; legjobb katonáik mind oda veszttek, s úgy látszott, hogy minden reményük is elveszett.

15. Róma kitartása a háboruban. — De egyes győzelmek nem hódítanak népeket. Hannibal azt remélte, hogy a cannaei ütközet után az itálok mind hozzája szegődnek, s cserben hagyják Rómát. Néhányan ugyan így tettek, de valamennyi latin város s mind a római gyarmat Róma mellett maradtak. Míg a dolog így állt, Róma nem volt legyőzve. Akármilyen gyorsan nyerte is a csatákat Hannibal, mégis sok idejébe került mindazon városokat megostromolni, me-

lyek még Rómával tartottak, s ehhez sokkal nagyobb seregre is volt szüksége, mint a milyen övé volt. Új katonákat meg nem tudott kapni: — a rómaiak Hispániába is küldtek egy sereget s Hannibálnak testvérét Hasdrubalt ott foglalkoztaták; így hát nem tudott bátyjának Itáliába seregeket küldeni. A karthagóiak sem akartak küldeni, mert megijedtek Hannibal hatalmától, s nem ismerték a dolgok állását Itáliában. Tehát azt felelték leveleire, melyekben katonákat kért, hogy ha oly nagy csatákat nyert, minek kíván még seregeket.

Cannae mellett mérte Hannibal legnagyobb csapását a rómaiakra: többet már nem tehetett. A rómaiak megtanultak várakozni s vigyázóknak lenni: nem is vívtak többé nagy csatákat, hanem évről-évre gyarapodtak, míg Hannibal gyengébb lett. A legnagyobb város, mely Hannibalhoz átpártolt, Capua volt, de 211-ben a rómaiak újra elfoglalták, s Hannibal nem volt már elég erős, hogy ezt megakadályozza. Capuának főemberei annyira rettegtek attól, hogy a rómaiak kezébe esnek, hogy maguk mérgezték meg magukat. Ez után valamennyi itáliai város, mely Hannibálhoz csatlakozott volt, visszapártolt tőle.

16. Hasdrubal elesése. — Végre 207-ben sikerült Hasdrubalnak Hispániát otthagyni, s az Alpokon átkelve, bátyjának segítségére menni. Itália keleti partja hosszában vonult le, hogy Hannibalhoz délen csatlakozzék. De küldöttjei, kiknek Hannibállal tudatniok kellett volna, hogy jön, a rómaiak kezébe estek: s Caius Claudius Nero, ki Hannibalt délen szemmel tartogatta, titkon éjszakkak fordult, hogy a másik consullal egyesülhessen. Hasdrubalt a Metaurus folyó partjain megverték és megölték; Nero erre visszajött s bedobatta Hasdrubal fejét Hannibal táborába. Ez volt az első hír, hogy öcsce Itáliában van, s ez azt is elmondta neki, hogy ezentul nincs semmi reménye, hogy Rómát valaha elfoglalhatja.

17. A hires Scipio. — Eddig sem Hannibal nem hagyta el Itáliát, sem a rómaiak nem próbálták őt kiűzni, hanem a háborút máshová vitték át s végre találtak hadvezért, ki Hannibálnak méltó párja lehetett. 209-ben Hispániába küldték

Publius Cornelius Scipiót, kinek atyja és öregatyja is római hadvezérek voltak; jó bánásmódja által az ottani népet a karthagói részről elédcsgette a római párthoz. Hasdrubal halála után a rómaiak hatalma folyton növekedett Hispániában s 206-ban Scipio teljesen kiűzte a karthagóiakat.

18. A zamai ütközet. — Mikor Scipio visszajött Rómába már kész volt terve, Afrikába berontani. Megtetette magát hát consulnak s 204-ben kikötött Afrikában. Tönkretette a karthagói sereget, azáltal, hogy éjnek idején sátraikba üszköt vettetett, s menekvés közben leöldöste őket. Ezen veszteség után a karthagóiak kénytelenek voltak Hannibalért Itáliába küldeni. 202-ben Zama mellett esett a nagy csata. Az ütközet hosszú ideig tartott és véres volt, de Scipionak jobb lovassága volt, megszalasztotta Hannibal lovasságát, azután a hátul levő gyalogságot támadta meg. Ezt csaknem utolsóig levágták, s így Hannibal serege meg volt semmisítve.

19. Hannibal vége. — Ezután Karthagónak természetesen békét kellett kötnie; nagy összegeket tartozott fizetni Rómának, s le kellett magát kötelezni, hogy Róma engedelmé nélkül nem fog háborukat viselni. Hannibal még megkísérelte hazáját felségíteni, de a rómaiak résen voltak, mert igen félték tőle; futnia kellett tehát Karthagóból s úgy járt egyik királytól a másikhoz, míg meghalt. Mindegyik király félt, ha országában tartózkodott, mert tudták, hogy a rómaiak ezt rossz szemmel nézik. Így üzték országról-országra, míg végre, hogy a rómaiaknak ne essék kezébe, maga mérgezte meg magát (183).

20. A háboru eredményei. — A rómaiak és Hannibal közti háboru egyike volt a legnagyobb háboruknak, melyeket a világ látott. Egy nagy ember és egy nagy nemzet közt folyó háboru volt ez. A rómaiak azért győztek, mert elég erősek voltak, hogy a háborut kibírják. Hannibal arra számított, hogy az itálok mind az ő oldalára fognak szegődni, de mikor látta, hogy a java Róma mellett marad, kezdett engedni. Noha tizenhat esztendeig volt az ellenség Itáliában, a rómaiak mégis tudtak máshová is seregeket küldeni: míg

a karthagóiaknak azonnal engedniök kellett, mikor az ellenség országukban kikötött.

Ezen háborúnak kettős nagy eredménye volt Rómára nézve.

(1.) Feje lett általa a Középtenger mentén levő államoknak. Mikor a háboru megkezdődött, magát kellett védelmeznie, mikor annak vége szakadt, meghódította volt Karthagót és Hispániát. Azonfelül még nagy tengeri hatalommá is lett, s urává a Középtenger hajóinak, mely azontúl győzelmeinek utja lett.

(2.) Mikor Hannibal elhagyta Itáliát, Róma igen kegyetlenül járt el azon városokkal, melyek Hannibal szövetségesei voltak. Nem bánt velük többé oly jól, hanem alattvalókat csinált belőlük. A latinokon kívül valamennyien rosszul jártak, s még a latinoknak is volt nemsokára panasznia valójuk Róma ellen. A véres háboru azonfelül sokkal kegyetlenebbé tette a rómaiakat. Továbbá behajtotta a vidéken, jószágain lakó népet a városokba, s nem is találunk soha többé annyi földművest Itáliában, mint ez ideig. Megfogjuk látni később, mily rossz következménye volt ennek.

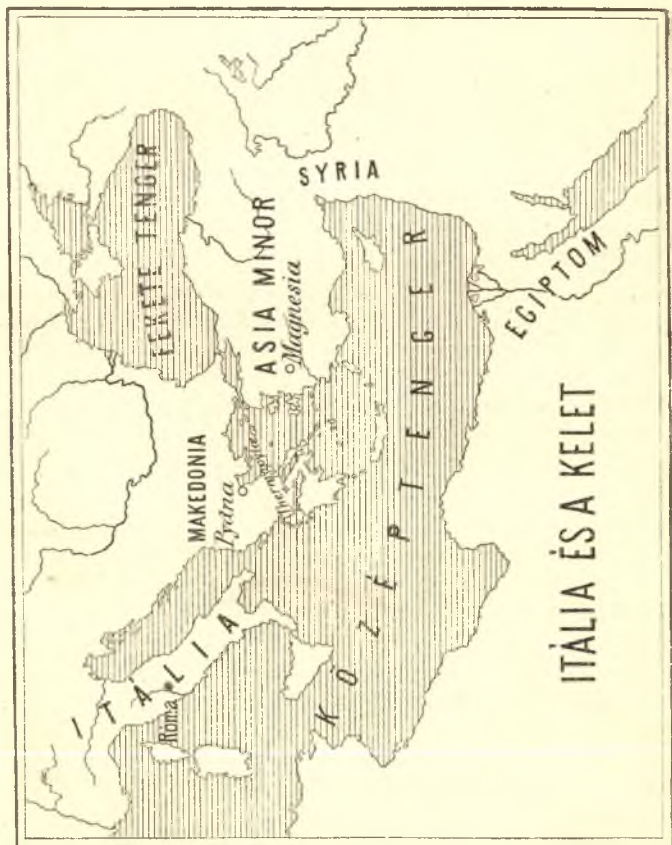
IV. FEJEZET.

Hogyan hódította meg Róma a keletet.

1. *Állapotok keleten.* — A Hanniballal való háboru vége Rómát nyugaton a legnagyobb állammá tette: ötven évvel utóbb keleten is a legnagyobb állammá lett. A keletet Nagy Sándor, Makedóniának, Görögország egy éjszaki tartományának királya (334—323) hódította meg. Meghódította és uralkodott Kis-Ázsia, Perzsia, Syria, Egyiptom, sőt India egy része fölött is. Mikor meghalt, mindezen országokat vezérei maguk között szétosztották, s mikor a rómaiak először fordultak keletnek, akkor ott három nagy királyság volt: (1.) Makedonia, mely Görögország legnagyobb része fölött uralkodott; (2.) Syria, mely uralkodott Kis-Ázsia fölött,

noha volt ott egy sor kisebb állam is; (3.) Egyptom, mely igen gazdag volt, s melynek Alexandria fővárosa nagy kereskedő hely volt.

2. Makedonia és Syria meghódítása. — Az első ezek

közül, melylyel Róma háboruba keveredett, Makedonia volt. Mikor a rómaiak Hannibalt legyőzték, azt találták, hogy Fülöp Makedonia királya nagyon is hatalmas; mikor tehát Athén ő ellene segítségüket kérte, Róma megkezdte az ugynevezett

második makedoniai háborút (200). Titus Quinctius Flaminius 197-ben legyőzte Fülöpöt Kynos-Kephalae mellett, s mint ő mondta, megszabadította Görögországot; de voltaképen azt akarta, hogy a görög városok, a helyett, hogy Fülöp alatt volnának, Róma hatalma alá kerüljenek. Nem telt bele sok idő, hogy a második nagy keleti hatalmat, Syriát is legyőzték a rómaiak. Antiokhus, Syria királya, 190-ben átengedni kényszerült Kis-Ázsiát, s valamennyi kisázsiai királyság Rómát nézte uralkodójának.

3. Hogyan kormányzott Róma keleten. — Ezen háborúk alatt Róma legyőzte Makedónia és Syria királyát s elfoglalta tőlük Görögországot és Kis-Ázsiát, de nem úgy, hogy akár Görögországot akár Ázsiát saját kormánya alá fogta volna. Róma soha sem sietett az országokat kormányozni, melyeket elfoglalt. Erőtelmes királyok helyett gyengéket hagyogatott ott, s több kis királyságot egy nagy helyett, ezen kis királyoknak azután azt kellett tenniök, mit Róma parancsolt nekik. Az egyik király a másik ellen háboruskodott, míg végre Róma minden zaj nélkül végetvetett nekik, s országaikat a maga kormánya alá helyezte. A következő években 190-től 133-ig úgy látszott Róma ezen tervet követte, s be is végezte a tervet, melyet megkezdett, 148-ban Makedonia római provincia lett. Kis-Ázsiában a pergamosi királyságot támogatták, mely mindinkább terjeszkedett s melynek királyai azt tették, mit a rómaiak parancsoltak. Végre 133-ban IV. Attalos király meghalt, s akaratára szerint Pergamus a római népre maradt. Így csináltak a rómaiak Ázsiából római provinciát, s azt maguk kormányozták.

4. Hispánia meghódítása. — Azonban némely országokban igen nehezére esett a rómaiaknak a népet egészen legyőzni. Hispánia sok dolgot adott nekik. A lusitánok között, kik azon vidéken laktak, melyet most Portugálnak nevezünk, Viriathus nevű hős támadt, ki földieit a rómaiak ellen vezérelte. Bár előbb csak juhász volt, mégis egyik csatát a másik után megnyerte, s a lusitánok végre megtették királyuknak. Több évig harcolt a rómaiak ellen, s rá-

kényszerítette őket, hogy vele békét kössenek. De ez nem tartott sokáig, s végre a római hadvezér Quintus Coepio megvesztegette Viriathusnak három barátját, s ezek őt alvás közben ölték meg. De Hispánia északi részén Numantia város még ezután is megtagadta Rómától kapuinak megnyitását, s több évig (141.—133.) harcolt ellene. Végre a rómaiaknak legnagyobb hadvezérüket: Scipio Aemilianust kellett ellene küldeni: s ez is csak úgy tudta bevenni a várost, hogy körülötte árkot ásatott, hogy se be se ki nem lehetett jutni, míg végre a numantiabeliek majdnem éhenhaltak. Mielőtt a város megadta magát, a főemberek megölték magukat, s mikor a kapuk megnyitak, csak néhány ember jött ki, s ezek is közel voltak a halálhoz. 123-ban foglalták el Numantiát, s ezentúl Hispania római provincia volt.

5. **Karthago lerombolása.** — De legkegyetlenebbül mégis Karthagóval bánt Róma. Róma még mindig tartott Karthagótól, s ürügyet keresett, hogy megtámadja. A második pún háború után Róma védelme alá fogta Massinissát, Numidia királyát, kinek országa Karthago szomszédságába esett. Massinissa 149-ben háboruba keveredett Karthagóval, s a rómaiak az ő pártját fogták. A karthagóiak tudván, hogy ők Rómával nem boldogulnak, ígérték, hogy bármit megadnak. Kezdetben a rómaiak a legnemesebb családokból háromszáz fiút kértek, kiket Rómába vihessenek, hogy atyáik engedelmeségét biztosítsák maguknak. Azután ezen felül azt követelték, hogy a karthagóiak adjanak át minden fegyvert; azok át is adták. Végre pedig azt kívánta a római consul, hogy a karthagóiak rombolják le városukat s építsék két mértföldnyire be a tenger partjától. Ez a kívánság természetesen végromlása lett volna a kereskedő városnak, s a karthagóiak elkeseredve visszautasították: siettek a város falait kiigazítani, s új fegyvereket készítettek: az asszonyok hajukat vágták le, s abból csináltak az ijakra húrokat; a város fölkészült az ostromra. A megszállás három évig (149—146) tarott, s mind a két oldalról hevesen folyt a harcz. A hadvezért, ki a várost elfoglalta, Publius Scipio Aemilianusnak hívták. Először köfalat épített a karthagói kikötő elé, úgy, hogy bezárta hajóikat,

de a karthagóiak a másik oldalán csatornát ástak s úgy vitorláztak ki. De ezért Scipio újra megpróbálta a dolgot; oly magas falat rakatott, mint maga a város fala s evvel kizárta a kikötőből a karthagói hajókat. Ekkor ők lankadni kezdtek, s a rómaiak a városba utat eroszakoltak maguknak; itt azonban mindegyik házat ostrommal kellett bevenni: a rómaiak egyik házat a másik után úgy vették be, hogy a falakat bezúzták, s azután a szobákban folytatódott a makacs ütközet. Végre csak tizedrésze volt még a lakosságnak, mely magát megadta; a többi mind elesett. Karthago városát felgyújtották s az földig leégett; a karthagói tartomány Africa név alatt római provincia lett.

6. Róma állása K. sz. e. 133-ban. — Látjuk tehát, hogy 133. évben Róma, Itálián kívül még Makedonia, Görögország, Ázsia, Hispánia és Afrika fölött uralkodott, vagyis valamennyi országon a Középtenger körül, mely ily módon római tenger lett. Ezek voltak egyuttal azon országok, melyek ezen időben *civilizáltak* voltak, vagyis olyanok, melyek rendes államokat alkottak, hol a polgárok közös érdekből együtt éltek, városokat építettek, törvényeket szereztek s azoknak engedelmeskedtek. Látjuk tehát, hogy milyen fontos volt Róma állása ezen háborúk után: feje volt a polgárisult világnak. Azon országok közül, melyeket Róma legyőzött, többen provinciákká lettek, tehát római kormányzók igazgatták: másokat még mindig saját királyaik kormányoztak, de azt kellett tenniök, mit Róma parancsolt s voltaképen rosszabb soruk volt, mintha alattvalók lettek volna.

7. Róma háborúi K. sz. e. 133. év után. — Azon háborúkat, melyeket Róma ezen idők után folytatott, *nem polgárosodott* nemzetek ellen viselte, vagyis oly népek ellen, kik nem éltek még városokban, hanem kis törzsek voltak, kik egymást csak akkor segítették, ha valami nagy közös veszély fenyegette, s kiknek nem voltak közös törvényeik. Ezek ellen Róma mint civilizált hatalom viselt háborút: mikor őket legyőzte, ő tanította meg együtt élni s törvényeknek engedelmeskedni. Azért tehát az éjszak-európai népek történetét a Rómának való meghódolásuk idejétől számítjuk.

V. FEJEZET.

Hogyan uralkodtak a rómaiak hódításaik idejében.

1. A rómaiak jellemének változása. — A rómaiak ezen hódítások alatt nagyon megváltoztak. Nagy embereik nem voltak többé egyszerű földművesek, kik otthagyták az ekét és hazájukért harcolni mentek, s kik ha azután az ellent elűzték, visszatértek az ekéhez. A római hadvezérek most igen gazdag emberek lettek, kik minden idejüket háboruban vagy az állam ügyeiben töltötték. Nem voltak többé egyszerű plágárok, kik csak kötelességüket rótták le hazájuk iránt, hanem büszkéek lettek, dicsőséget áhítottak, s gazdagság után kíváncskoztak. Már nem utasították vissza Rómában az idegen királyok ajándékait, sőt a hol megfordultak a római hadvezérek, azokat meg is kívánták.

2. A görög befolyás. — Mikor azután a rómaiak Görögországot és keletet meghódították, s természetesen oly dolgokkal is megismerkedtek, melyeket az előtt soha nem láttak: s kezdtek többet törődni az evéssel, ivással és szép házak építésével. A görögök sokkal műveltebbek voltak, mint a rómaiak, sőt mint akármelyik más nemzet is, mert hisz a régi kor legjobb könyveit, szobrait és festményeit görög írók és művészek készítették. Így a rómaiak nemcsak hogy sok új dolgot tanultak a görögöktől, hanem saját régi szokásaikból is sokat elhagyogattak. Saját római isteneiket már nem tisztelték annyira, ugyszólván nem voltak többé oly egyszerűek s oly derekak mint az előtt.

3. Publius Scipio Africanus. — Legjobban kedvelte a görögöket, s legszivesebben lakott köztük Publius Scipio, kinek — mióta Hannibalt Afrikában legyőzte, — Africanus volt a mellékneve. Voltak Rómában emberek, kik Publius Scipiot nem szerették, noha hadvezér volt. Azt mondták róla, hogy nagyon fenhéjázó, s úgy tesz, mint neki tetszik, s nem viseli magát mint valami római. Legnagyobb ellen-

sége volt neki Marcus Cato, egy durva öreg ember, ki az új görög szokásokat rossz szemmel nézte. Történt, hogy Publius testvére, Lucius Scipio Asiaticus ellen, ki Ázsiában Antiochust legyőzte, pert indítottak. Avval vádolták, hogy némi pénzt, mely a római népé volt, magának tartott meg. Ekkor felállt Publius, hogy testvérét védelmezze; fogta a számadási könyveket s a nép előtt összetépte. »Ma tizennégy éve« ugymond, »hogy Hannibalt Zámánál legyőztem; jertek, adjunk hálát az isteneknek, hogy a haza akkor megszabadult.« Erre ő és mind a nép kiindultak a kapitoliumból, s csak a vádlók maradtak benn. De később elhagyta Rómát, s számkivetésben halt meg; »Hálátlan haza« volt sirkövén a felirat.

5. Marcus Cato. — Ellensége, Marcus Cato, a régi római szokásokat iparkodott visszaállítani. Igen egyszerűen élt, s csak kevés pénzt költött. Sokat fáradozott gyermekeinek nevelésében s abban, hogy testben erősek legyenek. Mindig tiltakozott a rossz szokások ellen, melyeket a rómaiak eltanulgattak, s censor korában sok előkelő embert büntetett meg miattuk. Noha a rómaiak meghallgatták, s meg is dicsérték éles beszédeit, azokban sok igazat is találtak, mégsem iparkodtak magukat megjavítani.

5. A római nemesek. — Nézzük most, mennyire változott meg a római nép, az által, hogy oly hatalmas nemzet lett.

Emlékezünk, hogy a 300. évben a patriciusok és a plebejusok közti viszálykodások végüket érték, s hogy az államban mind egyenlők lettek. De nem tartott sokáig a békekesség s új zavar támadt köztük. Consulokká egyedül a gazdag plebejusok és a főpatriciusok választattak meg. Így történt, hogy néhány család, melynek tagjai voltak rendesen a consulok, mindig távolabbra huzódott a többi családoktól, s *optimatesnek* vagyis nemeseknek neveztetett. Ezen családok magukat sokkal jobbakként tartották a többieknél, mert gazdagabbak voltak és mert az állam hivatalait ők birták; ily módon tehát új aristocratiát látunk Rómában keletkezni, melynek hatalma pénzen alapult. Csak gazdag ember juthatott be a senatusba, s minden hivatalt ezen családokból töl-

töttek be. Ezen nemesek maguk között egyetértettek, s mivel a senatust ők alkották, úgy kormányoztak Rómában, a mint nekik tetszett.

6. A római állam új kormánya. — Az előtt a consulok igazgatták Rómát, a senatus segítségével, most a senatus kormányozott s a consuloknak tenniök kellett, mit a senatus mondott. Kezdetben a senatus igen jól kormányozott, különösen a Hanniballal való háborúban; de az ázsiai háborúk után mindenki meggazdagodni kívánt, s a senatus inkább iparkodott pénzt szerezni, mint jól kormányozni. Így támadt Rómában mindenféle rossz, s nem volt, ki annak elejét vegye. Noha Róma igen hatalmas volt, legnagyobb emberei mégis rettegtek a jövőtől. Szomorúan mondta Cato: »Mi lesz Rómából, ha nem lesz mitől félnie?« Scipio Aemilianus, ki Karthagót elfoglalta, a helyett, hogy a tisztviselők rendes szokása szerint azért imádkozott volna, hogy az istenek *gyarapítsák* az államot, csak azt kérte, hogy az istenek *tartsák* meg.

Meg kell tekintenünk a veszélyeket, melyektől ezen nagy emberek rettegtek. Talán könnyebb lesz, ha megnézzük, hogy a senatus kormánya mit tett Rómában, mit Itáliában, s mit a provinciákban.

7. A dolgok új állása Rómában. — A mint tudjuk, Róma csak város volt, s mikor hatalmassá vergődött, ezen egy város népe uralkodott majdnem az egész világon. A város lakossága feloszlott gazdag nemesekre és senatorokra, lovagokra és a közönséges népre. A kormány a nemesek és senatorok kezében volt, de a törvényeket a népgyűlésekben hozták, a senatus tehát kénytelen volt kedveskedni a népnek, ha el akarta érni, mi neki tetszett. A lovagok gazdag kereskedők voltak. *Lovagoknak* nevezték őket, mert a régi római seregekben minden gazdag embernek lóháton kellett harcolnia. Az új államban azonban ezen lovagok igen ritkán mentek a háborúkba, hanem Rómában maradtak, ott végezték ügyeiket; a senatus rájuk bízta az adónak behajtását a provinciákban, s így mind jobban meggazdagodtak. A nemeseknek a köznépet is el kellett tartaniok és

mulattatniok, hogy nyugton maradjon és elégedett legyen. A provinciai hatóságok Rómába búzát küldözgettek ajándékba, melyet a nép között ingyen osztottak szét. Továbbá minden embernek, mielőtt valami tisztségre megválasztották, a nép mulattatására circusi játékokat kellett rendeznie. A római mindég kegyetlen nép volt, s játécai is kegyetlenek voltak. Természetesen voltak nekik lóversenyeik és gyalog futtatásaik: de szerettek vadállatokat is látni, úgymint oroszlánokat és tigriseket, melyek Rómába hoztattak s ott jelenlétükben agyon hajszoztattak. A fösport, melyben legjobban telt a kedvök, a *gladiatorviadal* volt, mikor is emberek harczoltak egymás ellen, s a nép mulattatására egymást öldösték. Ezek a *gladiatorok* többnyire hadifoglyok voltak, de volt mindég egész sereg ezen mesterségre tanított ember. Mindezen játékokat a gazdagok fizették, hogy a népnek tetszését elnyerjék, s ezen játékok és a búzaajándékok együtt véve, mindig több meg több népet csöditettek Rómába; így azután a szegényebb nép megszűnt voltaképen római lenni, s mindinkább tunya és haszontalan népségből álló csöcselék lett. De az egész világ kormánya mégis az ő kezében volt.

Ily módon látjuk, hogy magában Rómában minden hatalmat a senatus kívánt kézre keríteni; a lovagok gazdagodni iparkodtak, s pénzért mindent megtettek; a nép henyélt és nem kívánt egyebet, minthogy eltartsák s mulattassák, dolgozni meg ne kellessék.

8. A dolgok új állapota Itáliában. — Itáliát először Hannibal pusztította el, s később a rómaiak, mikor a Hannibal pártjabelieket büntették. A kis birtok tönkre jutott, s az emberek a helyett, hogy vidéken maradtak volna, elmentek városokba lakni. Minden római, ha meggazdagodott, nagyterjedelmű földet kívánt birni; így tehát a föld drágább lett, semhogy a kisbirtokos megvehette volna, s a kis jószágok helyett nagyok keletkeztek. Ezt a földet, melyet a római nemesek ily módon szereztek, rendesen nem adták ki bérbe, hanem rabszolgákkal műveltették. Háboruikban a rómaiak sok rabszolgát szereztek; a rabszolgák vétele és

használata olcsóbb is volt, mint szabad munkásokat bérelni, s Itáliában majdnem mindig tartottak rabszolgákat. A szegény ember igen ritkán kapott munkát mint földműves, hanem a városba kellett mennie s ott kellett tunyálkodnia, vagy egyebüvé katonának menni. Egymáshoz lánczolt rabszolgák rajai végezték a mezeti munkákat.

Látjuk tehát, hogy az eddigi harczos osztály, a kisbirtokosok, kik az előtt oly vitézül küzdöttek Rómának háboruiban, a birtok növekedtével tönkre jutottak. Róma gazdagabb lett, de soha nem lett többé oly hatalmas.

Egy másik baj az volt, hogy Róma, miután Hannibal Itáliából kivonult, az itálokkal sokkal rosszabbul kezdett bánni, mint azelőtt. Az itálokat alattvalóknak tekintette, majdnem olyanoknak, mint az idegen népeket, melyeket meghódított. Még az annyira hű latinokat sem kimélte; most már nem bánt velük mint egyranguakkal, hanem egész durván elvont tőlük minden reményt, hogy mind hitték, valaha római polgárokká lehetnek.

Igy tehát magában Itáliában nem igen volt kedves a római uralom.

9. A provinciák állapota. — A provinciákat Rómából a senatus által évenként kiküldött hatóság kormányozta. Az volt a szokás, hogy miután valaki Rómában consul volt, egy esztendőre valamelyik provinciára kellett mennie s ott kormányozni. Consullá pedig csak akkor lehetett valaki, ha ezelőtt más hivatalokat viselt volt, s mindezeket a nép választotta. Tehát, hogy biztosítsa megválasztatását, a nép számára fényes játékokat kellett rendeznie, s ez sok pénzébe került. A római provinciának kormányzója így Rómát rendesen sok adóssággal hagyta el. Egy évi hivataloskodása alatt három nagy vagyont kellett szereznie; egyet, hogy vele adósságait törlessze, másikat, melyből maga éléljen, s harmadikat, melylyel, ha vád alá helyezték, biráit megvesztegethesse. Ezt a pénzt természetesen azon szegény néptől zsarolták, szerezték, melyet kormányoztak. Ha a kormányzó valami jogtalanságot követett el, s a provincia népe bepörölte őt a senatusnál, ott vád alá helyezték ugyan, de majdnem mindig felmentették,

mert megvesztegette biráit. A senatorok maguk is remélték, hogy egyszer kormányzók lesznek, tehát nem akartak egy-mással igen szigorúan bánni.

A provinciák népe ily módon a senatus kormányzata alatt nagy nyomorúságba jutott.

VI. FEJEZET.

A Gracchusok javítási kísérletei.

1. **A római államot fenyegető veszélyek.** — Látjuk, hogy mennyi veszély fenyegette a római államot, s hogy miért féltették Cato és Scipio Rómát a jövőtől.

Mielőtt megnéznők, hogy mikép akarták a bajokat elhárítani, jöjjünk tisztába, hogy melyek voltak azok: —

1) A római nép egész csöcseléknép kezdett lenni, melynek csak kis számu gazdag és önző nemes volt az élén. kik ezen csöcseléket azért tartották és mulattatták, hogy azt tétessék vele, mit ők mondanak.

2) A szabad munkának helyébe Itáliában rabszolga-munka lépett, s a szabad emberek száma mind kisebbre kezdett apadni.

3) Róma keményen bánt az itálokkal s dölýfösen a latinokkal, mert a római csöcselék nem akarta más valakinek saját kiváltságait átengedni.

4) A provinciák népe mindenütt el volt nyomva.

2. **Tiberius Gracchus javítási tervei.** — 133-ban Rómában kísérletet tettek, hogy ezen bajok néhányát megszüntessék. Ott élt Tiberius Sempronius Gracchus római nemes, a ki Itáliának látta szomorú állapotát, és a spanyol háborukban részt vevén, azt is tapasztalta, hogy mily rosszul bántak a rómaiak a spanyolokkal is, és ki tudta, hogy a római sereg voltaképen mily gyenge.

Haza jött tehát, hogy segíteni próbáljon a dologon. Sikerült 134-ben magát néptribunnak megválasztatnia, s egyuttal földtörvényt indítványozott. A római államföldek ez időben igen terjedelmesek voltak, s a nemesek bir-

tokolták, kik az államnak semmit nem fizettek érte. Tiberius Gracchus azt kívánta, hogy ezen földeket vegyék vissza, s osszák szét kis jószágokban a szegény nép között. A gazdagok természetesen nem pártolták indítványát, s mivel a tribunok tizen voltak, felfogadták az egyiket, hogy a Tiberius Gracchus javasolta törvény ellen tiltakozzék. Az volt rendje, hogy nem lehetett törvénnyé semmi, a mi ellen valamelyik tribunus tiltakozott. De Tiberius Gracchus azt tanácsolta a népnek, hogy ezt a tribunust előbb tegyék ki hivatalából, s úgy hozzák szóba a törvényt. A nép beleegyezett, s a törvényt elfogadtatott; de látjuk, hogy annak keresztül vitelénél megszegték az államnak régi törvényeit. Nem jó jel volt ez a jövőre nézve; mert midőn ezentúl nem tudtak változásokat ejteni a nélkül, hogy megszegjék a törvényt, valószínű, hogy ezen változásokkal csak több bajt okoztak, mint a mennyi jót tettek.

Tiberius Gracchus nemsokára meggyőződött erről. A törvényt nehéz volt végrehajtani, s a szegény népen egyszerre még sem tudott segíteni. A nemesek gyűlölték miatta, s tudta, ha jövő esztendőben nem választják meg tribunnak, a nemesek megöletik. Tehát igen fáradozott, hogy azzá legyen, a nemesek pedig azon voltak, hogy megakadályozzák; ebből zendülés támadt, melyben Tiberius Gracchus háromszázad magával elesett. Ez 133-ban történt s kezdete volt egy *forradalomnak*, vagyis oly kornak, melyben egyik fél sem törődött a régi törvényekkel; hanem mind a két rész kész volt erőszakkal és vérontással is kivívni azt, a mit kívánt, ha más uton nem bírta elérni.

3. Caius Gracchus javításai. — Tíz évvel Tiberius Gracchus halála után öccse Caius Sempronius Gracchus iparkodott ugyanazon tervet végrehajtani (123). Hiába igyekezett anyja őt visszatartani. Ez már kicsi korukban büszke volt fiaira; s egyszer, mikor neki valami római nő sok szép ékszerét mutogatta, Cornelia (ez volt a neve) behíttá fiait, s mikor bejöttek, magához ölelte őket s azt mondotta »ime az én ékszereim.« Az egyiket már megölték a forradalomban, s most a másikat féltette ugyanilyen haláltól.

Caius Gracchus sokkal tovább ment mint bátyja. Ugy látszott, mintha az egész kormányt mindenestül fel akarná forгатni. Tribunus volt s törvényeket akart hozni oly módon, hogy egyenesen a néphez fordult, s a nélkül, hogy a senatusra vagy consulokra ügyelt volna. Lecsapni akarta a nemesek kormányát s népkormányzatot szervezni, melynek ő lenne a feje. A népet mindenek előtt avval nyerte meg, hogy keresztül vitt egy törvényt, melynél fogva igen olcsó áron mindig kaphattak gabonát. Azután megnyerte a maga részére a nemesek ellen a lovagokat avval, hogy több alkalmat adott nekik a provinciákban való pénzszerzésre, s azon rendeletével, hogy jövőben ne a senatusból, hanem a lovagok közül válasszák az esküdteket. Ily módon a törvényszékek minden hatalma a lovagok oldalán volt, úgy hogy egészen egyenlők voltak a senatussal. Eddig a gazdagok a nemesekkel voltak szövetségben, most szemközt állottak egymással. Caius Gracchus erről azt mondta: ő egy tört vetett el, hogy vele a nép ellenségei egymást meggyilkolják.

4. Hogy veszett el Caius Gracchus. — Mikor Caius Gracchus a népet és a lovagokat ily módon a maga részére megnyerte, keresztül vitte a földtörvényt, s a szegény nép számára sok gyarmatot szerzett Itáliában is, egyebütt is. De második tribunatusa alatt (122) már azt indítványozta, hogy valamennyi latint római polgárokká tegyék, s hogy a latinoknak ugyanazon törvényeik legyenek, mint a rómaiaknak. A rómaiak ezt nem jó szemmel nézték; úgy vélekedtek, hogy sokkal jobb, ha maguknak tartják előkelő állásukat, — vagyis olcsó kenyérüket s az ingyenes játékokat, — s Gracchusnak ezen törvényét nem fogadták el. Nagy kár volt, hogy el nem fogadták, mivel a római államnak igen nagy hasznára lett volna. Mert egy városnak lakossága nem birta az egész világot kormányozni, hacsak nem állt rá, hogy bárkit befogad a városába, a ki törvényeinek kész engedelmeskedni. Pedig a latinok majdnem egy voltak a római néppel, s mindég szövetségesei voltak, engedelmeskedtek is Róma törvényeinek s vitézül küzdöttek mellette. Ha Róma városa nagyobbodott, jobb új polgártársakat mint a latinokat nem is

szerezhetett. Ha pedig nem gyarapodott, alattvalóit erőszakkal kellett kormányoznia, pedig egy város kevés népének lehetetlen volt pusztá erőszakkal uralkodni az egész világon. Meg fogjuk látni, hogy ezen baj később újra fel fog merülni, s hogy a rómaiaknak végre mégis engedniök kell; de ekkor megmentette volna őket sok nyomortól, ha elég okosak lettek volna Caius Gracchus tanácsa szerint saját jó szántukból befogadni a latinokat. A rákövetkező évben 121-ben Caius Gracchus nem lett tribunussá. Nyugodtan akart élni Rómában, de nemsokára zendülés támadt, melyben a nemesek őt és társait megtámadták. Sokan estek el, köztük Caius Gracchus is.

Ebből látjuk, hogy mily rossz állapotban volt Róma, s hogy mennyire különböztek a patriciusok és plebejusok régi időkbeli zavargásai a mostaniaktól. Akkoriban még megtartották a törvényeket, s nem öldösték egymást, most nem igen törődtek a törvényekkel, hanem az erőszak és önérdek látszott mindenben döntőnek.

VII. FEJEZET.

A rossz kormányzás kora Rómában.

1. *A rabszolga háború Siciliában.* — Caius Gracchus halála után a nemesek azt tették Rómában, a mi nekik tetszett. A földtörvénnyel többé nem gondoltak, s az állam ügyei Itáliában mind rosszabb lábon kezdettek állani. Annyi volt a rabszolga, hogy csak nagynehezen lehetett őket rendben tartani. Siciliában a megszökött rabszolgák nagy háborút támasztottak, s egész hadsereget állítottak ki, mely őt évig állott ellen a rómaiaknak (104—99).

2. *Jugurthával való háború.* — A nemesek épen nem törődtek Róma becsületével, hanem csak saját zsebükkel. Rosszul is kormányoztak, meg is vesztegettették magukat az idegen királyok által, kiknek, ha eleget tudtak fizetni, azt lehetett elérniök, a mi nekik tetszett. Ezt különösen jól le-

hetett látni egy afrikai háborúban. Miután Karthagó elpusztult, Numidia lett Afrikában a legnagyobb állam. Numidia királya a római népnek barátja volt, s vele harczolt vala Karthagó ellen. Így tehát Róma sokat érintkezett Numidiával, s a numidiai nép gyakran segítette háborúban Rómát. 118-ban meghalt Numidia egy királya, s királyságát két saját fiára és Jugurtha nevű fogadott fiára hagyta. Jugurtha eltökölte, hogy ő egymaga lesz a király, s a királyfiak közül az egyiket megölte, a másik ellen pedig háborút viselt; de ez Rómába ment segítségért. A senatust azonban Jugurtha megvesztegette úgy, hogy az mindent a mit tehetett, az ő kedvére tett; végre Jugurtha ostrom alá fogta testvérét Cirtában, s mikor a várost bevette, egész seregestől leölte (112). Most a rómaiak szükségesnek látták, hogy beavatkozzanak; de Jugurtha még több pénzzel rávette a senatust, hogy könnyűszerrel átsiklani engedje. Eljött maga Rómába, hogy a nép előtt védje magát, s míg ott tartózkodott, a numidiai királyfit, a kitől félt, magában Rómában megölette. A tőle megvesztegetettek hatalmasbak voltak mint a törvény, s nem esett semmi bántása; mikor Rómából távozott, hátra tekintett s azt mondta: »Óh te megvesztegethető város, magadat is eladnád, ha vevőd akadna«.

A rómaiak azután mégis háborút üzentek Jugurthának, de most megvesztegette a vezéreket, s három év hosszat alig tettek valamit ellene. Végre 108-ban egy jó hadvezér Quintus Metellus ment ellene, ki meg nem vesztegetette magát; s ez őt le is győzte. Metellus be akarta végezni a háborút, de 106-ban elvették tőle a fővezérséget, s odaadták Caius Marius consulnak.

3. Caius Marius. — Caius Marius alacsony származásu ember volt, de igen jó katona. A háborúban vitézsége által tűnt ki, s Rómában hivatalokat kapott. Tiszt volt Metellus seregében, hol a közkatonák igen szerették, mert mint ők maguk is, durva szokásu ember volt, elbeszélgetett velök, s az ő módjukra élt. Azt mondják, hogy Metellus őt alacsony származásaért kigúnyolta, s Marius ezóta őt halálosan gyűlölte. Afrikában valami jövendőmondó azt jósolta Mari-

usnak, hogy igen nagy ember lesz belőle, nagyobb mint valaha remélte volna. Marius otthagytta tehát Afrikát s visszament Rómába, hogy magát consullá tétesse, a mivé 106-ban lett is. A nép előtt hibáztatta Metellust, s azt mondta, hogy ő jobban vinné a háborút. A nép megválasztá tehát consulnak, sőt még Metellus helyébe Afrikába vezérnek is megtette. Ennek előtte a senatus parancsolta meg a consuloknak, hogy mit tegyenek; de a Gracchusok óta a népgyűlések mind nagyobb befolyással kezdtek lenni az állam ügyeiben.

Marius befejezte az afrikai háborút, s Jugurthát 104-ben diadalmenetben hozta Itáliába. Látjuk, hogy a dolognak nem kellett volna háborúra kerülni, ha a senatus becsületesen kormányoz; s ha már megtörtént, sokkal gyorsabban véget érhetett volna, ha megint a hadvezérek becsületesebbek. A mint a háborúnak vége szakadt, Marius a leghatalmasabb ember lett Rómában. Ő volt a néppártnak s egyuttal a seregnek is vezére.

4. A hadseregnek hatalma Rómában. — Hannibal ideje óta a hadsereg igen megváltozott. — A római katona nem volt többé polgár, ki akkor harczol, mikor a haza ügye kívánja, s azután hazatér dolgára. A háború most szüntelenül folyt, s hozzá, még távol országokban, úgy, hogy az előbbi állapot nem maradhatott meg, hanem a sereg olyanokból állt, kik a katona életet hivatásuknak nézték. Marius kedveltje volt ezen katonáknak: maga is hivatásból volt katona, s mint ilyen ragadta magához a hatalmat az államban. Megjegyzendő tehát, hogy Mariusnak consullá való választása jele volt annak, hogy jövőre a kormányzásban a sereg ép úgy fog részt venni, akár a nép, vagy a nemesek.

5. A teutonok és kimberek elleni háborúk. — Mariusnak nem sokára egy másik háborúba kellett menni. Két nagy éjszaki barbár néptörzs megtámadta az Alpok nyugoti oldalán lakó gallokat, s már annyira voltak, hogy kiűzik a rómaiakat, sőt Itáliát is megtámadják. Asszonyostul, gyermekestül jöttek, mint valami vándornép, mely hazát keres. Igen különöseknak tetszett ez a kékszemű, kenderhaju nép a rómaiaknak. A harczban vitézül küzdött, nagy heveség-

gel rohanva az ellenségre. Először déli Galliában verték meg a római hadakat a kimberek. Ott t. i. a rómaiak a Rhône mentében meghódították volt az országot, s provinciát csináltak belőle. A rómaiak ezen veszteség után, féltvén a várost a barbárok által való második leégetéstől, Mariust tették meg consulnak, s öt évig egymásután évről-évre újra megválasztották. Ez egészen a szokás ellen volt, s eddig soha nem történt meg. Ebből látni, hogy milyen nagy volt a rómaiak félelme, s milyen hatalmas volt Marius. 102-ben a kimberek és teutonok megindultak Itália megtámadására, de Marius két nagy ütközetben legyőzte őket. Mikor Rómába diadal-menetben visszatért, oly nagy lett a hatalma, hogy az államban azt tehette volna, a mi neki tetszett. A nép igen hálás volt iránta, a katonák istenítették, és a nemesek rettegtek tőle.

6. Marius Rómában. — De Marius nem sokat tördött az állam jólétével: sokkal több gondja volt neki saját nagyságára, s arra, hogy mikép lehetne ő még nagyobb. Kezdetben tehát a nép pártjára szegődött, s mikor Lucius Appuleius Saturninus néptribun Caius Gracchus törvényeihez hasonló néhány törvényt hozott szóba, Marius az ő pártjára állt. De ennek zendülések lettek a következményei s a senatus kérte Mariust, hogy segítse a zendüléseket megszüntetni. Egy ideig habozott, hogy mit tegyen, végre felfegyverezte a népet s Saturninus elesett (99). De ezentúl egyik párt sem szerette többé Mariust, mert egyikhez sem volt hű, s mert csak azt tette, a miről azt vélte, hogy még hatalmasabbá fogja őt magát tenni. Valószínű volt tehát, hogy jövőben Marius nem igen sokat fog tehetni az állam pártküzdelseiben.

7. Marcus Livius Drusus. — A zavarok igen nagyra kezdettek nőni; mert az itálok mind jobban elkeseredtek azon bánásmód miatt, melyben Róma őket részesítette. A latinoknak is, kik közül sokan Rómában laktak, megparancsolták, hogy hagyják el Rómát, mert a nemesek közül néhányan gyanakodtak, hogy a népgyűlésekben ellenük szavaznak. Annak megakadályozására, hogy ezen elégtelenség háborúba ne törjön ki, Marcus Livius Drusus tribún 91-ben azt

indítványozta, hogy adják meg a római polgárjogot valamennyi itáliai népnek, úgy hogy valamennyien egyenlők legyenek a Rómában élő néppel. De mind a nemesség, mind a nép, igen megharagudott Drususra ezen törvényjavaslat miatt, s azon napon, mikor szavazni kellett volna felette, Drusust meggyilkolták. Akkor szurták le, mikor a házába be akart lépni, s ő ezen szavakkal halt meg: »Mikor lesz a hazának megint olyan polgára, mint én voltam?»

8. Az itálokkal való háború. — A gyilkosságnak híre egyszerre felzendítette az itálokat: látták, hogy maga jószántából Róma soha nem fog nekik semmi jogokat adni: tehát erőszakkal iparkodtak valamihez jutni. A zendülők közt fők voltak a samnitek. Kr. sz. e. 90. évben kezdődött a háború, mely Itáliát két egymás ellen küzdő részre osztotta. Az első év végével a rómaiak már érezték, hogy nekik kell engedniök. De csak lassankint engedtek: kezdetben azoknak adták a polgári jogot, kik nem támadtak fel: azután mindazoknak, kik két hónap alatt leteszik a fegyvert. Ily módon visszanyerte Róma mindazokat, kik nem voltak nagy ellenségei, s így azután elmehetett Samnium ellen, mely megint színhelye lett a samnit háborúk régi hevességének.

Ezen háborúban a rómaiak között egy új hadvezér támadt, Lucius Cornelius Sulla. Nemes származású volt s a hadi tudományt a Jugurtha elleni háborúban Marius alatt tanulta; ő nem igen kívánczozott valami állami hivatalt elnyerni, s nem igen tolagodott előre. 89-ben a samnitek ellen ő volt a vezér s le is győzte őket.

9. A szövetségesek elleni háború következményei. — A 89. év végével Samnium és Lucania lakosságának kivételével, Itália valamennyi népe alá vetette volt magát Rómának, s megkapta a római polgárjogot. A *szövetségesek ellen való ezen háborúnak* nemsokára vége szakadt. Rómának engednie kellett, s vissza kellett térnie azon régi tervéhez, hogy a többi népet magához hasonló rangra emeli, s hogy időről időre az államba új polgárokat vesz fel. Ezen eljárást a nemesek egy időre félretették, s Róma annak következtében a legnagyobb veszélynek ment elébe. Ezen háború majdnem annyi házat

és földet pusztított el Itáliában, mint a Hanniballal való háború. Az volt a következménye, hogy a jószágok száma még kisebb lett, s hogy sok ember, ki az előtt földműves volt, katonának ment.

10. **A polgárháborúk okai.** — Látjuk tehát, hogy Róma hadserege mindig jobban gyarapodott, s hogy azok, kik katonának mentek, többet értek, mint azok, kik Rómában maradtak s ott tunyálkodtak, kiket a senatus tartott el, kik minden idejüket a fürdőkben és circusjátékokban töltötték. Azt is látjuk, hogy a hadsereg hatalmasabb kezdett lenni mint a nép, s a sereg vezérei befolyásosbak mint az államhatóságok. Mikor a dolgok ennyire jutottak, világos volt, hogy a kormányzási ügyeken többé nem fognak egyezkedni, hanem azokért harczolni fognak. Így is lön: a kormány a hadsereg vezérei ellen semmit sem tehetett. A következő ötven év a polgárháborúk kora lett.

VIII. FEJEZET.

A polgárháborúk Rómában.

1. **A Mithridatessel való háború.** — A senatusnak nemcsak a polgárháborúval gyúlt meg a baja. Az utolsó húsz esztendő alatt keleten Mithridates pontusi király nagy birodalmat szerzett. Pontus, Kis-Ázsia éjszakkeleti részén Armenia szomszédságában fekszik. Mithridates már jó ideje, hogy a szomszéd népeket hódítgatta; ha a rómaiak beleszóltak, egy időre felhagyott vele, de azután újból kezdette. Végre 88-ban, mikor Lucius Cornelius Sulla lett consul, a háboru kitört ellene. A senatus Sullát bízta meg a háboru viselésével.

2. **Marius és Sulla.** — De Marius, noha öreg volt már, magának követelte a vezérséget, s e célból P. Sulpicius Rufus néptribunnal szövetekezett, ki azután a nép elé egész sor javaslatot hozott, melyek a senatus ellen irányultak, s melyek között azon indítvány is volt, hogy a keleti háboruba Sulla helyett Mariust küldjék vezérnek. Mikor Sulla serege ezt meg-

tudta, haragra lobbant, visszament Rómába, Mariust kiüzte s Sulpiciust megölte. Ez volt az első eset, hogy Rómát saját hadserege vette be, de nem volt az utolsó. Ezen idő óta Rómában a főhatalomért harcolni kellett, s Róma adta meg az árát, Sulla nem maradt sokáig Rómában, néhány törvényt csinált, melyek a senatus hatalmát növesztették, a tribuno-két csökkentették, azután azon reményben, hogy most otthon béke lesz, elindult a Mithridates elleni háborúba.

3. Sulla keleten. — Idején volt elmennie, mert Mithridates hatalmába kerítette Kis-Ázsiát, s elrendelte, hogy minden itáliait öljenek meg: azt mondják, hogy 150,000-et gyilkoltak le. Görögországba is küldött seregeket, hol a nép a rómaiak ellen fellázadt s hozzá pártolt. Mikor tehát Sulla 87-ben Görögországban kikötött, elég dolga lett. Mégis elbánt azonban vele; s az alatt meg Mithridates Kis-Ázsiában népszerűtlenné tette magát; így, mikor Rómából új sereget küldtek Ázsiába, Mithridatesnek békét kellett kérnie (84). Sulla békét kötött vele, mert haza akart menni Itáliába, hol megint zavarok merültek fel.

4. Marius a számkivetésben. — Miután ugyanis Sulla Rómát elhagyta, a két consul viszálykodni kezdett, lévén az egyik Sullának, a másik Mariusnak pártján. Végre L. Cornelius Cinna, ki a Marius pártjabeli consul volt, összetoborzott egy sereget s visszahozta Mariust. Marius sok bajt állott ki, mikor Italiából menekülnie kellett. Azon hajó legénysége, melyen Afrikába akart menni, rávette, hogy Minturnae közelében szálljon ki, s akkor otthagyta és elvitorlázott. Üldözőbe vették, s noha oly módon iparkodott megmenekülni, hogy álláig egy mocsárba állott; mégis elfogták. Minturnaeben tömlöczbe vetették, s a hatóság elküldött egy gallus rab-szolgát, hogy gyilkolja meg: de mikor Mariushoz belépett, a vén ember szemei a sötét börtönben oly borzasztóul villogtak, hogy az ember, mikor meghallotta Marius szavait: »Pajtás, mered-e Caius Mariust megölni?» kardját elvetette s elfutott. Erre a hatóság elszégyenült s Mariust szabadon bocsátotta. Átkelt Afrikába, de alig hogy partra szállt, az ottani hatóság azt üzenve neki, hogy távozzék. Azok, kik

ezt neki megvinni jöttek, Karthago romjain ülve találták, s mikor elmondták üzenetjüket, azt felelte nekik: »Mondjátok meg, hogy Caius Mariust Karthago romjai között találtatok.«

5. Cinna és Sulla. — Marius a sok átszenvedett bajtól feldühödve jött vissza Rómába. Cinnával együtt leölettek mindazon főembereket, kik nekik ellenszegültek volt. Öt napig voltak Róma kapui bezárva, s Marius végig járta az utcákat egy csapat katonával, kik leölték mindazokat, a kiket Marius kijelölt. 86-ban Mariust hetedizben tették meg consulnak. De nem igen sokáig örült hatalmának. Hetven évnél idősebb korban halt meg, kegyetlensége miatt gyűlölve mindenkitől.

Cinna megtartotta 84-ig a főhatalmat, mikor Sulla egy időre bevégezve a Mithridatessel való háborút, Itáliába készült visszatérni. Cinna jobbnak tartotta elébe menni s vele keleten találkozni, — de Anconában saját katonái ölték meg, épen mikor indulni akart. Midőn Sulla Itáliában kikötött, nem volt több 40.000 emberénél, míg a consuloknak 100,000 emberük volt. Nem lehetett neki tehát egyenesen Rómába indulnia, hanem ott maradt déli Itáliában; ott megnyerte a népet nyájasságával, s leverte az ellene küldött seregeket.

6. Sulla győzelme. — 82-ben a pártviszály még jelentékenyebb lett. A samnitek, kik a szövetséges háború óta még nem hódoltak meg, a régi Marius párttal szövetkeztek. Sulla minden oldal felé biztosította állását, s midőn végre a samnitek és Marius pártiak kétségbeesésükben Róma felé huzódtak, s azt lerombolni akarták, utánuk eredt s épen Róma falai alatt nagy csatát vívott velük. A samnitek nagy nehezen legyőzettek, s Róma meg volt mentve.

Most tehát Sulla volt az ur Rómában, s azt tehetette, a mi neki tetszett. Látjuk, hogy az utolsó öt esztendőben a hatalom mindig egy embernek volt a kezében, s a senatus és a kormányzás régi módja elmaradtak. De Sulla elhatározta, hogy a régi kormányformát helyreállítja s újra megalapítja a nemesség uralmát.

7. Sulla kormányzása. — Sulla ép oly kegyetlennek mutatkozott, mint a milyen Marius volt. Ugy látszik, hogy kormányzásának nyugodalmat és békét oly módon akart szerezni, hogy minden ellenállót leöletett. Naponkint egész névlajstromait tették közzé azoknak, kiket elítéltek, s kiket minden kihallgatás nélkül bárki megölhetett, sőt érte pénzt is kapott. Az mondják, hogy 4700 római előkelő veszett el ily módon, s minden birtokukat az állam javára adták el. Borzasztó módja volt ez egy békés kormány megalapításának, s alig is érte el célját. Elképzelhető, mily rossz befolyása volt ennek azoknak erkölcsére, kik átéltek. Némelyek rögtön meggazdagodtak, még többen azt remélték, hogy valamit szerezhetnek abból, ha másokat legyilkolnak. Sokáig tartott, hogy mindenki rettegett s nyugtalan volt.

Mikor Sulla azután minden ellenségétől megszabadult, kezdte rendbeszedni a kormányt. Dictatorrá választatott, s mint ilyen, egész sor törvényt vitt keresztül, melyek a senatus hatalmát növesztették. Midőn ez megvolt, megválasztatta magát consulnak (80.), hogy megmutassa, mi módon kell egy consulnak kormányoznia. Sok nagyszerű játékot rendezett, s több napon át az egész római népet megvendégelte. Azután Rómából és a nyilvános élettől visszavonult falusi lakába, a hol 78-ban meghalt. A legnagyobb tisztelettel temették meg, melyet valaha Rómában láttak.

8. Sulla halála utáni zavarok. — Ugy látszott, hogy Rómában most béke leszen, de a régi bajok nemsokára újra kitörtek. A szövetségesek elleni háború, és utána a polgárháború Itáliát elpusztította, s lakosságát még jobban fogyasztotta. Igaz ugyan, hogy Sulla háborúinak végeztével, katonáinak jószágokat adott Itáliában, s ugynevezett *katonai gyarmatokat* alapított. De a katonáknak nem volt maradásuk s nemsokára eladták földjeiket, s elmentek a városokba lakni, s Itália ismét a rabszolga gazdálkodásra tért vissza.

A senatus és a nemesség, miután hatalmukat Sulla visszaszerezte, újra oly módon kezdtek kormányozni, mintha az állam arra való volna, hogy pusztán nekik szolgáljon. Pénzszerzés volt fő gondjuk, inkább mint valaha; sokan kö-

zülök szerfölött meg is gazdagodtak. Uralkodásuk otthon haszonleső, kifelé gyenge volt; s így nemsokára minden oldalról zavarok támadtak.

9. A Sertorius elleni háború Hispaniában. — Először is Spanyolországban tört ki a forradalom Róma ellen, Quintus Sertorius római ember vezérlete alatt. Ez a Sertorius elébb Marius pártján volt vezér, de mikor Sulla győzött, Hispaniába menekült. Itt maga köré gyűjtötte a spanyolokat, és sok rómaid is, kik vele együtt kimenekültek. Igen jól tudott a barbárokkal bánti, közöttük élve, csakhamar rátanította őket mindarra, amiben a rómaiak kitűntek. Sok esztendeig a rómaiak nem tudtak ellene boldogulni: elküldték ellene legjobb hadvezérüket Cnaeus Pompeiust, de ez sem bírt vele. Végre a spanyolok a hosszú háborútól és a báború okozta nyomortól kimerültek. Sokan megszökdöstek Sertoriustól, s a megmaradtakban sem bízhatott. Nehány tisztje össze is esküdött ellene, s estebédnél saját táborában meggyilkolták (72). Halála után a forradalom megszűnt, és Spanyolország meghódolt.

10. Keleti zavarok. — Más zavarok támadtak, melyek a rómaiaknak szintén sok bajt okoztak. A Földközi tenger hemzsegett a kalózoktól, kik a római kereskedelmet egészen tönkřejuttatták. Mithridates pedig Pontusban csak azt várta, hogy erejét összeszedhesse, s 74-ben újra háborúba elegyedett a rómaiakkal. Először Lucullus római vezér megverte ugyan Mithridatest s kiűzte királyságából, de {később ez segítséget kapott Armenia királyától s 67-ben ő verte meg Lucullust s visszatért Pontusba. Eddig tehát a rómaiak a háború által semmit nem nyertek. A középtengeri kalózok ellen irányult kísérletekkel sem ment semmire a római hajóhad.

11. A gladiátorok lázadása. — Mindezen dolgok mutatják, hogy mily tehetetlen volt a senatus kormányja a külügyekben. Otthonvaló gyengeségét pedig ugyanazon időben azon borzasztó háborúból lehetett látni, mely Itáliát újra pusztasággá tette. A *gladiatorok* elleni háború volt ez, mely 73-ban tört ki. A *gladiatorok* oly emberek voltak, kik magukat a bajvívásra begyakorolták, s aztán a rómaiak mulat-

tatására egymást a circusjátékokban leöldösték. Ezen emberek szabályszerűen tanították borzasztó mesterségükre s Itália különböző részeiben gladiator-iskolák is voltak. Sokan közülük hadi foglyok voltak, kiknek most életük kockáztatásával legyőzőiket mulattatni kellett. Egy csapat ilyen gladiator Capuából Spartacus nevű vitéz vezér alatt a fogságból megszökött. Számuk igen gyorsan növekedett, mert a rabszolgák és a gladiatorok mindenünnen megszökdöstek, és Spartacus serege csakhamar felszaporodott 40,000 emberre. Megverték a római vezéreket, s Róma nagy veszélyben forogott, hogy megtámadják. Spartacus maga derék ember volt; ő követőit az Alpokon át hazájukba, Galliába és Germániába akarta vezetni. De ezek látván, hogy Itáliában kedvükre rabolhatnak, ott maradtak, s jóformán egészen szabadon üzték rablásaikat; csakhogy nemsokára maguk között is elkezdettek egyenetlenkedni, s végre 71-ben Marcus Crassus római vezértől megverettek. Ugyanazon időben Cnaeus Pompeius, kit Spanyolországból hívtak vissza, miután Sertorius meghalt, a rabszolgák seregének maradványát megtámadta s majdnem egészen elpusztította.

12. Cnaeus Pompeius hatalomra jutása. — Sokan most azt várták, hogy Pompeius úgy fog tenni, mint Sulla, Rómát seregével beveszi, s magát megteszi a kormány fejének. De ő békésen jött, s a 70. évre Crassussal consulnak választatott meg. Ezen idő óta Pompeius volt a leghatalmasabb ember Rómában. Azon volt, hogy mind a nemességnek, mind a népnek tetszését birja. A nép azt hitte, hogy ő az egyetlen ember, ki véget tudna vetni a háborúknak, melyekbe bele voltak keverve; 67-ben tehát a népnek külön megbízásából hadvezérnek tétetett meg a kalózok ellen. Három hónap alatt a Középtengert a kalózoktól meg is tisztította; őket Kilikiába üzte, s váraikat lerombolta.

13. Pompeius keleten. — Ezalatt Ázsiában Mithridates folyvást ellen állt, s a senatus küldötte vezér tehetetlennek mutatkozott. Az egyik tribunusnak indítványa folytán az Ázsiában való vezérkedéssel tehát Pompeiust bízták meg. A senatus ellenkezett, de hiába. A nép sokkal hatalmasabb

volt nálánál, s a senatus most látta, hogy a kit a nép kedvel, az mindent elérhet.

Pompeius 66-ban tehát elment Mithridates ellen. Kiűzte királyságából, Pontusból, s Armeniába is követte, a hova előle menekült. Itt egy darabig Mithridates még folytatta a küzdelmet, de végre saját fia támadt fel ellene, s ő most, hogy a rómaiak kezébe ne essék, 63-ban maga vetett véget életének. Pompeius ezután elment Syriába, melyet Róma uralma alá hódított. Syriából átment Judaeába, s noha Jeruzsálem magát megadta, néhány zsidó a templomhegyen ellenállt: de végre egy szombati napon meglepte őket, mert e napon nem volt nekik szabad harczolni. Pompeius bement a templomba, s nagyon csodálkozott, hogy abban sem bálványt, sem szobrot nem lát, a rómaiak t. i. nem ismerték a zsidók vallását. Ezután Pontus, Kilikia, Syria és Kréta mind római provinciákká lettek, s 61-ben Pompeius mint győzelmes hódító jött vissza Rómába.

14. Pártviszályok Rómában. — Mig Pompeius kifelé rendet csinált, addig magában Rómában a senatus hatalma folytonosan gyengült. A Gracchusok óta mindig volt egy néppárt, mely a nemesekkel és a senatussal folyton ellenkezett. Láttuk, hogy mily keveset nyert ezen párt Mariusnak és seregeinek segítségével: Sulla egy időre tönkre verte, s a hatalmat a senatusnak kezébe helyezte vissza. De az utolsó néhány év alatt a senatusnak ereje megint csökkent, míg a néppárté ismét növekedett. Pompeius barátja volt Sullának, tehát a nemesek pártjához tartozott; de a nemesek féltékenyek voltak reá s így ő sem bizhatott meg bennük.

15. Róma főemberei. — A legkülönb ember a nemesek között Marcus Porcius Cato volt; ez a régi római jó erkölcsök szerint élt, s szerette volna, ha a régi római uralkodási mód megmarad. Nagy befolyással bíró ember volt Marcus Licinius Crassus, ki igen nagy vagyont szerzett, melyet még folyton gyarapított: ez mind a két pártnak tetszeni kívánt, s így a mit csak tudott, megszerezte magának. Marcus Tullius Cicero is nagy hatalmú ember volt Rómában: nem volt valami ős családból való, igen gazdag se volt, hanem saját

tehetségein nőtt nagyra, kivált nagy szónoki és rábeszélő ereje által. Egyike volt a legnagyobb *oratoroknak*, vagyis *szónokoknak*, kik valaha éltek, s még megvan sok beszédje, a mit a római népnek tartott, melyek sokat elmondanak ezen idők történetéből. Ez mérsékelt ember volt; Rómában a békét szerette volna fentartani, s véget vetni a fő visszaéléseknek. A senatus kormányának régi alakját átidomítani kívánta, de azt mással felcserélni nem akarta. A néppárt fő vezetője Caius Julius Caesar volt, aki nemes családból származott ugyan, de Marius elvette volt nagynénjét, ő maga pedig Cinna leányát birta nőül; a nép tehát igen szerette. Ez elhatározta, hogy megdönti a senatus uralmát, s Rómát maga fogja kormányozni a nép nevében. De mivel még nem volt serege, leste Rómában az alkalmas időt, hogy rá szert tehessen.

16. Catilina összeesküvése. — Hogy Rómában a dolgok mily veszélyes állapotban voltak, kitűnik Lucius Sergius Catilina összeesküvéséből. Nemes származású volt, s Sullának egykor barátja, de igen beleverte magát adósságokba, s most szóvivője lett egy sereg tönkre jutott fiatal embernek, kik azt remélték, hogy sok pénzt szerezhetnek, ha a kormányt erőszakosan felforgathatják. Catilina tehát a néppárthoz szegődött, s Pompeius távolléte alatt consulnak akarta magát megválasztatni: de 63-ban nem őt választották meg, hanem Cicerot. Azt mondják, hogy Catilina most Cicerót meg akarta gyilkoltatni s azután fellázadni, a várost felgyújtani s társaival kedve szerint rabolni. Noha a senatus ezt tudta, mégis félt Catilinát elfogni. Catilina tehát elhagyhatta Rómát s összetoborzott egy hadsereget, de barátjait Cicero parancsára Rómában kivégezték. A következő esztendőben Catilina a senatus serege ellen vívott ütközetben elesett, seregét pedig szétszórták. Látjuk, mily csekély volt Rómában a törvény és rend iránt való tisztelet, ha valakiről azt lehetett hinni, hogy csak azért akarja a consulságot elnyerni, hogy hivatalát Róma kifosztogatására használhassa. A nép jóformán azt se tudta, hogy Catilina tervei törvényszerűek-e vagy törvényellenesek? Később még Cicerot száműzték is, mert Catilina társait bevádolás nélkül végeztette ki. Ez mu-

tatja, hogy mily nehéz volt Rómában a hatóságnak tudni, miképen járjon el; a pártérzület határozott mindenben, a haza javával alig törődtek.

17. Pompeius, Caesar és Crassus. — Így álltak a dolgok, mikor Pompeius 81-ben visszaérkezett. Megint azt hitték, hogy seregével együtt fog Rómába jönni s ura lesz a senatusnak. De ő azt még sem tette, hanem egyszerű polgárként jött vissza. Mikor azonban az első hálaérzet megszűnt, látta, hogy hatalma nem oly nagy, a milyennek hitte. Nemsokára mindenféle apró dologért vitatkoznia kellett a senatussal. Caesar látta ezt, s hasznót húzott belőle. Megegyezett Pompeiussal és Crassussal abban, hogy mind a hárman játszanak egymás kezére, hogy mindegyikük elérhesse, a mit kíván. 59-ben Caesar lett consullá, s mint ilyen, keresztül vitt egy földtörvényt, melynél fogva Pompeius veteranusainak földet osztogattak. Azután a néppel törvényben kimondatták, hogy Caesar öt évre legyen Gallia kormányzója, s tétessék meg egy nagy sereg vezérének.

Caesar most elérte, a mit kívánt: megvolt az alkalom, hogy magát nagy hadvezérnek mutasssa, s hogy ezen uton Rómában népszerűséget szerezhessen. Versenyre kelhetett most Pompeiussal, s remélte, hogy nemsokára nagyobb ember lesz nála. Mindenekfölött pedig oly sereget nevelhetett magának, mely ő hozzá ragaszkodott, s mely mindent megtett, amit ő mondott.

18. Caesar Galliában. — Caesar elment tehát 58-ban Galliába, hol nem sokára elég dolga lett. A következő hét esztendőben sikerült neki a Pyrénéctől éjszakra és a Rajnától nyugatra eső egész vidéket elfoglalni. Sőt átkelt Britanniába is (54), noha nem volt célja azt meghódítani; ő volt az első, ki a rómaiakat arra a földre vitte, hol most az angol nép lakik; akkor csak még a brittek laktak ottan. Galliában megmutatta Caesar, hogy ő igazán nagy ember. Bár igen tevékeny volt Gallia meghódításában, még sem vesztette szem elől azt sem, a mi Rómában történt. Igen ügyes hadvezér volt, de egyuttal ép oly nagy író is, s saját galliai háboruinak maga írta meg történetét. Galliában a római

katonák ép úgy szerették, mint a bennlakók. Nyájas volt azokhoz, kiket meghódított, de arra is volt gondja, hogy tökéletesen legyőzze őket. Caesar Galliában országutakat épített, s a gallokba római nézeteket és szokásokat oltott, tisztjeit pedig rászoktatta, hogy nyájasan bánjanak a néppel. Ily módon sikerült neki a gallok közül azokat, kik el nem estek, vagy kiket rabszolgáknak el nem adtak, a római uralommal megbarátkoztatni. Noha mindössze csak tíz esztendeig volt ott s elmenet seregét is magával vitte, a gallok mégsem lázadtak fel. Galliának ezen meghódítása a legfőbb példa a római történetben, hogy Róma mily módon tudott egy országot nemcsak legyőzni, hanem a legyőzöttet magához is fűzni. Ez egyúttal Róma jövőjére nézve is igen fontos volt. Láttuk, hogy Itália népe mind számra, mind erélyre nézve mennyire süllyedt. A gallok Róma gyermekei lettek, s nemsokára meglátjuk, hogy Rómának több nagy embere Galliából származott. Galliának Caesar által való meghódítása hozta először a rómaiakat Európa azon vidékeibe, hol a rómaiak eddig nem voltak, t. i. Britanniába. Caesarnak Britanniába való útja az első nagy tény, melyet azon országról tudunk, ahol később az angolok letelepedtek.

19. Caesar befolyása Rómában. — Caesar ezalatt titkon szemmel kísérté a Rómában történőket. Elsőben csak öt évre küldötték volt Galliába. De ő tovább is ott akart maradni, hogy még több pénzt szerezhessen, s katonái még inkább hozzá szokjanak. A rabszolga-csapatokból, melyeket szerzett, eléggé meggazdagodott már, hogy adósságait Rómában kifizethesse, s a pártjára embereket vásárolhasson, kik a népet helyette vezették. Galliában csak azon esetben maradhatott, ha Pompeius és Crassus ebben támogatják, vagy ellene nincsenek. Magában Rómában ez időben nagy volt a zavar. A consul-választás évenként egész pártok háborúja volt. Ilyenkor valóságos zendülések támadtak az utcákban, s mindenki elégedetlen volt. Pompeius látta, hogy a senatusnál is, a népnél is mindinkább veszt a hatalmából.

20. Caesar, Pompeius és Crassus tervei. — Mindenki Caesarhoz fordult tanácsért, s 56-ban Pompeius és Crassus

vele Lucában találkoztak. Ott megegyeztek, hogy újra egyesülnek, így egyesített befolyásukkal mindegyikök végrehajthassa terveit. A következő évben 55-ben Pompeius és Crassus consulokká választattak, miután Caesar a szavazáshoz Galliából seregéből katonákat küldött haza. Mihelyt consulok lettek, azt indítványozták, hogy Caesarnak a parancsnokság öt évre újból meghosszabbítassék. Aztán egy tribun indítványára Syriát provinciául Crassusnak adták öt évre, Pompeiusnak pedig Spanyolországot szintén öt évre.

Igy osztozott meg három ember, Caesar, Pompeius és Crassus, a főhatalomban. A senatus épen semmit nem tehetett ellene. A régi római köztársaságnak kezdett lejárni az ideje, s a nemesi osztály hatalma helyébe egyes személyek hatalma és befolyása lépett.

21. Crassus halála. — Crassus rögtön elment Syriába, hol egy, a parthusok ellen vívott ütközetben 53-ban elesett. Ezek a parthusok Rómának keleten jó ideig leghatalmasabb ellenségei voltak; pusztá vidéken laktak, hova őket követni a rómaiaknak nehezére esett. Crassusnak e megveretése a római hatalomra nézve keleten nagy csapás volt. Hanem még nagyobb volt annál az, hogy Crassus halálával megszakadt a kötelék Pompeius és Caesar között: most már csak ketten voltak s nem hárman, kik a hatalomban osztoztak, s Pompeius és Caesar versengeni kezdtek, mivel nem volt, ki köztük békét szerzett volna.

22. Pompeius és Caesar vetélykedése. — Pompeius nem ment el provinciájába Hispániába, hanem Rómában maradt, a mi nem igen volt szokása a provinciák kormányzóinak. Sőt arra is rábirta a senatust, hogy Hispaniát még további öt évre adják neki provinciául. Ily módon föléje kerekedett Caesarnak, mert ha Caesar 48-ban otthagytá volna provinciáját Galliát, seregét is elbocsátva, Pompeius mint Hispaniának kormányzója még mindig sereggel rendelkezett volna. Azt akarták, hogy Caesar mint egyszerü magánember térjen vissza Rómába s mint olyan éljen ott, a főhatalom pedig Pompeiusnak mint hadvezérnek maradjon kezében. Időközben a folytonos zendülések Pompeiusnak

mindig nagyobb hatalmat is kezdtek adni. A senatus a rendet alig bírta fenntartani. Pompeius azt remélte, hogy a zavar növekedtével őt fogják felhíni a rend helyreállítására, s úgy aztán kézre kerít minden hatalmat.

Caesar barátai természetesen nem örültek ennek, s Caesar nem akart, mint magánember Rómába visszatérni, mert így azután egyik vagy másik ürügy alatt vád alá helyezhették s Pompeius katonáinak szavazataival bizonyosan el is ítéltették volna. Nem lehetett tudni, hová fordulnak a dolgok; s azért Caesar elhatározta, hogy végrehajtja tervét s megváltoztatja Róma kormányát. A senatus tőle jobban félt mint Pompeiustól, ki maga állott élére a nemeseknek s mindazoknak, kik a kormány meglévő alakját akarták megtartani. Caesar ellenben a népnek lett a vezére, s mindazoké, kik a kormány megváltozását kívánták. Belátta mindenki, hogy a vitás kérdéseket nem lehet békés uton megoldani, s hogy egy nagy polgári háború készül.

23. A Pompeius és Caesar közti viszálykodások. — Nemsokára ki is tört e nagy háború. Caesar ugyanis azt követelte, hogy mind ketten, ő és Pompeius, ugyanegy időben mondjanak le provinciájukról, vagy pedig engedjék meg neki, hogy Galliából consulságra pályázhasson; consul gyanánt térve meg Rómába, oly hatalma lett volna, mint Pompeiusnak. Caesar nagy seregnek állt az élén, sok barátja is volt Rómában, de a senatus nem is sejtette, hogy mily erős, tehát ajánlatát el nem fogadta; s mikor két tribunus Caesarnak pártját fogta, azokat avval fenyegette, hogy elveszi tőlük hivatalaikat. Ezek elmenekültek tehát Caesarhoz, kinek most már volt ürügye a háborúra: a Rubicon kis folyóján, mely Galliát Itáliától elválasztja, seregével átlépván, azt mondhatta most, hogy ő a nép tribunusait jön védeni a senatus ellen. 49 január havában megkezdődött a háború.

24. Pompeius és Caesar közti polgárháboruk. — Pompeiust egészen meglepte, mikor Caesar valóban ellene indult, s minthogy nagyobb sereget nem tudott gyűjteni, otthagytta Rómát s a senatussal és consulokkal együtt Görögországba menekült. Itáliát Caesar hatvan nap alatt meghódította: de

Rómában csak néhány napig maradt, s elsietett Hispaniába Pompeius seregével megütközni. Ilerda mellett megverte Pompeius alvezéreit s szétszórta seregüket. Azután visszatért Rómába, s nyájasságával és igazságosságával megnyerte mindazokat, kik nem sokat törődtek avval, hogy ki kormányozza Rómát, csak ők békében élhessenek.

25. Pompeius legyőztetése. — A következő évben (48), Caesar átkelt Görögországba, hol Pompeius nagy sereget gyűjtött össze; Pharsalos mezején történt a nagy csata, mely Róma sorsa fölött határozott. Pompeius serege kétakkora volt, mint Caesaré, de Caesar hadai vezérükkel már Galliában együtt harczoltak volt, s ő tudta, hogy bizhatik bennük. Azt mondják, hogy a csata előtt megparancsolta embereinek, hogy az ellenséget arczon sebezzék meg, mert tudta, hogy a római nemesek ilyen sebtől irtóznak legjobban. Hosszú ütközet után, Caesar győzött. Pompeius nem állt meg új harczra, hanem elfutott Egyiptomba. Hanem itt alighogy partra szállott, csónakjában megölték. Caesar, ki őt üldözte, könyekre fakadt, mikor Pompeius fejét elébe hozták. Igen kegyelmesen használta fel győzelmét, s nem ítelt senkit halálra, mert nem csupán hódítani akart, hanem a meghódítottat meg is tartani, s tudta jól, hogy hatalmát csak igazságosságra és kegyelemre alapíthatja.

26. Caesar keleten. — Mikor Caesar Pompeiust Egyiptomba követte, ott trónviszályra akadt, mely a tizennégy éves Ptolomaeus és nőtestvére Kleopatra között folyt. Caesar Kleopatra pártjára állott, s miután annak öcsce az ütközetben elesett, meg is tette királynak. Azután átment Ázsiába, hol Zela mellett megvert egy fellázadt királyt. Ez alkalommal irta a senatushoz ezt a nevezetes levelét: »Veni, vidi, vici« (Jöttem, láttam, győztem). Alig hogy visszajött Rómába, újra Afrikába kelt át, hol Pompeius pártjából sokan sereget gyűjtöttek az afrikaiak közül. Thapsus mellett nagy öldöklés közben tönkre tette őket (46).

27. Caesar Rómában. — Caesar azonban még most sem pihenhetett. Pompeius fiai új sereget támasztottak elene Hispaniában; de Caesar kétségbeesett ütközet után

Munda mellett ezt is megverte (45.) Ezután, mint a római világ ura visszatért. A senatus megtette élethossziglan dictatornak s kitüntetésekkel halmozta el. De Caesar teljessé akarta tenni hatalmát, hogy azt maga után örökbe másra is hagyhassa; arra törekedett tehát, hogy egyenest fejedelemsnek válaszszaék meg, s hogy a római kormány köztársasági alakjából egyeduralommá változzék át — bár a népre támaszkodó egyeduralommá. Azt kívánta, hogy a provinciák népét is, mihelyt arra késznek mutatkozik, vegyék fel a római polgárságba. A senatusból pedig királyi tanácsot akart csinálni, melyben ne csak római nemesek, hanem a provinciák főemberei is benne legyenek.

28. Caesar meggyilkoltatása. — Ezen változtatásokat a rómaiak közül sokan rossz szemmel nézték, s Caesart gyűlölni kezdték. Ép akkor, mikor már sok viszontagsága után nyugton kezdett élni Rómában, összeesküvést szőtt ellene néhány nemes, kiknek vezérei M. Junius Brutus és C. Cassius Longinus voltak és a senatus épületében (44 március 15) meggyilkolták. Mind olyanok voltak ezek, kik iránt Caesar mindig kegyes volt, de ők kötelességüknek tartották a római államrendet föntartani, s nem engedni, hogy egy urnak legyenek alávetve: így Caesart a szabadság kedvéért megölték. Caesar, ki ötvenhat éves korában halt meg, talán legnagyobb ember az egész világtörténetben, ha meggondoljuk végbevitt dolgainak nagyszerűségét s csodálatos lelki és testi tehetségeit. Ő nemcsak nagy hadvezér, hanem nagy államférfi és nagy író is. Volt ugyan elég gyengéje, mert hisz az akkori kor tele volt rossz szokásokkal, de a szegény nép szerette, s katonái imádták őt.

29. Antonius és Octavianus. — Caesar meggyilkoltatása azonban nem állította helyre a senatus régi uralmát, a mint Brutus és Cassius gondolták. A következő tizenhárom esztendő nem hozott egyebet új zavaroknál és polgárháborúnál. Caesar örökösül az ő másodunokáját, nőtestvére leányának fiát hagyta hátra. Ez akkoriban csak tizennyolcz éves ifju volt, s Görögországban nevelkedett. Caesar fiának fogadta volt, s nevét Caius Julius Caesar Octavianusra vál-

toztatta. De Rómában volt Caesarnak egy vezére, Marcus Antonius, ki a népet Brutus és Cassius ellen annyira felizgatta, hogy Rómát el kellett hagyniok. Caesar régi katonái Antonius köré csoportosultak, s kérték, hogy torolja meg vezérük halálát. Antonius remélte, hogy ezen sereg segítségével, ép úgy mint Caesar, Róma urává teheti magát. De a fiatal Octavianus nála is okosabb és vigyázóbb volt. Eljött Rómába s mindenkinél népszerűvé tette magát. Caesar katonái közül is sokan körülötte gyülekeztek s rövid idő múlva hatalmas ember lett. Mikor a senatus és Antonius között a háború kitört, ő a senatus pártján volt addig, míg Antoniust Mutina mellett (43) megverték. E csatában a senatus seregét vezérlő két consul elesett. Ekkor Octavianus seregével Rómába jött, s magát tetette meg consulnak. Miután így elnyerte a hivatalos hatalmat, békét kötött Antoniussal és a vele szövetséget kötött Marcus Lepidussal. Utóbbinak mint Hispania és Gallia kormányzójának szintén volt egy serege.

30. A második triumvirátus. — Ily módon alakult meg (43) a második triumviratus vagyis a *három férfi szövetsége*. Ép úgy mint tizenkét év előtt, mikor Róma ügyeiben három férfit, Pompeius, Caesar és Crassus határozott, most is hárman vitték az ügyeket, három seregnek az élén; Octavianus, Antonius, Lepidus. Első teendőjük az volt, hogy, mint Sulla is tette, mindenkit megölettek, kitől egyikük-másikuk tartott. Egyike ezeknek volt Marcus Tullius Cicero, a nagy szónok, mert határozottan a senatus pártján állt s több híres beszédjében hevesen kelt ki Antonius ellen; így őt is halálra vetették, hatvannégy éves korában.

Miután ekként Rómában végeztek, Brutussal és Cassiussal kellett szembe szállniok, kik Makedoniában nagy sereget gyűjtöttek össze: míg más oldalon Cnaeus Pompeius fia, Sextus Pompeius hajóhadat szerzett, s Siciliát foglalta el. De Brutus és Cassius nem voltak jó hadvezérek s csakhamar kétségbe estek saját ügyök felett. Philippi mellett vívott két ütközetben tönkre tétettek (42): az elsőben Cassius gyilkolta meg önnön magát, a másodikban Brutus.

31. Octavianus Itáliában. — Ezen ütközet után Antonius keletre ment, hol Cleopatrával, Egyptom királynéjával találkozott, kibe annyira beleszeretett, hogy ott maradt nála Egyiptomban. Octavianus visszatért Itáliába, hol a rendet iparkodott helyreállítani. Később abban egyeztek meg, hogy Antonius kormányozza a keletet, Octavianus a nyugatot, és Lepidus Afrikát. A legnehezebb feladat Octavianusnak jutott, mert nem voltak hajói, míg Sextus Pompejusnak nagy hajóhada volt, s megakadályozhatta a gabonás hajókat, hogy Rómába ne juthassanak, s ott éhséget támaszthatott. Tehát Octavianusnak hajóhadat kellett szerezni, s emellett a rómaiakat féken tartani. Elsőben legyőzték hajóhadait, s nagy zavarba jutott, de végre 36-ban sikerült neki Pompeius fölé kerekedni, noha ez egyesült Lepidussal is, ki Octavianus növekedő hatalmától félni kezdett. Lepidust megverte s állásától megfosztotta, Sextus Pompeius pedig kénytelen volt keleten menedéket keresni, hol azonban Antonius megölette.

32. Az Octavianus és Antonius közötti polgárháboru. — Most már Antonius is tartott Octavianus hatalmától, ki Itáliának lévén ura, azt nagy zavarából kimentette, s benne mérséklettel és nyugalommal a törvényt és rendet helyreállította. Caesar valamennyi régi katonája ő mellette volt, s így feje lett a régi Marius-pártnak. Más részről meg Antonius Rómában mind kevésbé kezdtek szeretni. Egészen ott élt keleten, és teljesen Kleopatra befolyása alatt állván, keleti szokásokat és életmódot vett fel, mit a rómaiak nagy elégedetlenséggel hallottak. Így fejlődött ki a háború Octavianus és Antonius között, mely az Actium melletti csatában dönt el. Tengeri csata volt, Görögország nyugati partján, és sorsát az határozta el, hogy az ütközet közepén Kleopatra futni kezdett. Antonius annyira kétségbe esett ezen, hogy utána eredt, erre valamennyi hajója látván, hogy vezérük fut, szintén megfordult, s menekült. Antonius egészen Egyiptomig üldözték, hol miután meghallotta, hogy Kleopatra meghalt, öngyilkosságot kísérelt meg; de Kleopatra nem volt meghalva, s Antonius elég sokáig élt, hogy még egyszer megláthassa, de meghalt, mielőtt Octavianus kezébe esett

volna. Kleopatrát elfogták, de fogságában egy viperának marása által, melyet egy kosár gyümölcsben küldetett magának, megölte magát. Ő volt Egyiptom utolsó királya: halála után Egyiptom római provinciává lett.

IX. FEJEZET.

A császárság kezdete.

1. **Miért fogadtak el a rómaiak egy embert uralkodóul.** — A római birodalom tehát újra egy ember uralma alá került. Julius Caesar meggyilkoltatása nem eredményezett egyebet, mint tizenhárom évig tartó zavarokat, s ezen idő végével Caesar fogadott fia annyira volt, mint azelőtt atyja. Mindenki belefáradt a polgárháborúba, mely Marius és Sulla ideje óta több mint ötven évig tartott. Kevesen éltek azok közül, kik ezen háborúknak kezdetét látták. Igen kevesen ismertek valaha állandó kormányt. Így tehát sokan elvesztették Róma régi kormányához való szeretetüket, s megelégedtek akármilyennel, csak nyugalmat és békét szerezzen s állítsa helyre a rendet és törvényt. Rómának majdnem minden főnemese elhalt az utolsó háborúban, és nem volt más család, mely oly nagyságra számot tarthatott volna, mint a Juliusi. Octavianus az egész államban mindenkinél hatalmasabb volt, s nem lehetett sem tőle megszabadulni, sem nélküle kormányozni. Az actiumi ütközet után, mikor Octavianus Rómába visszatért, az állami főhatalom egészen kezébe jutott; s ő lassankint átváltoztatta Rómának egész kormányát, s bár megtartotta a köztársaság nevét, de valóságban a köztársaságból *monarchiát, egyeduralmat* alkotott.

2. **Mikép alakult meg a császárság.** — Octavianus okult Caesar sorsán, tudta, hogy mily veszélyes nyíltan tenni változásokat a kormányban: megtanulta, hogy lassankint és szép szerével kell haladnia. Nem is kívánta ő soha a királyi czimet, sem valami különös hatalmat. Lasanként szerezte meg magának mind a régi hatóságot, vagy legalább a régi

hatóságok minden hatalmát. Emlékezhetünk, hogy mikor Róma elűzte királyait s köztársasággá lett, nem történt semmi feltűnő változtatás, hanem kezdetben kiszemeltek évenként egy, később két embert, kik a királyi hatalmat viselték. Később azután a hatalmat apránként szétdarabolták, s egyes részeit új hivatalosoknak adták. Octavianus most viszont egyenként mind magának gyűjtötte össze a hatalomnak ez elszórt részeit, s így újra király lett, noha a királyi címet kerülte.

Imperator nevet vett fel, a mi annyit tesz, mint a néptől kinevezett katonai parancsnok. Később Octavianusnak és az utána való császároknak ez lett a legfőbb címök. Hatalmánál fogva, az imperátor feje volt a seregnek, s ezen címnek a többinél való gyakoribb használata mutatja, hogy az új uralom voltaképen min alapult. Azután megszerezte a *censor* hivatalát, melynél fogva a senatus rendeleteit ellenőrizhette. Megtétetett *princepsnek*, vagyis a senatus főemberének, ki minden kérdésben első szólt, (ebből származik a francia és angol prince szó). A censori és princepsi hatalommal a senatusnak ő lett feje. Majd megkapta a tribuni hatalmat élethosszig s így a népnek is feje lett. Később consulnak is megtétette magát élethosszig, s így Róma legfőbb hatósági személyévé lett. Végre a *fő-pontifexi* vagyis főpapi méltóságot vette magára, s így a római vallásnak is ő lett a feje. Ily módon gyűjtötte össze saját kezébe az uralmat a régi kormány minden ága felett. Egyszersmind magának az *augustus* vagyis *főlséges* címet adta. Későbbi életében ezen Augustus néven ismerjük Octavianust.

3. Augustus uralkodása. — Augustus egészen egyszerűen élt Rómában. minden pompa nélkül. Gondot viselt mindenre, s mindig a maga belátása szerint cselekedett. Rászoktatta a senatust és a népet, hogy minden ügyben tőle várják a rendeleteket. Néha-néha azt ajánlta nekik, hogy lemond minden méltóságról, de csupán azért, hogy láthassák, mennyire nem tudnak nélküle ellenni. Egyszer el is ment Rómából; a legközelebbi választásnál zendülés támadt, melyet csak az ő jelenléte tudott megint megszüntetni. Ily

módon iparkodott, hogy senkit meg ne bántson; mindig a régi hivatalok színe alatt járt el. Ekként megvetette alapját a római császárságnak.

4. **Római írók Augustus alatt.** — Augustus a római világ fölött K. e. 30-tól egész K. u. 14 ig uralkodott, s a rómaiak mindenféle sok háborújuk után boldogok voltak alatta. Az ő uralkodása idejében éltek a római nagy írók, kiknek műveiben mai napig gyönyörködik a művelt világ. Az ő tiszteletére írta Publius Virgilius Maro Aeneis nevű költeményét, elmondva Aeneas nagy tetteit, ki Albát alapította, honnan a Juliusi család is származott, melynek Julius Caesar tagja volt. Quintus Horatius Flaccus és Publius Ovidius Naso is ezen időben írták költeményeiket; s Titus Livius is ekkor írta római nagy történetét. Augustus szerette, hogy író-emberek voltak körülötte, s szokása volt őket az írásra buzdítani. Azért szokás az irodalom *augustusi* koráról beszélni, mert ekkor éltek a legjobb írók, s ekkor tisztelték őket legjobban.

5. **A császárság hatása a provinciákra.** — A fődolog, mit Augustus tett, a kormány általános rendezése volt. Látuk, hogy egészen a császárság idejéig a római kormány nem volt más, mint Róma városa népének uralkodása a legyőzött népek fölött. A szövetségesek háborúja után valamennyi itáliai római polgárrá lett; de csakis Rómában szavazhattak, s természetesen nem mehetett mindenki Rómába, mikor ott gyűlés volt. A főhatalom egyszerűen a római csöcseléknek volt kezében, mely úgy szavazott, a mint azt valami népszerű embere akarta. A senatus mindég azon volt, hogy ezt a »római népet« nyugalomban és iránta való engedelmeségben tartsa, de az nem sikerült. Mikor a császárság megalkult, ezen baj megszűnt: mind a senatus, mind a nép engedelmeskedett az imperatornak. A provinciák kormányzásának hatalma sem volt többé a népé, hanem vagy közvetlenül vagy közvetve a császár kezébe jutott. Ily módon vesztették el a császárság alatt az itálok szabadságukat, s a provinciabeliek lassankint velük egyenlő sorsuak lettek.

6. **A római birodalom terjedelme.** — A könyv elején levő

térképen látható, hogy mily roppant terjedelmű volt a római birodalom Augustus alatt. Egy Germaniában szenvedett nagy vereség után Augustus azon meggyőződéshez jutott, hogy Róma nagyon is eleget hódítgatott, s hogy most csakis erős határokról kell gondoskodni. A rómaiak háborúi most leginkább a germanok ellen irányultak; végre sikerült a Rajna és Duna nagy folyóit a római birodalom határaivá tenni. Látjuk tehát, hogy Róma tartományait nyugaton az Atlanti ocean, éjszakon a britt csatorna, a Rajna és Duna, a Fekete-tenger és a Kaukasz hegység határolta; keleten Armenia hegyei, a Tigris, és az Arab sivatag; Délen az Afrikai sivatag voltak a határ. Mindezen határok mentén csak két gyenge pont volt, az egyik a germanok ellen, s a másik keleten a parthusok ellen. Ez a két nép volt az, melytől leginkább kellett a rómaiaknak tartaniok. Mikor Augustus halálán volt, utódainak meghagyta, hogy ne nagyobbítsák birtokukat: s valóban egészen a római birodalom bukásáig, csak két országot csatoltak még hozzája. Az egyik Brittanía volt, hová már Caesar behatolt; de csak Claudius császár hódította meg, K. u. 51-ben; a másik Dácia volt, melyet Traján császár fűzött birodalmához 106-ban.

7. A provinciák új kormányzási módja. — Ezen provinciákat azelőtt olyan férfiak kormányozták, kik Rómában hivatalokat viseltek s ezek mindenben a senatus kedvét keresték. Sok római a maga provinciáját egészen elnyomta s rosszul bánt vele, mert csak pénzt akart belőle kicsikarni. Augustus ezen provinciák közül többeket saját gondozása alá vett, s ő maga helyezettjábba kormányzókat, kiket ellenőrizhetett. De a többi provinciákba is, melyek még a senatus gondjára voltak bízva, szintén rendelt ellenőrző tiszteket, kik szemmel kísérték a senatus kormányzóit. Mindég kész volt a provinciák népének panaszát meghallgatni, s rajta volt, hogy igazság szolgáltatassék nekik. Ily módon menekültek meg a császár alatt a provinciák a római nemesek zsarolásaitól. Az előtt a provinciákat úgy tekintették, mint a római nép jószágait, melyek fölött kényök-kedvük szerint osztozhatnak, s amelyekből annyi hasznót iparkodtak húzni,

amennyit csak lehetett. De mostantól a provinciák Itáliával egyrangban kezdtek állani, s vele együtt ugyanegy kormányrendszernek lettek részei, melynek feje az imperator volt. A helyett, hogy urok lett volna a meghódított népeknek, Róma most csak fővárosuk volt.

8. Róma és a provinciák egyenrangúsága. — Ez volt eredménye azon változásnak, hogy a római köztársaság feje az imperator lett. Látjuk, hogy ezen tekintetben a császárok azon régi tervhez tértek vissza, melyet kezdetben a köztársaság is követett; Róma nem azt kívánta, hogy a meghódított népek kívül álljanak az államon, s abban nekik részek ne legyen, hanem fokonkint római polgárjogot adott nekik, s így Itáliával egyenlő rangra emelte őket. A senatus nemeseinek azért nem sikerült a provinciákat rendben tartani, mert ezen tervet nem követték. Azonban a római polgárjog megadása magában véve nem sokat használt, mert a római polgár csak Rómában szavazhatott, a Rómától távol lakó polgár meg nem mehetett oda szavazni, bármily fontos volt is az ügy. Mikor az imperatorok római polgárjogot adtak a városoknak vagy tartományoknak, magában az államban nem adtak nekik valóságos hatalmat, mert hiszen nem is létezett más hatalom, mint az övék; hanem csak a római törvény oltalmát adták meg nekik és ezáltal hasonló állást nyertek azon rómaiakkal, kik mint tisztviselők, a provinciákban elszórva éltek. Látjuk tehát, hogy Róma városa előbb meghódította a civilizált világot, aztán fokonkint római polgárrá tette; így egymás között mind egyrangúak lettek ugyan, de a császárnak mindnyájan engedelmeskedni tartoztak; a császár pedig nem volt több, mint egy hatalmas római polgár, aki mindnyájukon uralkodott.

Ez az eredménye a császárságnak csak később ért meg: de az a hatása rögtön beállott, hogy a provinciákat jobban kezdték kormányozni. A nép ezért nagy hálával volt Augustus iránt. Azt beszélik, hogy egy napon a Baiae öbölben, mikor hajóján ült, egy arra vitorlázó görög hajó őt meglátta; a hajósok rögtön megállították hajójukat, fehér ruhákba öltözve elébe járultak s istenként áldoztak neki.

igy szólván: »Te adtad meg nekünk a boldogságot, te voltál az, aki éltünket és javainkat biztosítád.«

9. Augustus háborúi. — Noha Augustusnak leginkább a provinciák rendezésével volt dolga, háborukat is kellett viselnie. A legjelentékenyebb a germanok ellen folyt, kiket Augustus igen szeretett volna meghódítani. Egy időre a rómaiak a Rajna és Elbe közé eső egész vidéket meghódították, melyen az angolok és szászok is laktak, de Arminius germán vezér megtámadta Varus római hadvezért, s annak egész seregét megsemmisítette. (K. u. 9.) Augustus ezen veszteség fölötti bújából soha nem épült fel; azt mondják, hogy még álmában is gyakran felkiáltott: »Varus, Varus, ad vissza legióimat.« A Dunától és Rajnától éjszakra eső Germania örök időkre megszabadult a rómaiaktól, s ha később azon a vidéken háború folyt, az nem volt hódító hadjárat, hanem inkább azért történt, hogy a germánokat visszaszorítsák és megakadályozzák a Rajnán való átkelésüket.

10. Augustus halála. — K. sz. u. 14-ben hetvenhat éves korában halt meg Augustus. Nagy eszű ember volt, ki céljai elérésére mindent fel tudott használni. Inkább szeretett valamit szépszerével mint erőszakosan végezni, de azért semmitől nem rettent vissza, a mi célhoz vezethette. Családi életében nem volt boldog; leánya sok bűbánatot okozott neki. Utódául mostoha fiát Tiberius Claudius Nerót jelölte ki; ez már nem a Juliusi családból származott, hanem Augustus második nejének, Liviának korábbi házasságából való fia volt, akit Augustus fiává fogadott.

11. Tiberius trónralépése. — Tiberius (14—27) Augustus által nagy mértékben beavattatott az állam ügyeibe, s a két utolsó esztendőben Augustusnak hatalmában is osztozott. Mikor Augustus meghalt, a senatus tehát ő reá ruházta ugyanazon méltóságokat, melyeket Augustus birt, s ép ugy lett császár mint ez. De Tiberius nem volt oly kedves és nyájas: sőt inkább komor és mogorva volt; s már ötvenöt éves volt, mikor a trónra jutott, tehát már sokkal öregebb, semhogy élete módját megváltoztathatta volna. Nem fogadta el, mint Augustus, a köztársaság minden régi alakját. Egyszer s min-

denkorra megszüntette a törvényhozó népgyűléseket; s be kell vallanunk, hogy ez a jogáról oly könnyen lemondó nép nem is volt már érdemes arra, hogy azt megtartsa. A senatus is egészen az ő hatalmába került. Az első kilencz évben Tiberius sokat tett: gondja volt, hogy a provinciákat igazságosan kormányozzák, s hogy a törvényeket tiszteletben tartsák. Láttá azonban, hogy őt nem szeretik, s unokaöccsére Germanicusra féltékeny kezdett lenni, mert ez a nép minden osztályánál népszerű volt. Így lett mindinkább gyanakodó és zsarnok, s szerencsétlenségre Róma olyan állapotban volt, hogy kegyetlenkedését szabadon üzhette.

12. *A császári uralom rossz oldalai.* — Láttuk a császári uralkodás jó oldalát; — hogy a provinciák felszabadultak az elnyomástól, s lakosaik egyenrangúakká lettek; nézzük már most meg rossz oldalait is, melyet Tiberius és utódai uralkodása nagyon is sokat mutatnak. A nép, mely mostanában élt Rómában, igen elütött attól, mely az időben élt, mikor a római nép önmaga uralkodott. A régi római nemesség kihalt, s helyette számos olyan ember kapottfel, kik minden vagyonukat a császárnak köszönték, nem is voltak római születésűek, s igen keveset törődtek a római erkölccsel. A felsőbb osztályok Rómában igen gazdagok, igen fényűzők és igen tunyák voltak. Az alsóbbakat már nem Itália földművesei alkották, hanem egy népcsöcselék, mely minden oldalról Rómába sereglett, mert itt olcsóbban lehetett élni, s jól lehetett mulatni. Nagy részük mint rabszolga jött Rómába, s ott sikerült felszabadulniok. Ezen csöcseléknek nem volt egyébre gondja, mint hogy hol lehet kenyeret szerezni munka nélkül, s hogyan lehet mulatni pénz nélkül. A míg a császár ezt nekik megszerezte, nem zavarogtak, bármit is tett különben.

Így természetesen a császárnak minden ereje a hadseregen alapult: míg a hadsereg engedelmeskedett neki, tehetett a mit akart; Rómában külön 6000 embernyi testőrséget is tartott, az úgynevezett *praetorianusokat*.

13. *A feladók osztálya.* — Az ügyek ezen állása mellett a senatus elvesztett a szabadság iránt minden érzést;

nem volt neki dolga, s tagjai mégis akartak valami olyast végezni, a mi fölött beszédek tarthatni. Elkezdtek tehát egymást a császár ellen elkövetett mindenféle sértésekről vádolni, s ügyességüket az ily büntettek új nemeinek kitalálásában mutogatták. Így például egyszer avval vádoltak valakit, hogy a császárnak ezüst szobrát megolvasztotta s hogy asztalára abból edényt készíttetett. Tiberius kezdetben nem engedte, hogy ilyesmi miatt valakit vád alá helyezzenek, de mikor mindég jobban kezdett gyanakodó lenni, maga is felhasználta saját czéljaira a senatust. A kiktől félt, ezen uton tette el láb alól. Egy egész osztály keletkezett, a *feladóké*, vagyis olyanoké, kik bevádolták azokat, kikről azt gondolták, hogy a császár kivégeztetésüket szeretné; ezek az elitelt vagyonából egy részt kaptak, s így gazdagságra tettek szert. A még megmaradt római nemesek majdnem mind ezen uton veszték el. A gazdag és kitünő emberek folytonos rettegésben éltek, hogy őket is bevádolják. Végre Tiberius félni kezdett a bosszútól; elhagyta Rómát s elment Capri szigetére, hol csillagjósok társaságában gonosz és kicsapongó életet élt.

14. Tiberius uralkodásának vége. — Noha Tiberius elhagyta Rómát, mégis őt tekintették az állam fejének; s ez mutatja, hogy a rómaiaknak mennyire megváltozott gondolkozásmódjuk. Róma kormánya egyetlen egy *embernek* s nem az *államnak* kezében levő hatalommá lett. Tiberius az őt illető hatalmat másra bizta, s Rómát a praetorianusok hadnagya Aelius Sejanus, egy igen kegyetlen ember kormányozta, ki azon reményben élt, hogy ő lesz Tiberius utóda. A császárnak majdnem minden rokonát megölette, míg végre Tiberius árulástól félve, levelet küldött a senatusnak, elrendelvén, hogy Sejanust fogják el. A levél tartalma hosszú volt, s hangosan olvasták fel a senatusban, hol Sejanus is hallgatta, azt várva, hogy neki szánt kitüntetések fog tartalmazni. A levél vége az ő elfogatásáról szóló parancs volt: s Sejanust rögtön le is tartóztatták; mindazok, kik azelőtt barátjai voltak, egyszerre elhagyták; s a tömlöczbe menet látta, hogyan döntik le az utczákon felállított szobrai. A börtönben azonnal kivégezték. Ez bizonyítja, hogy a rómaiak, elvesztve szabadságu-

kat, jellemük nemességét is elvesztették, s aljasak, rabszolgaiak és érzéstelenek lettek. Tiberius végkép elkomorodva és holdogtalanul halt meg hetvennyolcz éves korában. Rómában mindenki örült halálának.

15. Caius Caligula. — De a következő császár Caius (37—41.) csak oly gonosz volt, s példája még jobban mutatja, hogy mily rossz dolog, egy ember kezében hagyni oly nagy hatalmat, mint a császáré volt. Caius Tiberius unokaöccsének, a rómaiak előtt annyira kedves Germanicusnak volt fia. Rendesen Caligula vagyis »Csizmácska« a neve, mely melléknevet atyja katonái a kis katonacsizmákról — caligákról — adtak neki, miket gyermekkorában viselt. Császársága alatt valóságos örült lett. Mindig gyenge eszű volt, s csak igen keveset tudott aludni; mikor a császári nagy hatalom a kezébe jutott, ezen gyengeelméjűsége és nyugtalansága a legvadabb képtelenségekre ragadta. Összehajtotta Róma valamennyi hajóját a Baiae öböl előtt a tengeren, azután rakatott rájuk deszkákat, ezeket betakartatta földdel s abba fákat ültetett. Akkor aztán fényes diszmenetben végig nyargalt ezen a hidon, hogy elmondhassa, hogy ő a tengeren lóháton nyargalt. Mivel ilyfélékre sok pénz kellett, azért pénzeért sok gazdag embert halálra ítelt, hogy vagyonukat elfoglalhassa. Kegyetlensége végre oly borzasztó lett, hogy összeesküvés támadt ellene, s néhány szolgája meg is gyilkolta.

16. Claudius. — Egy darabig a senatus kormányozta Rómát; de a praetorianusok nem törődve vele, Claudius, Germanicus testvérét, Caius nagybátyját megtették császárnak. Ezt családja mindég elhanyagolta, s hülyének nézte; régen meg is ölték volna, ha mint számba nem vehetőt, meg nem vetik. A praetorianusok Caius palotájában találták elbújva; egyikök a falat borító szőnyegek mögül kilátszó lábait pillantotta meg: kihúzta onnan, s ráismerve kikiáltotta császárnak. A többiek beleegyeztek, s a senatus engedni volt kénytelen.

Claudius (41—54.) magára hagyatva elég jól uralkodhatott volna, de az ügyeket helyette vagy neje vagy szolgálai végezték, kik mindannyian gonosz emberek voltak. Ő 43-ban átkelt Britanniába, s ezzel kezdődött meg a szigetnek a ró-

maiak által való meghódítása. A gallok iránt Claudius igen jó volt, sokaknak megadta a római polgárjogot; el is nevezték »a provinciák atyjának«. Volt azonban két igen gonosz neje. A második, Agrippina egyuttal unokahuga volt: ez mint özvegy ment hozzá, s rábirta, hogy első férjétől való fiát, Lucius Domitius Nerót, sajátul fogadja. Hogy aztán fiának a császárságot tökéletesen biztosítsa, férjét megmérgezte.

17. Nero. — Nero kegyetlen szörnyetegként ismeretes, ki halálra ítelt mindenkit, a kit épen akart. Még az anyját is megölette, ki pedig annyit tett érte; előbb vízbe akarta fulasztani, oly formán, hogy a hajót, melyen vitorlázott, elsüllyesztette, később, mikor a vízből kimenekült, egy katonát küldött utána s avval ölette meg. Nero semmivel nem törődött, semmi nem volt szent előtte. 64-ben nagy tűzvész volt Rómában. Nero felment egy halomra, hogy azt jobban láthassa, s míg lenn a város égett, ő hangszerén játszott. Sokan gyanúsították, hogy ő a tüzet még élesztette, hogy annál szebb látványt nyújtson neki. Később azután a keresztyéneket vádolták, hogy ők rakták a tüzet; sokat közülök halálra is ítélték, mint az egész emberiség ellenségeit.

18. A keresztyénség terjedése. — Jézus Krisztus Augustus és Tiberius idejében élt, s azon idő óta a keresztyénség a római birodalom szegényebb osztályai között folyton terjedezett. Kezdetben nem szerették a keresztyéneket, mert olyant vonakodtak tenni, mit mindenki más megtett. Valamennyi játék és multság összeköttetésben állt a pogány istentisztelettel, a keresztyének tehát nem jártak oda el. A császárság alatt jött be az a szokás is, hogy az imperatort, mint valami istent tisztelték. Ez nekünk igen különösnek tetszik, kivált ha meggondoljuk, hogy miféle emberek voltak ezek a császárok; de a régi vallások mind kihaltak Róma hódító hatalma előtt: mindannyija azelőtt is csupán országos vagy nemzeti vallás volt s megszűnt értelmök, mikor a népek nemzetiségüket elvesztették, s a nagy birodalom részeivé lettek. Az egyetlen valamennyiökkel közös érzés a császár iránt való tisztelet volt; a császár volt a legnagyobb hatalom, melyet ismertek; tehát szobrokat állítottak neki és isten gya-

Caius Julius Caesar,
practor.

Caius Julius Caesar,
dictator.

Julia.

Atia.

Caius Octavius,
Julius fogadott fia,

kit Augustus császár név alatt ismerünk, nőül vette Liviát, Tiberius Claudius Nero özvegyét.

Tiberius császár,
Augustus fogadott fia.

Drusus.

Germanicus.

Claudius császár, kinek neje Agrippina néhány
Enneus Domitiusnak özvegye volt.

Caius (Caligula) császár.

Agrippina,
Claudius neje.

Nero császár,
Claudius fogadott fia.

nánt imádták. A keresztyének ezt nem tehették, meg sem is jelenhettek a nyilvános ünnepélyeken, hol a császárnak áldozatokat hoztak. Ez volt az oka, hogy barátságtalan embergyűlölőknek mondták őket, kik a császárnak sem hű alattvalói.

19. Nero halála. — Végre is Nero kegyetlensége nem tarthatott tovább. A provinciák felháborodtak tettein és a seregek elégedetlenek kezdettek lenni. A római nép sem fogta pártját; egy zendülés alkalmával mindenki elhagyta, s menekülés közben öngyilkossá lett.

20. A császárságban támadt zavarok. — Nero nem hagyott maga után gyermeket, s a Juliusi családnak nem élt már egy tagja sem, mely követhette volna. Most az a nehézség merült fel a rómaiak előtt, hogy a császárság öröklési rendjét hogyan állapítsák meg. Eddig Augustust és fogadott családját látszott megilletni az uralom, mert Rómában a Juliusi család mindig hatalmas volt; sokan azt is hitték, hogy a régi római istenektől származott; de most, hogy a családnak magva szakadt, nem volt, ki a császárságra jogot tarthatott volna. A következő császárt tehát a senatus választotta meg. Természetesen a hadsereg beleegyezését is meg kellett nyernie.

21. Galba. — Először Servius Sulpicius Galbát választotta meg a senatus (69.), ki a spanyol hadseregnek volt vezére és származásra római nemes volt. Jól akart kormányozni, de szigorú volt a praetorianusokhoz, s megbántotta Róma legnépszerűbb emberét, Marcus Salvius Othót. Otho azt várta, hogy Galba majd fiának fogadja, úgy, hogy ő következett volna a császárságban, de Galba mást fogadott fiává; erre Otho rábirta a praetorianus testőrséget, hogy öljék meg Galbát, s őt kiáltsák ki császárnak.

22. Otho. — A határokon levő katonák azonban nem egyeztek abba bele, hogy a praetorianusok kedvük szerint tegyenek meg bárkit császárnak. Kikiáltották saját vezérüket, Aulus Vitelliust, s megindultak Itália ellen. Othót és praetorianusait megverték, s három hónapi uralkodás után Otho maga ölte meg magát. (69.)

23. Vitellius. — Nemsokára belátták, hogy Vitellius nem császárnak való; csak abban tűnt ki, hogy nagy faló volt,

ki evésre-ivásra temérdek pénzt költött. A Syriában állomásozó katonák nem akarták őt császárnak elismerni, s ki-nevezték saját vezérüket, Titus Flavius Vespasianust. Vitelliust minden oldalról megtámadták, s nagy zendülések után, melyek alatt Róma sokat szenvedett, kivégezték, és Vespasianus lett császárrá.

X. FEJEZET.

A F l a v i u s o k.

1. A Flaviusok családjából való császárok. (69—192.) — Vespasianussal (69—79.) a császárok új sora kezdődik, kiknek uralkodása száz esztendeig tartott. Flaviusi császároknak azért nevezik, mert Vespasianus a Flavius családból származott, s mert a császárok, kik fiai halála után következtek, az ő nyomába léptek, s őt tekinték hatalmuk meg-alapítójának. Ezen száz esztendőben Rómát, egyetlen egynek kivételével, jó császárok kormányozták, s a nép gyarapodott és boldog volt.

2. Vespasianus változtatásai. — Leginkább Vespasianus bölcseségének kell tulajdonítani, hogy az államban rend, s a seregben fegyelem állott be. Kezdetben az állása semmiképen nem volt könnyű, mert neki nem volt, mint a Juliusi házból valóknak, valami különös joga az uralomhoz; sem valami különösen előkelő családból nem származott, sem kiváló nagy tetteket nem vitt még végbe a római nép javára. Nem volt azelőtt egyéb, mint jó hadvezér, s egy provinciának derék és okos kormányzója, de ilyen, ki számot tarthatott mind-ezekre, volt akárhány. A császár személye iránt való régi tiszteletből, vagy annak isteni származására vonatkozó hitből, saját személye számára ő semmit nem várhatott. Vespasianus tehát mindezt félre tette, s az állam kormányzásának régi fogalmaihoz törekedett visszatérni; a senatus segítségével, melyet nagy tisztelettel vett körül, kezdte a kormányt vinni, visszaállította azon észjárást, hogy Róma városa uralkodjék

az egész világ fölött; ő maga is mindig Rómában élt, még pedig oly egyszerűen, mint annak idejében Augustus. Nem helyezte magát a törvény fölé, mint Caius és Nero tették volt, hanem mindenben hozzá alkalmazkodott.

Látjuk, hogy az uralkodásra nem tarthatott egyéb igényt, mint hogy jól kormányzott; ő és utódai is tehát azon voltak, hogy a népnek boldogságára és jólétére a tőlök telhetőt megtegyék. De ennél többet nem tettek; a népet sem bölcsőbbé, sem erősebbé, sem pedig az önkormányzásra alkalmasabbá nem tehették, s így megtörtént, hogy ezen boldog időnek lejártával, a császárok hibája nélkül, zavar és baj keletkezett.

De a fényüzést és a feslett életmódot, mely az utolsó római császárok alatt annyira elburjánzott, Vespasianus egy időre mégis megszüntette. Maga is egyszerű életet élván, a senatorok életmódján is javított, s ő maga is engedelmeskedvén a törvénynek, másokat is erre tanított. Uralkodása után nem találjuk többé azt a feslettséget, mely előtte garázdálkodott.

3. Titus. — Vespasianusnak fia Titus, a zsidók lázadását verte le, megszállta Jeruzsálemet, s hosszú megszállás után bevette; a zsidók a végsőig ellenálltak, s az egész város a templommal együtt elégett (70.). A zsidók a többi országokban elszóródtak, s a római birodalomnak megint békéje volt. Atyja után Titus (79—81.) következett. Nyájás és barátságos volt mindenkivel, s azért az »emberiség kegyeltjének« nevezték. Uralkodásának kezdetén esett a Vesuvnak roppant kitörése, mely Herculanium és Pompeji városokat megsemmisítette és hamuval betemette; most ezeket kiásták, s megláthatjuk bennök, milyen volt akkoriban egy római város, mert sok ház még most is úgy van meg, mint mikor a salak és hamu beborította. Vespasianus és Titus fia fényes épületeket emeltettek, milyenek Titus fürdői és a *Colosseum*, mely mind a kettő ingyen állt a népnek rendelkezésére. A fürdők olyas társaskörfélek voltak, hova mindenki elment s ott társalgott, míg a Colosseum játékok és színművek előadására való nagy épület volt. A császároknak jó kedvében kellett a népet megtartaniok, s azt ily módon érték el.

4. **Domitianus.** — Igen elütött Titustól öccse, Domitianus (88—96.). Kegyetlen és gonosz volt, s kedvét lelte a vérontásban. Uralkodása alatt Caius Julius Agricola nagy hadvezér Britanniában tett hódításokat. Elhatolt éjszakra a Grampian hegységig s megverte a kaledoniakat. Ezen idő óta Rómának hatalma Britannia fölött teljesen meg volt állapítva. Domitianus addig uralkodott, míg kegyetlensége miatt összeesküvés támadt ellene, s palotájában meggyilkolták (96.).

5. **Nerva.** — Domitianus meggyilkoltatása után a senatus Marcus Cocceius Nerva öreg senatort nevezte ki császárnak (96—98.). Mindég nyájas volt, s mindenki szerette. Békésen akart uralkodni, s elfelejtetni mindazon hibákat, melyek Domitianus uralkodása alatt történtek, de a praetorianusok felázadtak ellene, s azt követelték, hogy Domitianus gyilkosait végezzék ki; el is fogták — s Nerva akarata ellen — meg is ölték őket. De Nerva elhatározta, hogy ilyest nem engedi meg jövőben; azért fiául és utódául Marcus Ulpius Trajanust, a rajnai hadsereg vezérét fogadta, ki elég ügyes volt, hogy a praetorianus testőrséget rendben tartsa. Nemsokára — tizenhat hónapi uralkodás után — Nerva meghalt.

6. **Trajanus.** — Trajanus (98—117.) volt az első császár, ki nem volt római, de még itáliai születésű sem. Spanyol származású volt, s családja saját érdemein növekedett nagyra. Hogy Trajanus mindenkinek tetszésével lehetett császárrá, mutatja, hogy Itália és a provinciák között mennyire megszűnt a különbség, s a császárság mily egyenranguságot létesített köztük.

Trajanussal egész sora kezdődik olyan császároknak, kik jól uralkodtak, s ép oly nagy mint jó emberek voltak. Uralkodásuk évszázadját a római történelem legboldogabb idejének lehet mondani.

Ezen imperatorok alatt a császárság nem atyáról fiúra szállt át, hanem mindegyikük fiául és utódul fogadta azon embert, kit eme magas állásra legérdemesebbnek talált. Utódainak Trajanus mutatta a jó példát. Rómában egyszerűen és békésen élt, s mindenki annyira szerette, hogy senkitől sem kellett tartania. Mikor először jött Rómába, katonaság

nélkül érkezett meg, s nejével egyszerűen a nép között sétált a városon keresztül. Mikor a palotához értek, neje Plotina a néphez fordult s azt mondta, hogy a palotába meglegedetten vonul be, s meglegedetten szeretné elhagyni. Senatus, nép és katonák egyaránt szerették Trajanust. A senatus kedvelte, mert tisztelettel bánt vele; a népnek pedig nyájassága és fényes épületek emelése által volt kedvére. Ő építtette a *forumot*, vagyis nyilvános teret, köröskörül folyosókkal és tágas csarnokokkal, melyek a nyilvános ügyekre, könyvtárakul és törvényszéki termekül szolgáltak. A középén magas oszlop állott, melynek faragványai Trajanusnak a dákokon vívott győzelmeit ábrázolták.

7. Trajanus háborúi. — Trajanus volt az első harczias császár; a katonák szerették, mert derék hadvezér volt. 101-ben átkelt a Dunán s legyőzte a dákokat, kik hosszú ideig nyugtalan szomszédjai voltak a rómaiaknak. A Duna, Tisza, Neszter és a Kárpátok közötti föld Dácia név alatt római provincia lett.

Béke idején Trajanus nem érezte magát jól, tehát hasznára fordította az Armeniában való zavarokat, hogy keletre hadjáratot indíthasson. (114.) Ugy látszik, hogy ott valami nagy hódításokat tervezett, de miután a Perzsa öbölíg eljutott, visszatért és Kilikia Selinus nevű városban meghalt. (117.) Igen kétes volt, hogy ki lesz az utóda, s azt mondják, hogy csak halálos ágyán fogadta fiául Publius Aelius Hadrianust, unokahúgának férjét. Sokan azt hiszik, hogy ezen örökbefogadás valóságban soha nem történt meg, hanem az egész csak Plotinának volt koholmánya, hogy minden zavart kikerüljön. Azonban a katonák hitelt adtak neki s elismerték Hadriánt császáruknak.

8. Hadrianus. — Hadrianus (117—138.) rögtön felhagyott Trajanusnak keleten való minden hódításával s visszatért Rómába. Valóban hiábavaló dolog is volt Róma uralmát oly távoli országokra kiterjeszteni, hol aztán nagy költségen mindig nagy sereget kellett tartani. Hadrianus nem sokat törődött a háborúval, hanem a provinciákban való utazásra fordította idejét, s utána látott, hogy azokat jól kormányozzák,

s katonáit jól gyakorolják. Ő volt az első császár, ki mint uralkodó, az egész világot, s nem csak Rómát és Itáliát kormányozta. Britanniába is átkelt, s azt találta, hogy a római életmódot és szokásokat a nép már egészen felvette. Hogy itt a római provincia határait biztosítsa, falat emeltetett a Tyne torkolata és a Solway-öböl között, melyet a katonák könnyen megőrizhettek úgy, hogy az északi népeket, kiket a rómaiak nem civilizáltak, könnyen visszatarthatták a betörésektől. Ily módon épített mindenhol, hol megfordult, hasznos épületeket, s mindent megtett a nép javára. Majdnem minden provinciát bejárt, s őt tekinthetjük Róma uralkodói közül annak, ki a legtöbb gondot fordított népe javára. Utódául a galliai születésű Titus Aurelius Antoninust fogadta.

9. Antoninus Pius. — Antoninus (138—161.) mellékneve *pius*, vagyis *kegyeletes*, fogadott atyja iránt való kegyeletes ragaszkodása miatt. Jó és nyájas uralkodó volt, kit mindenhol »a nép atyjának« tekintettek. Hadrianus meghagyta, hogy fogadja fiául a 17 éves Marcus Aureliust és ennek öcscsét a hét éves Lucius Verust. Antoninus nőül adta saját leányát Marcushoz, s egyuttal a kormányzásban is adott neki részt, s így nevelkedett Marcus a rómaiak legbölcsebb és legjobb császárává.

10. Marcus Aurelius. — Antoninus halálával Marcus Aurelius lett császárrá (161—180.). Öcscsét Lucius Verust magához felemelte a császári polczra; de Verus nem volt méltó ezen álláshoz; úgy viselte volna magát mint hajdanában Nero, ha Marcus vissza nem tartóztatja. Nagy szerencsére 169-ben meghalt és Marcus megszabadult tőle.

Noha Marcus oly igen jó volt, uralkodása mégis boldogtalan lett. Szerette volna napjait Rómában békésen a tudománynak szentelni, de Rómát mégis csak el kellett hagynia s idejét háboruban töltenie. A germán népek kezdtek ekkor át-átkelni a római határokon és a Duna mentén meg a Felső-Rajnáánál többször megtámadták a rómaiakat. Ennek oka főleg az volt, hogy magukat a germánokat is az Oroszországban élő szláv népek kezdték nyomni, s ezek elől menekülőkben támadtak aztán a rómaiakra. Marcus Aurelius ellenük

vonult, s vissza is üzte őket; de látta, hogy mily nehezen sikerült ez, s boldogtalan volt, ha elgondolta, hogy mi fog majd később történni. Sok szomorúságot okozott neki neje, Faustina, Antoninus leánya is; egy feslett életű asszony, ki férje irányában magát igen gonoszul viselte. Fia Commodus sem ígért semmi jót. Így tehát Marcus Aurelius szomorúsággal látta előre, hogy halála után mennyi lesz a baj. Iparkodott egy időre elejét venni, de nem volt reménye azokat végkép elháríthatni. Meghalt Vindobonában (Bécs), a germanok elleni háborúban 180.

11. A római császárságban esett változás. — Marcus Aureliussal megszakad a jó császároknak sora, s vége egyuttal Róma boldog napjainak is. Nem volt többé békéje sem ott-hon, sem egyebütt, mert míg a barbarok a határok mentében mindég erősödtek, a római hadseregek folyton silányodtak. Ugyanazon időben magának Rómának tartományain belül is a népek mindinkább elernyedtek, s az állam hatalma a katonák kezébe esett. Ez időtől fogva a császárságnak nem lehetett provinciák hódítására gondolni, elég volt, ha azokat meg tudta védeni. Most már vége volt ama régi dicsekvésnek, hogy a római császárság uralma a világ békéjét jelenti. Hanem ezentul a birodalom a civilizált világnak állt az élén, hogy a civilizálatlan barbár népnek berontásait visszaverje. Sőt a keresztyén népnek is védője lett a pogány betörők ellen, s így történt, hogy maguk a császárok is idővel keresztyének lettek.

12. Commodus. — Commodus uralma alatt (180—192.), már nagyon is feltűnnek ezen csapások. Commodus nem törődött annyit a terhes háborúkkal, mint atyja. Visszament azonnal Rómába s ott mulatozásnak adta magát. A kormányzást Perennis nevű minisztere vitte, ki a katonák előtt igen népszerűtlenné lett; Britanniából eljöttek 1500-an, azt követelvén, hogy bocsáttassék el. Azonnal halálra vitték; s ebből látni, hogy a katonák mily hatalmasakká váltak, még a kormányzásba is lévén beleszólásuk.

Commodus kegyetlen és gonosz volt, minden tetteiben. Legtöbbet törődött a népnek nyújtott mulatsággal. Büszke

volt saját ügyességére a dárdavetésben, s egyszer, mikor a szinkörben 100 oroszlánt bocsátottak ki, száz dárdával mind a százat megölte. Maga is mint valami gladiator küzdött, jól vigyázván különben, hogy sebet ne kapjon. A rómaiak ezt annyira rossz néven vették, s kegyetlensége oly gyűlöletet keltett ellene, hogy saját palotájában a maga szolgálai megölték.

13. Pertinax. — Halála után egy vén senatort, Pertinaxot tette meg a senatus császárnak, de a praetorianusok nem akarták szigorúságát tűrni. Három hónapi uralkodása után fellázadtak ellene és meggyilkolták; a hatalom most a katonák kezébe esett, kik azt tették meg császárnak, ki nekik tetszett.

XI. FEJEZET.

A katonák választotta császárok.

(193—284.)

1. A hadsereg hatalmának növekedése. — Ezen időtől kezdve közel száz évig a katonák választották a császárt, s Róma kormánya ennek következtében nagy rendetlenségben volt. Emlékezhetünk, hogy Caesar és később Augustus is hatalmukat szintén katonáik által nyerték el. De miután már elnyerték, a népnek beleegyezésével kívánták megtartani, s békésen használták, a nélkül, hogy a katonák támogatására szorultak volna. Augustus azonban még sem tett egészen így; ő Rómában is tartott magának katonákat, a praetorianus testőrséget, s láttuk, hogy volt idő, mikor ezek határoztak a császárválasztásban. De első sorban eddig mégis a senatus jelölte ki a császárt, s nem a katonaság.

A dolgok állása azonban csak addig maradt így, a meddig béke volt; eddig a császár Rómában lakott s az állam első polgári tisztviselője volt. Most a dolog megváltozott s a császárnak hadvezérnek kellett lennie. Marcus Aurelius már kénytelen volt háboruban töltetni idejét, s magát hadviselésre szánni, noha igen kedve ellen. A katonaság volt most az

állam leghatalmasabb része s ők nem akartak bárkit is vezérüknek elfogadni, kit a senatus küldött.

2. Pertinax halála utáni zavarok. — Tapasztalták ezt nem sokára, mikor a praetorianusok Pertinax ellen fellázadtak és azt megölték (193.). Eladták aztán a császárságot a legtöbbit ígérőnek, Didius Julianus gazdag senatornak. Ezt meg a határok mentén levő katonák nem akarták tűrni, s mind fegyverhez nyultak. Három hónapi uralkodása után megölték; arra a többi hadvezérek egymás között háboruszkodni kezdtek, míg végre az afrikai Septimus Severus kerekedett a többiek fölé, s ő lett császár (193—211.).

3. Septimus Severus. — Septimus Severus tisztán csak katona volt, sem Rómával sem a senatussal nem törődött. Erőszakosan uralkodott s nem kívánt egyebet, mint hogy hadseregének töltsé kedvét. Uralkodása alatt katonái nagyobb zsoldot huztak, s több kiváltságot kaptak, s így első helyre jutottak az államban. Ezen időig a praetorianusok mindég Italia szülöttjei voltak; de Severus minden hadsereg legjobb katonáiból válogatta őket össze, s számukat felemelte 50 ezerre. Róma tehát idegen katonáknak volt hatalmában; Severus pedig abban a reményben élt, hogy a császár ezen seregek segítségével jövőben elég erős lesz, a provinciák vezéreinek ellenállani. Ily módon változott meg a császárság, s lett katonai kormány.

4. Caracalla. — Csakhamar lehetett ezen változás eredményét látni. Severus fia, kit csúfnevéen Caracallának neveztek, kegyetlen zsarnok volt (211—217.). Tudta, hogy mindent elkövethet, csak a katonák legyenek a pártján. Megölte Geta öccsét, ki kormánytársa volt, praetorianusaival a provinciákat is bejárta, s így ő volt az első, ki nem csak Rómában, de egyebütt is zsarnokoskodott. Ily módon Alexandriában tartózkodásakor megharagudván, hogy a nép vele tréfákat űz, meghívta a város falain kívülre, s ott aztán megparancsolta testőreinek, hogy öljék le, a kit csak elétalálnak. Caracalla minden eszközt felhasznált, hogy katonáinak fizetésére pénzt szerezzen, s ez egy másik nagy baja volt a kormányzás új rendjének. A katonákat igen drágán kellett fizetni, s ha a

császár olyast tett, a mi nekik nem tetszett, megengesztelésükre csak még több pénzt kellett adnia. Így tehát a népet minden módon adóztatták a katonaság fizetésére.

5. A római polgárjog megadatik minden provinciának. — Egy jó oldala mégis volt ennek; Caracalla megadta a római polgárjogot minden provinciának, úgy, hogy mindazok, kik Róma uralma alatt álltak, egyiránt rómaiaknak nevezhették magukat. Itália és a provinciák ezentul egyenlők voltak, s nem volt különbség az egyik és a másik szabad ember között. Nem valami jó indulatból tette ezt Caracalla, hanem csupán azért, hogy a provinciáktól ugyanazon adót huzzassa, melyet a római polgár tartozott fizetni. Caracallának ezen határozata fejezte be a Caius Gracchus ideje óta lassankint haladó változást. Egymáshoz zárta a császári birodalom részeit, s egységes egészszé alkotta. A római szokások már régen elterjedtek a provinciák népei között, de mostantól mindenki nem csak gondolkozásmódja, hanem neve szerint is római volt. A nép mindenfelé rómainak nevezte magát, s a Románia név még most is mutatja, mennyire büszkék voltak a Trajántól legyőzött dákok, hogy ők a római gyarmatosokkal elegyülhettek és azoknak a nevét viselhetik.

6. Alexander Severus. — A most következő császárok neveit alig érdemes tudni. Valamennyiöknek ugyanazon egy sorsuk volt; egyiket megölték a katonák, a másikat helyére emelték. Csakhamar azután látták a katonák, hogy új császárjukat ép oly kevésbé szeretik, mint a régit, s most ezt gyilkolták meg. A legjobb volt köztük Alexander Severus (222—235.). Egyszerűen élt Rómában, s tőle telhetően jól kormányozott. A napnak bizonyos óráiban palotája mindenki számára nyitva állt, a ki látni kívánta; de a kapunál ott állt egy ember, ki azt kiáltotta: »Ne lépjen ezen szent falak közé az, ki nem érzi, hogy szive tiszta és ártatlan«. Hasztalanul iparkodott azonban Alexander a katonák hatalmát csökkenteni, s kihágások elkövetésében meggátolni. Oly erők voltak már, hogy tudták, ha bármit követnek is el, meg nem büntetheti őket; s oly igen megharagudtak Alexanderra, aki mégis meg akarta büntetni, ha valami rosszat követtek

el, hogy összeesküdtek ellene s megölték a Rajna partján, ép mikor a germanok ellen akarta őket vezetni.

7. Róma ellenségei. — Könnyű belátni, hogy az olyan katonák, kik a császárokat tetszésük szerint változtatták, s akármit büntetlenül tehettek, az ellenség előtt nem lehettek jó katonák. Míg ők azon viszálykodtak, hogy melyik vezér legyen a császár, Rómának ellenségei a határokon mind jobban és jobban elhatalmasodtak. A Rajna és Duna mentén különböző german törzsek támadtak a római határra. Közük a frankok, kiktől később Franciaország, az elébbi Gallia nevét vette, és a gótok, az angolokhoz közel rokonságban levő nép. Keleten is igen hatalmas nemzet támadt fel, a perzsák. Keletnek nagyon hatalmas népei voltak ezek már akkoriban, mikor a rómaiak hatalma városuk falánál nem terjedt tovább; de Nagy Sándor legyőzte őket, s azóta a parthúsok uralma alá estek. Artaxerxes vezérük alatt 226-ban felszabadították magukat a parthusoktól s ismét egy nagy perzsa birodalmat alkottak. Látjuk tehát, hogy Rómának lassankint igen hatalmas ellenségei fejlődtek, még pedig a legjobban hozzá férhető két oldalon.

8. Rómát érő csapások. — Nemsokára Rómának gyengeségét és seregének hitványságát szomoruan lehetett tapasztalni, Rómának ép oly hatalmas ellenségek ellen kellett most harczolnia, mint azok voltak, melyekkel neki régenten volt dolga; de a mostani katonák, kik csak zsoldjukért harczoltak, hogy békének idején mulathassanak, igen elütöttek azon római polgároktól, kik ott hagyták kis jószágukat, hogy hazájuknak csatáit kivívják. A 250-től egész 267-ig terjedő idő alatt Rómát minden oldalon megverték. 251-ben Decius császár a gótok elleni harczban esett el, s Gallius fia évi adót fizetett nekik, hogy csak békét szerezhessen. Azután a frankok elpusztították Galliát és Hispániát, a gótok kifosztogatták Kis-Ázsiát és Galliát, a perzsák pedig Arméniába csaptak be. Valerianus császár (253–260) elment ugyan keletre, de a perzsák megverték és elfogták. Azt mondják, hogy lánczokban hurczolták egyik helyről a másikra, s hogy a perzsa király zsámolyul használta, mikor lóra ült; halála után bőrét kitöm-

ték s beakasztották egy perzsa templomba. Ezen veszteségök még egyéb nyomort is hozott a birodalomra. Valerianus fia, Gallienus (260—265.) uralkodása alatt sok trónkövetelő lépett fel, kik magukat császároknak neveztették. A birodalom valóságban darabokra szakadt; mindegyik hadsereg a maga vezérét kiáltotta ki császárnak, s a zavarok közben semmi egyseges kormány nem volt lehetséges.

9. Az illyr császárok. — Végre azonban Róma megint csak fölülkerekedett, Gallienus halála után az illyr származású Claudius következett, ki derék katona volt s a gótokat visszaűzte (268—270.). Utána következett a szintén illyr Aurelianus (270—275.); ez Dáciát a gótoknak engedte át, mert látta, hogy a rómaiak ezen provinciát amúgy sem tarthatják. Ez időtől megint a Duna volt a római birodalom éjszaki határa. Aurelianus ismét egy uralkodó alá egyesítette a birodalmat. A római birodalom még mindig hatalmas volt, ha egyesítve volt, s ha élén derék ember állt, de erejét csak akkor mutathatta ki, ha jól kormányozták. A vezéreknek a császári méltóságért való minden harcza, a katonáknak császárjuk ellen való minden lázadása, megannyi jó alkalmat adott a barbároknak a határokon áttörni és a provinciákat kirabolni. Valahányszor ezt megtették, a rómaiak mindig gyengébbek és szegényebbek lettek, s kevesebbé képesek őket újra visszaűzni. Noha most még birta Róma, világos volt, hogy nem sokáig győzi már tovább, hacsak kormányát jobbal nem cseréli fel.

XII. FEJEZET.

Diocletian és Constantinus által ejtett változtatások.

I. Diocletian uralkodása. — Diocletian sokat változtatott a római kormányon. Szülei, a mint mondják, rabszolgák voltak Rómában, s ő nagy tehetségei által emelkedett fel a hadseregben. A katonák kiáltották ki császárnak, de ő fel-

tette magában, hogy azon veszélyekből, melyek előtte a császárokat tönkrevittették, ki fogja magát szabadítani. Belátta, hogy erre nézve mindenekelőtt két dolgot kell tennie: először a birodalom határait megvédeni a barbarok ellen, másodszer a császárt megvédeni a katonák ellen; hogy ne ölhessék meg, ha nem kedvükre való, mást választván helyébe. Ugy tartotta, hogy mindkettőt akként lehetne legjobban eszközölni, ha a császár hatalmát megosztja. Egy derék hadvezért szemelt ki, Maximianust, kivel a birodalomban megosztozott; ennek czime, mint az övé is, *Augustus* volt. Később mindegyikök mellé még egy-egy hadvezért vett, Galerius és Constantius; ezeknek *caesar* volt a czimük. A *caesar* nem volt oly magas rangú méltóság mint az *augustus*, de ha ezek közül egyik elhalt, ő követte tisztjében.

2. A katonák hatalmát leszállítják. — A római birodalmat tehát négyen kormányozták egy helyett, s a provinciák négyük között voltak szétosztva. Diocletian Thrakiát, Egyptomot és Ázsiát kormányozta; Maximianus Itáliát és Afrikát; Constantius Galliát, Hispaniát és Britanniát; Galerius a Duna mentén levő provinciákat. Ezek négyen minden zendülést levertek, s azután katonáikat falak építésére és a határok erősítésére fogták. A Rajna és Duna mellett és a perzsa határ mentén táborok és erődök épültek s azokban katonák állomásoztak. Egy időre béke volt, s a barbarokat is visszaverték.

Ezen terv azonban csak azért sikerült, mert a négy uralkodó egyetértett. A míg így volt, a katonáknak engedniök kellett; érezték, hogy nem volt tanácsos csak egyet is közülök megölni, mert legott a többi három ellenök indult volna. Ők maguk megbűnhődtek, s e mellett új császárt még sem kaptak volna. Ilyformán e hadseregek a császárok hatalmában voltak, s hosszú idő után Róma újra olyan kormányt kapott, mely nem függött a katonaságtól.

3. Róma megszűnik a birodalom székhelye lenni. — Az egyik nagy változás, mely a dolog ez új fordulatára következett, az lett, hogy Róma nem volt többé egyedül a főváros; a senatus még mindig ott székelte ugyan, de a császárok nem.

Ezentúl nekik alkalmasabb helyeken laktak, mert közel kellett lenniök a határhoz, hogy készen legyenek rögtön hadba szállani, mihelyt arra szükség van. Ily módon Diocletianus Kis-Ázsiában Nikomedia városában, Maximianus pedig Milánóban lakott (Mediolanum.) Ezen változás nagy fontosságú volt. Láttuk, hogy kezdetben a császár csak Róma város főtisztviselője és hadseregeinek vezére volt. De uralkodásuk folytán a Róma és a provinciák közötti különbség lassankint megszűnt. Most már korántsem volt Rómának oly állása a többi városok fölött, mint hajdanában. A birodalomról való fogalom nem volt többé magával Róma uralmával egyértelmű, s Róma császárai ott éltek, hol leginkább volt szükség rájuk.

4. A császári méltóság pompája. — Mihelyt a császárok nem laktak Rómában, sok változást tehettek a dolgok régi állásán. Róma első császárai úgy éltek, mint akármelyik előkelő polgár, házuk is egyszerű volt. Ez lassankint nagyobb pompának adott helyet, és ezt a pompát Diocletian még növelte. Fényes öltözetet viselt, sok szolgája volt; alattvalói csak ritkán láthatták és soha semmit nem végzett nagy pompa nélkül. A nép úgy viselte magát irányában, mintha egész más, magasabb fajta ember volna; térdelni kellett előtte, s alázatos módon beszélni vele. Továbbá a császár különböző szolgálóinak czímei oly méltóságokká lettek, melyeket többre becsültek, mint a régi consul és senator neveket. Ez a pompa volt Diocletian második eszköze arra, hogy a császárt a katonától elkülönítse. Nem tartózkodott többé köztük, s ők fokonként engedelmesbek lettek az iránt, kit maguknál nagyobb valaminek hinni kezdtek.

5. Diocletian leköszönése. — Ez volt tehát Diocletian kormányzási eljárása, a melyet, mint látni fogjuk, az utána következők még jobban kifejelesztettek. Diocletian továbbá azért is híres ember a történelemben, mert ő egyike azon ritka uralkodóknak, kik magas állásukat önkényt hagyták el; a magánéletbe vonult vissza. Huszonegy évig fáradozott az államért, de 305-ben látván, hogy egészsége ingadozik, letette a nép és a katonák előtt a császári bibor-ruhát, s félre vonult Dalmátiában levő palotájába. Ott élt még kilencz évig

— de nem egészen nyugodtan, mert a caesarok és augustusok között polgári háborúk törtek ki, melyek eltartottak 323-ig.

6. Nagy Constantinus. — Ezen esztendőben Flavius Valerius Constantinus, ki Nagy-Constantinus név alatt ismeretes, még egyszer egy uralom alá egyesítette a római világot. Constantinus fia volt Constantius caesarnak, s atyja halála után 306-ban a britanniai seregek császárnak kiáltották ki. Azon háborúban, melyek most következtek, okos és vitéz volt, és sikerrel iparkodott terjesztetni hatalmát. Sorjában legyőzte mindazokat, kik a kormányzásra igényt tartottak, s 323-ban ő volt az egyedüli császár.

7. A kereszténység terjedése. — Ezen egész idő alatt a keresztyén vallás a római birodalomban folytonosan terjeszkedett. A templomok és községek minden városban szaporodtak. Láttuk, hogy a császárok nem igen szerették a keresztyéneket, s hogy Nero sokat közülök leöletett. Időről-időre a császárok meg is próbálták a keresztyénség terjedését megakadályozni. Azt tartották, hogy a keresztyének nem hű alattvalók, és arra tanítják a népet, hogy a törvényeknek ne engedelmeskedjék. Nem tudták megérteni azon vallást, melynek követői az államvallásban nem akartak résztvenni. Nem azt vetették szemükre a keresztyéneknek, hogy miért van saját istentiszteletük, hanem azt, hogy az állam ünnepeiben és áldozataiban nem vesznek részt. A keresztyének azonban ezt nem teheték meg, s azért a császárok koronkint üldözöbe vették őket. Nem is annyira a rossz császárok üldözték, mint épen a jók; mert ezek a keresztyéneket lázadóknak tartották, kiket meg kell törni. Trajanus, Decius (244.) és Valerianus igen üldözték őket, de a legkegyetlenebb e tekintetben Diocletian volt. 303-tól 313-ig a keresztyéneket a birodalom minden részében halálra vitték, de ez volt az utolsó eset. A bátorság, melylyel inkább elszenveték a halált, semhogy hitük ellen cselekedtek volna, bebizonyította, hogy erősebbek a császárságnál. Az egész római birodalomban a császár mindent hatalmába kerített, csak a kereszténységet nem. Csupán a keresztyének maradtak állhatatosan a szabadság mellett, s így mindazok, kik a szabadságot sze-

rették, körülöttük kezdettek csoportosulni. A régi vallások mind kihaltak; csak igen kevesen voltak már, kik bennük hittek. A sok nyomor, melyet a rómaiak szenvedtek, a vallás hiányát még jobban éreztette velük; az az állhatatosság, melyet a keresztyének üldöztetés idején tanusítottak, mindenkit csodálatra készítetett; a császároknak kiirtásukra célzó kísérletei által tehát csak még inkább megerősödtek. Így azután Constantinus oly hatalmasaknak találta a keresztyéneket, hogy a keresztyén vallást jónak látta birodalmi vallássá tenni.

8. Constantinus megalapítja a keresztyén birodalmat. — Constantinus 323—337. egymaga volt császár, s ő volt az, ki a római birodalmat keresztyénné tette. Ez nagy változást hozott létre, de a birodalmat sokkal hatalmasabbá tette, mert a keresztyénség jobban egymáshoz fűzte az embereket; és erre nagy szükség is volt, mióta a birodalom bomladozni kezdett; mert az embereknek eddig nem volt semmi okuk, amért a császár uralmát jobban kívánják, mint a barbarokét.

9. Constantinus új Rómát alapít. — Constantinus belátta ezt, tehát annál jobban sietett Diocletiánnak terveit fogantatosítani, s még nagyobb változásokat tett a birodalmon. Tudta azonban, hogy Rómában a kormányzás régi elvei még mindig mélyen gyökeredzenek, azért új Rómát alapított, hogy ez legyen jövőben a főváros. Alapítójáról *Konstantinopolis* vagyis *Constantinus városa* lett a neve. Thrákiának a Feketetengerbe nyúló előhegységén épült, tehát Európában azon helyen, mely Ázsiához legközelebb esik; görög és nem latin ajkú nép között feküdt. Nem szenved kétséget, hogy ez terv szerint történt, még pedig azért, mert Ázsiát mindég egy ur kormányozta volt, míg az európaiakat nem, s Constantinusnak célja az volt, hogy hatalmát az ázsiai uralkodókéhoz minél hasonlóbbá tegye.

E célból ki kellett irtania a régi római felfogást, mely szerint a császár nem volt egyéb, mint egy szabad nemzetnek főtisztviselője. Egy Új-Rómát alapítva, csak annyi régi római szokást kellett felvennie, a mennyi éppen alkalmasnak tetszett; mind azt, a mi nem tetszett, elhagyhatta a nélkül, hogy valami feltűnő változást tett volna. Míg Rómában szé-

kelt, nehéz volt a császárnak még több hatalmat szerezni, a senatusnak még mindig nagy lévén a tekintélye. Konstantinápolyban új senatust hítt ugyan össze, mely a régi nevet viselte; de csupa olyan emberek voltak benne, kiket Constantinus válogatott össze, köztük sok görög is, kik már megszokták, hogy azt tegyék, mit a föllebbvalójuk mond.

10. Constantinus változtatásai a birodalomban. -- A nagy változás, melyet Constantinus így elért, az volt, hogy a római birodalomból mindenható egyeduralkodó lett Konstantinápolyban, függetlenné tette magát Rómától, annak senatusától és a nemességtől. Azután a hadsereget a császárral szemben tehetetlenné tette az által, hogy az egyes vezérek parancsa alatt levő seregeket tetemesen leapasztotta; a katonaságot továbbá két osztályra osztotta; az egyik rész a városokban szállásolt, a másik a határokat védte. Ily formán nem volt könnyű fellázadni, mert úgy voltak szétszórva, hogy nem egy könnyen egyesülhettek akkora számmal, hogy árhattak volna.

Ezen kívül még a provinciákat is kisebb kerületekre osztotta, melyek közül mindegyiknek megvolt a maga hatósága. Ezek a kis kerületek tizenhárom nagyobbba foglaltattak össze; — s ezek fölé négy kormányzó volt helyezve, kik a császárnak felelősek voltak. Ily módon feje lett a császár egy nagy tisztviselő testületnek, melynek tagjait ő nevezte ki, s ismét elküldhette, ha neki úgy tetszett. Mindezen tisztviselők azt óhajták, hogy a császár tovább is kormányon maradjon, s hacsak lehetett, bizonyára szívesen elnyomtak minden zendülést. Ezek a tisztviselők egy új nemességi testületet is képeztek, mely a régi nemesek helyét foglalta el. Nem születésre, hanem állásuknál fogva voltak nemesek.

Látjuk tehát, hogy Constantinus mily nagy változtatást tett. Igen sokat könnyített ezen változtatás keresztülvitelében az, hogy keresztyénné lett. Az új Róma, melyet ő alapított, abban is kivált, hogy ez volt az első város, mely eleitül fogva keresztyén volt. Mikor ezen nagy változás — hogy a császárság keresztyénné lett — megtörtént, a többi változtatások már könnyen estek. A nép annyira örült, hogy keresz-

tyén lett a kormány vallása, hogy mindent jóvá hagyott, akármit tett Constantinus.

11. A kormányzás új módjának rossz oldalai. — Nincs kétség, hogy a kormányzás ezen változása által a birodalom csak erősödött. Az új kormány a sereget is rendben tartotta, a népre is volt gondja, Csakhogy az egésznek fentartása sok pénzbe került. A császárnak nagy fényben kellett élnie; nagy udvart tartott, s igen sok tisztviselőt, kiket drága pénzen kellett fizetnie. A fizetésükre való pénzt a néptől szedett adóból kellett megszerezni, s ezen adót mindenki földjének mennyisége szerint fizette. Mivel azonban az adó igen nagy volt, az emberek, ha jóságuk a barbarok betörése által elpusztult, nem tudták leróni. A kormányzás módja a béke idejére tehát igen jó volt, de ha háború jött közbe, a nép nagy nyomorba esett. A mit a barbarok meghagytak, azt elszedték az adószedők. Azon helyeket, melyek egyszer elpusztultak, soha nem építették többé fel, s így a római határon belül egész vidékek lettek lassankint pusztákká. Ez ugyan nem egyszerre történt mindenhol, a dolgok lassankint fejlődtek ezen irányban; de meg fogjuk látni, hogy később mily nagy baj származott ebből.

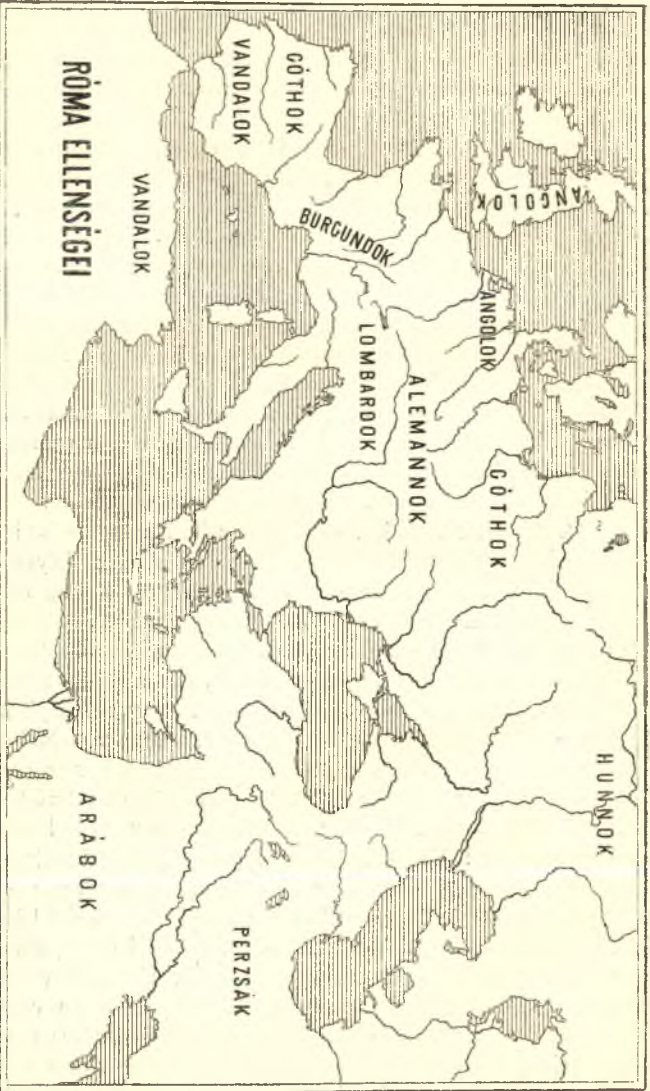
12. Julianus. — Constantinus halála után családja még 337-től 353-ig uralkodott. A legkiválóbb volt köztük unokaöcscse Flavius Claudius Julianus, ki már fiatal korában a germanokat Galliából kiverte. Noha meg volt keresztelve, visszatért a régi istentisztelethez, s azon volt, hogy azt a népbe visszaoltsa. Üldözni nem merte a keresztyéneket, arra már nagyon is erősek voltak; de azt megtette, hogy minden hivatalból kiforgatta őket, s a pogány templomokat, melyeket lerontottak volt, velük újra felépíttette. Daczára ennek, Julianus mégis jó császár volt; egy nagy hadjáratot indított a perzsák ellen, s többször meg is verte őket; de onnan visszatérében megöletett. Ő volt az utolsó pogány császár, de kísérletei a régi vallás helyreállítására legkevesebbet sem sikerültek; mert hisz igen kevesen hittek s hihettek benne; valóságban csak egynéhány philosophus vagyis bölcselkedő maradt meg Julianussal a régi mellett; ezek. t. i. a régi pogány regékben sok

emberi bölcsességet láttak, s ezért becsülték azokat. Ezen kívül a vidéki népnél sokáig tartott, míg régi fogalmait megváltoztatta, s mikor a pogányság a városokból már rég kihalt volt, a vidéken még mindég fennállt; a *pogány* (paganus) szó nem is jelent egyebet, mint *falusit*. Julianus után azonban soha nem volt többé szó a régi vallás helyreállításáról.

13. A barbarok berontásai. — Eljutottunk azon időhöz, mikor a római birodalom elenyészni kezdett. Láttuk, hogy az utolsó 150 esztendő alatt mennyire szorították a germánok a rómaiakat. Noha visszaverték őket, évről-évre mégis elhatalmasodtak. Abból, hogy a rómaiak ellen harczoltak, s abból, hogy némelyek római katonákká is lettek, igen sokat tanultak; abból pedig, hogy a provinciákba betörtek, s a római városokat fosztogatták, egyrészt meggazdagodtak, másrészt római szokásokat tanultak el. A gótok, kiknek a rómaiak Dákiát átengedték volt, legtöbbet sajátítottak el a rómaiaktól, de 376-ban kénytelenek voltak Róma ellenségeivé lenni.

14. A gótok betörése. — Ugy látszik, hogy az egész idő alatt Ázsia nagy éjszaki síkságán nagy változások folytak; ezeknek következtében kerekedett fel Ázsiából a hun nép, mely becsapván Európába, a gótokat is megtámadta. A gótok megverettek, s végre a Dunán áthajtatván, a római birodalom földjére jöttek. Valens császár gyenge volt, s nem tudta magát elhatározni, hogy a gótokkal jó barátként vagy ellenségként bánjék-e? Előbb oltalma alá fogadta őket, azután vonakodott nekik eleséget adni. Ezért a gótok fellázadtak, s a császár a 378-ban történt ütközetben elesvén, egy időre ők lettek a római birodalom urai. Valóban nagy nehezére esett a következő császárnak: Theodosiusnak (379–395.) őket kihajtani. Ez spanyol ember volt; a császárságot azért nyerte el, mert az egyetlen hadvezér volt, kitől valamit remélleni lehetett. Ugy látszik, hogy az egyes gót törzseket igen ügyesen elkülönítette egymástól; azután egyenkint vitt meg velük, s részben kiüzte, részben pedig Rómának alávetette őket. Utóbbiak az alsó-dunamelléki tartományokban telepedtek meg, s így látjuk, hogy a római birodalom kénytelen volt a barbaroknak saját határain belül helyet adni. Később ez még

RÓMA ELLENSÉGEI

nagyobb mértékben történt, s ez az oka, hogy a római birodalom nem egyszerre szűnt meg, hanem magába fogadva a barbárokat, így lassankint átváltozott, míg egészen megszűnt.

XIII. FEJEZET.

A barbaroknak letelepedése a római birodalomban.

1. **A góthok megtelepedése Spanyolországban.** Theodosius volt az utolsó császár, ki az egész birodalom fölött kormányozott. Halála után (395.) fiai Honorius és Arcadius között ismét megoszlott oly formán, mint Diocletian idejében. Arcadius keleten, Honorius nyugaton uralkodott. Honorius azonban csak tizenegy éves fiú volt, tehát Stilicho derék vezér gyámsága alatt állott. Stilicho míg élt, visszatartotta a gótokat, de 408-ban, Honorius parancsára, ki az ő növekedő hatalmától megijedt, megöletett. Mikor Stilicho meghalt, nem volt többé oly hadvezér, ki a gótoknak ellenállhatott volna. Alarik királyuk alatt 410-ben megszállták s be is vették Rómát. De Alarik nemsokára meghalt; egy kis folyónak medrében temették el, olyképen, hogy a folyó vizét egy időre elvezették, s mikor el volt temetve, a folyót ismét helyére terelték, hogy senki meg ne tudja, hol nyugszik nagy királyuk. Utódja volt Athaulf, ki a rómaiaktól sokat eltanult. Belátta, hogy gót birodalmat alapítani hasztalan munka, mert gótjai nem tanultak még meg törvényeknek engedelmeskedni és békésen élni; tehát jobbnak látta, ha a rómaiakkal barátságos lábon marad, s ha gótjaival a római nép között telepedik meg. Elvette tehát nőül Honorius nőtestvérét s elvonult seregestül Spanyolországba és Gallia déli részébe, honnan az időközben benyomult german törzseket kiüzte. Ő ugyan a római császár tisztjének nevezte magát, de valóságban egy független gót királyságot alapított, mely a római birodalom határain belül az első rendes barbár telep volt.

2. **A hunok betörése.** — Jó volt, hogy a gótok és a rómaiak jó viszonyban éltek egymással, mert nem telt bele

sok idő, hogy régi ellenségeik, a hunok rajtuk estek. A hunok nagy királyuk Attila (433—453.) alatt Európába rontottak; ők voltak Rómának minden ellenségei közt a legveszedelmesebbek. Az európaiaktól egészen különböző népfajból valók voltak, mindent a mi útjukba esett elpusztítottak; s külsőleg oly különöseknak és oly borzasztóknak tetszetek, hogy a rómaiak kezdetben nem is embereknek, hanem inkább vadállatoknak képzeltek. Attila becsapott Galliába, végre 451-ben Châlons mellett Aëtius római vezér a gótok és rómaiak egyesült hadseregével megverte. Szerencsére Attila két évvel később meghalt, s a hunok pártokra szakadtak, mert a sereg csak nagy vezére körül csoportosult s halálával szétoszlott.

3. A barbárok telepei. — Mind ez idő alatt a nyugati provinciákat a german törzsek árasztották el. A gótok Spanyolországban és déli Galliában telepedtek meg; a burgundok közép Galliában, a frankok Gallia északi részében. Az angolok meghódították Britanniát, s ott meg is telepedtek; a vandálok Afrikát foglalták el. Itáliába is bejutottak a germán seregek, s noha vezéreik római birodalmi tiszteteknek nevezték magukat, valóságban azt tették, mi nekik tetszett. Végre 476-ban Romulus Augustulus császár letette méltóságát; a római senatus elküldött Zenó keleti császárhoz, azon üzenettel, hogy elég egy császár, hogy Italia is őt akarja császáruul, s hogy helyettese ott Odoaker german vezér legyen. Így tehát Odoaker, herul király uralkodott Italia fölött; utána más german törzsek királyai jöttek Itáliába, kiket mind a keleti császárság tisztjeinek tekintettek, de ők valóságban saját kényük-kedvük szerint uralkodtak.

4. A keleti római birodalom. Ezen egész idő alatt a keleti birodalom békésebben volt meg. Attila és hunjai itt nem pusztítottak annyira mint nyugaton. A keleti birodalom hatalmasabb is volt, s jobban tartott össze. A nyugati birodalomtól annyiban különbözött, hogy népe görögül beszélt, s hogy sokkal előbb volt civilizált mint a nyugati. Nem is lettek a rómaiakhoz hasonlóak, mint a nyugati népek, melyek mikor a rómaiak által legyőzettek, még civilizálatlanok

voltak. A görögöknek még mindég megvoltak saját szokásaik és életmódjuk, sokkal többet is foglalkoztak kereskedéssel és iparral, mint a nyugati népek. Régtől fogva igen szerettek szónokolni és vitatkozni, mikor tehát keresztyénekké lettek, a vallás minden tanát megvitatták, míg azután az egyes vitatott tételeket a püspökök és vallásgyülekezetek határozatai jóváhagyták; így fejlődött közöttük a theologia. Mindez hozzájárult a keleti római birodalom szorosabb összetartásához. Ha a görögajku népek közé be is nyomultak az idegenek, ezekkel nem vegyültek; külön maradtak tőlük, s vártak addig, a míg elvonultak, akkor azután újra úgy volt minden, mint azelőtt.

5. A nyugaton történt megtelepedések következményei.

— Másik részről a german hódítók és a provinciák latinajku népei szép egyetértésben telepedtek egymás mellé, kivéve Britanniában. Az angolok, mikor új hazájukba értek, még soha nem érintkeztek volt a rómaiakkal, tehát legyőzték és elűzték a britteket, s nem akartak tőlük semmit sem átvenni. De Spanyolországban, Galliában és Olaszországban a letelepült nép kezdett latinul beszélni, s úgy viselkedni, mint a rómaiak. Ez az oka, hogy a mai Spanyolország, Franciaország és Olaszország *román* vagyis római eredetű nyelveket beszélnek; ezek azonban a régi latintól mindinkább elütöttek, mert ezen népek hanyagul ejtették a szót, a mint nekik könnyebben esett.

6. Justinianus uralkodása. — Mialatt a nyugati birodalom szétforgácsolódott, a keleti összetartott, s azon volt, hogy a főellenségeit, a hunokat és perzsákat visszanyomja. Sőt Justinianus (527—565.) császár alatt még meg is próbálták, ha vissza tudnák-e hódítani a barbároktól az elveszett provinciákat. Belizár nagy hadvezérnek csodálatos képessége volt magát katonáival megszerettetni; bármily vakmerő volt, mindenüvé bizvást követték. Előbb legyőzte a perzsákat; azután átkelt Afrikába s megverte a vandálokat s Afrikából újra birodalmi provinciát csinált. Azután elfoglalta Siciliát és kiűzte a góthokat Itáliából. Justinianus tehát Rómának is, mint Konstantinápolynak valóságos uralkodója volt.

De nem sokáig maradt ez így, mert 568-ban Italiába

egy másik german nép csapott be, a lombard, s az északi vidéket el is foglalta. Keleten is a perzsák hatalmasabbak lettek, mint valaha, s a hunokkal rokon egy másik nép, az avar, a Duna mentében telepedett meg. De még mindég voltak nagy emberei a birodalomnak, kik bajában megsegítették. Heraclius császár (610—641.) a valaha létezett legnagyobb hadvezérek egyike volt, majdnem olyan mint Hannibal. Elment seregével Perzsiába s ott négy éven át minden ellene küldött hadsereget leverte. Egészen megtörte a perzsák hatalmát; s ez időben az avarok is gyengülni kezdettek. Ugy látszott, hogy a birodalom most békében lesz.

7. Az arabok hódításai. — De nemsokára még sokkal veszedelmesebb ellenség támadt fel ellenük. Az arab Mohammed az arab népet régi vallásuknál tisztább vallásra tanította. A szétszóródott törzsek köréje és tana köré csoportosultak, s azután, mint a hunok tették, szintén hódítani mentek. De a különbség igen nagy volt: a hunok csak nagy vezéruket követték, s meghasonlottak, mikor az meghalt; az arabok azonban vezérük tanában hittek, s összetartottak, míg egy nagy birodalmat össze nem hódítottak. Syriát, Egyptomot és Afrikát megszerezték és ezek soha nem kerültek többé vissza a római birodalomhoz. Az egyik nagy oka ennek az volt, hogy a görög ajku keresztyének vallási kérdésekben sokszor meghasonlottak, és ha valamin meg nem egyeztek, egymást eretnekeknek nevezték el, és sokat viszálykodtak egymás közt. Így történt, hogy sokan inkább az araboknak vetették magukat alá, semhogy vallási meggyőződésükből valamit engedtek volna. Az arabok átkeltek Spanyolországba is és fenyegették a nyugatot, de már Franciaországból a frankok vezére Martel Károly kiüzte őket 732.

Ezen veszteségek után, melyek 633. és 692. közt estek, a római birodalom csak Görögországon, az Al-Duna melléki provinciákon, Kis-Ázsiában és Olaszország egy része fölött uralkodott. Nem hosszú idő múlva Itáliában még azt a részt is elvesztette, mert III. Leo császár (717—741.) meghasonlott a pápával, vagyis a római püspökkel, a szent képek tisztelete fölött.

8. **Róma újra szerez császárt.** — Az egész idő alatt a császárok semmit nem tettek Itália érdekében; éjszakon a lombardok hatalmasodtak el, s Róma városában, mivel nem volt más hatóság, a pápa tette magát annak fejévé. Mikor a viszály a császár és pápa között kitört, Italia és Konstantinápoly között az összeköttetés mindinkább lazult. A pápa bajában a Galliában letelepedett leghatalmasabb german törzsnek, a frankoknak királyához fordult, hogy segítse a lombardok ellen. Végre 800-ban Nagy Károly frank királyt a római pápa római császárnak koronázta.

9. **A birodalom megoszlása.** — Ezen időben tehát két császár volt, az egyik Rómában, a másik Konstantinápolyban, kik közül mindegyik, mint a régi császárok, az egész római világ urának címét igényelte önmagának. De voltaképen a keleti népek is másnak, a nyugati népek is másnak engedelmeskedtek, s így keleti birodalomról és nyugatról volt mindig szó. Eleinte nem sokat érintkeztek egymással, de később nyílt ellenségekké lettek.

10. **A nyugati birodalom elenyészése.** — A nyugati birodalom későbbi időben *római szent birodalomnak* nevezetett, s uralkodója germán király volt. Ez az egész nyugatnak népe fölött uralkodói tekintélyt követelt magának, de ezen tekintély lassan-lassan csökkent, mikor a népek Európában külön kezdtek válni. Mert hisz láttuk, hogy a római birodalom azért nőtt akkorára, mivel mind a régi népeket uralma alá egyesítette. Később, mikor a római birodalom összefüggését a keblében levő barbar telepek meglazították, a régi lakosság eleinte egyben-másban még mindig összetartott. De a barbarok és rómaiak különféle helyeken különféleképen keveredtek: néhol a rómaiak, másutt a barbarok voltak nagyobb számmal. Ez nagy különbségeket hozott létre, s a népek ezen különbségek szerint csoportosultak, s ezen csoportokból keletkeztek a mostani *nemzetek*. Mihelyt a nemzetek megerősödtek, a birodalom szétbomlott s a reformatio után a római szent birodalom címnek alig volt már értelme.

11. **A keleti birodalom bukása.** — A keleti birodalom még továbbra is fennállt, vitézül harczolva a különféle török

s más barbar törzsek ellen, melyek a dunamelléki provinciákba becsaptak. E közben azonban mindinkább megfogyatkozott, míg csak egy görög királyság maradt belőle. Végre a törökök teljesen megsemmisítették; 1453-ban bevették Konstantinápolyt s azt a most is főnnálló török birodalom fővárosává tették.

12. A római birodalom befolyása. — Látjuk, mily sokáig állottak fenn a római törvények és gondolkodásmód. A modern Európa a római birodalom romjain épült, s a modern nemzetek az ő árnyékában nőttek fel. Oly nagy volt a római birodalom hatalma, hogy egyszerre nem is szünhetett meg, hanem lassan-lassan halt ki. Látjuk tehát, hogy igen nehéz megmondani, hol van vége a római történelemnek. Mindegyik európai nemzet vett át valamit Rómától. Egyik-másik, mint már említettük, román népnek is elneveztetett, s most is beszéli a latinból származó nyelvet. A római nyelvvel együtt, sok más a kormányzást és egyéb dolgokat illető fogalmakat is vettek át Rómától. A german törzsek, köztük az angol is, nem beszélnek latin nyelven. Ezek nem is tartoznak annyival Rómának mint az olasz, vagy francia, vagy spanyol, de azért mégis tanultak ők is nem egyet Rómától. Róma általában vagy közvetve vagy közvetlenül, vagy politikai vagy művelődési tekintetben minden európai nemzetre, (ránk magyarokra is) volt befolyással, s a római történelem nyomán sokkal jobban is értjük meg az európai eseményeket, mint a nélkül.

Róma befolyásának kiváló példáját most is a papságban láthatjuk. Mikor Róma városának hatalma az állam kormányzásában mindinkább csökkent, az egyházi kormányban indult fejlődésnek. Az emberek törvény és kormányzás tekintetében annyira hozzászoktak már Róma városára tekinteni, hogy mikor a császárok nem is laktak már ott, s a pápa lett a főhatóság Rómában, a vallást illető törvények és a kormány ügyeiben a római pápát keresték meg. Mikor Róma megszűnt a világ régi pogány birodalmának feje lenni, feje lett az új keresztyén világ-birodalomnak; a római szent birodalomnak ismét az volt a célja, hogy a pápa és a császár szorosan szövetkezve, együttesen igazgassák az egész ke-

resztyénség ügyeit. Még sokáig azután is, hogy az egyes nemzetek külön polgári kormányokat alkottak, vallás dolgában valamennyien a római egyháznak voltak kötelesek engedelmeskedni. Csak a reformatio korában történt, hogy a legtöbb germán nemzet a római püspök uralmát elvetette. De a román nemzetek még mindég engedelmeskednek a pápának, s noha a római birodalom politikai tekintetben megszűnt létezni, nyomai maig is megmaradtak a római pápának nagy egyházi hatalmában.

I d ő t á b l a.

	K. sz. e.
Róma alapítása	753
A rómaiak elűzik királyaikat	509
A plebejusok tribunusokat kapnak	494
A decemvirek közzéteszik Rómában a törvé- nyeket	451
A rómaiak elfoglalják az etruszoktól Veit	395
A gallok elfoglalják Rómát	390
Licinius és Sextius törvényei a patriciusokat és plebejusokat egyenrangúvá teszik	366
A rómaiak alávetik a latinokat	338
A rómaiak legyőzik a samniteket s így Itália fő- népévé lesznek	290
A rómaiak kiűzik Itáliából Pyrrhost, Epiros ki- rályát	275
A Karthagóval való első háború	264—241
A Hanniballal való háború	219—202
A rómaiak hódításai keleten	200—160
A rómaiak meghódítják Hispaniát	150
Karthagó feldulatása	146
Tiberius Gracchus változtatásokat akar ejteni a római államon	133
Caius Gracchus változtatásokat akar ejteni a ró- mai államon	123—121

	K. sz. e.
A Jugurthával való numidiai háború	111—106
Caius Marius kiűzi Itáliából a teutonokat és kim- bereket	112
Az itálok rákényszerítik Rómát, hogy római pol- gárokká fogadja őket	91—89
A polgárháború Sulla és Marius között	88—82
Cnaeus Pompeus legyözi a Róma ellen felláza- dókat	74—61
Caius Julius Caesar meghódítja Galliát	58—49
Caius Julius Caesar átkel Britanniába	57
A Pompeius és Caesar közti polgárháború, mely- ben Caesar Pharsalia mellett győz	49—48
Caius Julius Caesar Róma kormányának fejévé teszi magát	48—44
Caius Julius Caesart meggyilkolják	44
Marcus Antonius, Caius Octavianus és Marcus Lepidus elnyerik a római államban a fő- hatalmat	43
Octavianus megveri Antoniust Actium mellett és Rómában a főember lesz	31
Octavianus, különben Augustus Caesar, mint imperator kormányozza a római köztár- saságot	30—
	K. sz. u. 14
Tiberius császár	14—37
Caius Caesar (Caligula) császár	37—41
Tiberius Claudius Caesar császár	41—54
Nero Claudius Caesar császár	54—68
Juliusi császárok	14—69
A Juliusi család kihalta után való zavarok	69
Jó császárok	70—180
Titus Flavius Vespasianus, Vespasian császár név alatt ismeretes	69—79
Jeruzsálem elpusztulása	70
Titus Flavius Vespasianus, kit Titus császár név alatt ismerünk	79—81

	K. sz. u.
Lucius Flavius Domitianus, kit Domitianus császár név alatt ismerünk	81—96
Ulpus Trajanus császár	98—117
Publius Aelius Hadrianus császár	117—138
Titus Aelius Antoninus császár, kit Antoninus Pius név alatt ismerünk	138—161
Marcus Aurelius Antoninus, — az első császár, kinek a barbár berontások ellen kellett harczolnia	161—180
A császárokat a katonaság választja, s a barbár törzsek berontanak	192—268
Caracalla császár minden római alattvalót római polgárrá tesz	215
Illyriából való néhány császár visszaveri a barbarokat	268—284
Diocletian császár sokat változtat a római birodalomban	284—305
Flavius Valerius Constantinus, kit Nagy Constantinus név alatt is ismerünk, a birodalmat keresztyénné változtatja s fővárosává Konstantinápolyt teszi	323—337
Valens császár a gótok elleni harczban elesik ...	378
Theodosius császár visszaveri a gótokat	379—395
A birodalmat két császár megosztja, az egyik lesz keleti, a másik nyugati császár	395
A gótok Gallia déli részében és Spanyolországban letelepednek	415
A vandálok Afrikában	429
A hunnok Attila királyunk alatt Európába rontanak	433—453
A frankok letelepednek Galliában, az angolok Britanniában	450—500
A birodalom újra egyesítetik a konstantinápolyi császár uralma alatt, s Italiát tiszte gyanánt german király igazgatja	476
Justinian császár egy időre ismét hatalmassá teszi a birodalmat	527—565

K. sz. u.

A Mohammed tana által egyesített arabok meg- kezdik Syriában, Egyiptomban és Afriká- ban hódításaikat	636
A pápa, mint a római nép képviselője, római császárrá koronázza Károly frank királyt	800
A törökök elfoglalják Konstantinápolyt, s meg- buktatják a keleti birodalmat	1453
II. Ferencz lemond a római szent birodalom császárságáról	1806

T A R T A L O M.

	Lap
Bevezetés	1— 2
I. Mikép keletkezett Róma városa	3— 15
II. Hogy lett Róma Italia ura	16— 31
III. Rómának háborúi Karthagóval	31— 42
IV. Hogyan hódította meg Róma a keletet ...	42— 46
V. Hogyan uralkodtak a rómaiak hódításaik idejében	47— 52
VI. A Gracchusok javítási kísérletei	52— 55
VII. A rossz kormányzás kora	55— 60
VIII. A polgárháborúk	60— 76
IX. A császárság kezdete	76— 88
X. A Flaviusok	88— 94
XI. A katonák választotta császárok	94— 98
XII. Diocletian és Constantinus által ejtett vál- toztatások	98— 106
XIII. A barbaroknak letelepedései a római bi- rodalomban	107— 113
Időtábla	115— 118

Űz Olympos.

Görög-római mythologia. — Függelékül a germán népek istentana. Petiscus nyomán szerkesztette dr. Geréb József. 60 képpel. Ára fűzve 5 kor., diszkötésben 7 kor.

TÓTH BÉLA MUNKÁI:

Szájful szájra.

A magyarság szálló igéi. — Második kiadás. — Gyűjtötte és magyarázta Tóth Béla. Ára diszes angol vászonkötésben 7 kor.

Űrendemondák.

A világtörténet furcsaságai. — Második kiadás. — XII és 354 oldal. Négy képpel. Gyűjtötte és magyarázta Tóth Béla. Ára diszes angol vászonkötésben 7 kor.

Űmagyar ritkaságok.

II. kiadás. Gyűjtötte és magyarázta Tóth Béla. Ára diszes angol vászonkötésben 7 kor.
Ezen három munka egyenkint külön önálló egészlet képez, de egyik a másikat mintegy kiegészíti.

Űmagyar irodalom kis tükre.

Második kiadás. Irta Beöthy Zsolt. Ára vászonköt. 4 kor.

AZ ATHENAEUM SZÓTÁRAI:

Magyar és Német Kézi Szótár. ✻

Tekintettel a két nyelv szólásaira. I. Német-magyar rész. Szerkesztette **Kelemen Béla**, áll. főreáliskolai igazgató. Bolti ára szép félbőrkötésben 7 kor. 50 fill. Ugyanaz II. Magyar-német rész. Ára szép félbőrkötésben 8 kor. 50 fill.

Magyar és Német Zsebszótár. ✻

Tekintettel a két nyelv szólásaira. VII. kiadás. I. rész: Német-Magyar. II. rész: Magyar-Német. Szerkesztette: **Kelemen Béla**. Minden rész külön csinos vászonkötésben 2 kor. A két rész erős félbőrkötésben 4 kor.

Francia és Magyar Zsebszótár.

II. kiadás, I. rész: Francia-Magyar. II. rész: Magyar-Francia. Szerkesztette: **Ujváry Béla**. Minden rész külön csinos vászonkötésben 2 kor. A két rész erős félbőrkötésben 4 kor.

Latin-Magyar Zsebszótár. ✻✻✻✻

II. kiadás, I. rész: Latin-Magyar. II. rész: Magyar-Latin. Szerkesztette: **Schmidt József**. Minden rész külön csinos vászonkötésben 2 kor.

Latin tulajdonnevek tára. Irta **Schmidt József**.

Ára csinos hajlítható vászonkötésben 80 fill.

Horvát-Magyar és Magyar-Horvát Zsebszótár. Szerkesztette: **Margalts Ede**. — Ára

csinos vászonkötésben 2 kor.

Középiskolai Tanulók Kalauza. ✻

Hasznos utmutató középiskolai tanulóknak és azok szüleinek, nemkülönben középiskolai tanulmányokra magánuton készülő egyéneknek. Közzéteszi és megfelelő jegyzetekkel ellátta: **Szalóki Kriváchy Elek**. Ára 70 fill.

¶ magyar irodalom története. ¶¶

Képes diszmű két kötetben. Harmadik teljesen átdolgozott, bővített kiadás. A legjelesebb szakférfiak közreműködésével. Megindította és vezeti **Beöthy Zsolt**. Szerkeszti **Badics Ferenc**. Több mint 500 szöveggel és körülbelül 100 mülappal. A teljes mű ára két diszkötésben 48 kor., könyvtári félbörkötésben 44 kor.

¶ magyar irodalom története. ¶¶

Irta dr. **Horváth Cyrill**. I. kötet : A régi magyar irodalom története. Számos szöveggel és műmelléklettel. Ára a 755 lapra terjedő nagy 8° alaku munkának füzve 12 kor., vászonkötésben 15 kor.

¶ Radách Imre élete és költészete. ¶

Képekkel. Irta **Palágyi Menyhért**. Ára 7 kor.

¶ magyar költészet kincsesháza.

A magyar költészet történetének, a verstannak, a költői műfajok elméletének ismertetése kapcsán műfajok szerint csoportosította és **Erdélyi Pál**, **Kardos Albert**, **Négyesi László** és **Névy László** szaktanárok közreműködésével a magyar tanuló ifjuság és család használatára tisztán oktatási célból szerkesztette **Endrődi Sándor**. Nagy 8° alak, szépen kiállítva, 1508 sűrűn nyomtatott hasábbal. Ára erős vászonkötésben 10 kor.

¶ magyar költészet kis kincsesháza.

Népiskolai használatra. Összeállította **Endrődi Sándor**. Ára diszkötésben 3.60 kor., füzve 2.40 kor.

¶ Századunk magyar irodalma. ¶¶

Képekben. Széchenyi föllépésétől a kiegyezésig. Irta **Endrődi Sándor**. Ára angol vászonkötésben 6 kor.

Az Athenaeum r.t. könyvkötészete.

